

1 | 2016

Slpř

# Slovanský přehled

Slavonic Review

*Ročník 102 / Založen 1898*

1 | 2016

# Slovanský přehled

*Časopis pro dějiny střední, východní  
a jihovýchodní Evropy*

**Slavonic Review**

*Journal for the History of Central, Eastern  
and Southeastern Europe*

*Ročník 102 / Založen 1898*

Upozornění redakce / Notice of the Editorial Board:

Redakční rada neodpovídá za obsahovou náplň jednotlivých příspěvků.

The views expressed herein are those of the authors and are not necessarily shared by the Editorial Board.

Od roku 2009 jsou abstrakty článků *Slovanského přehledu* uveřejňovány v databázi The Central European Journal of Social Science and Humanities (CEJSH) – <http://cejsh.icm.edu.pl> společně se jménem autora, adresou zaměstnavatele a e-mailovou adresou. Časopis je také registrován v databázi European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS) a v rámci Seznamu recenzovaných neimpaktovaných časopisů vydávaných v České republice.

Since 2009, all abstracts of *Slovanský přehled* are published in The Central European Journal of Social Science and Humanities (CEJSH) – <http://cejsh.icm.edu.pl/>, along with the author's name, institutional affiliation, address and e-mail. *Slovanský přehled* is also registered in European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS).

© Historický ústav AV ČR, v. v. i., Praha 2016

ISSN 0037–6922

# OBSAH | CONTENTS | СОДЕРЖАНИЕ

---

## Studie | Studies | Статьи

---

ŠKERLOVÁ Jana

Politická opozice v Jugoslávii po vydání oktrojované ústavy 1931  
a postoj Československa

9

*Political Opposition in Yugoslavia after the Issuing of the Octroyed  
Constitution 1931 and the Position of Czechoslovakia*

ШКЕРЛОВА, Яна

*Политическая оппозиция в Югославии после издания октроированной  
конституции 1931 и позиция Чехословакии*

MINČEV Emil

Z každodennosti Čechů v Bulharsku v letech 1878–1904

33

*The Everyday Life of Czechs in Bulgaria in 1878–1904*

МИНЧЕВ, Эмиль

*Из повседневной жизни чехов в Болгарии в 1878–1904 гг.*

ŠISLER Filip

Politika Bulharska vůči turecké národnostní menšině  
v letech 1971–1989

53

*Bulgaria's Policy Towards its Turkish National Minority 1971–1989*

ШИСЛЕР, Филипп

*Политика Болгарии по отношению к турецкому национальному  
меньшинству в 1971–1989 гг.*

|                                                                                                                                                                                                                                    |     |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| ROSŮLEK Přemysl, Albánci a Makedonská republika (1991–2014)<br>(František Šístek)                                                                                                                                                  | 91  |
| KLABJAN Borut, Češi a Slováci na Jadranu. Vztahy s Terstem<br>a severním Jadranem v letech 1848–1948<br>(Jana Škerlová)                                                                                                            | 98  |
| KOVAČEVIĆ Radovan, Proleće posrnulog bratstva.<br>Dalmacija 1967–1972 u predigri za jugoslovensku tragediju<br>(Jan Pelikán)                                                                                                       | 102 |
| LEŠAJA Ante, Knjigocid. Uništavanje knjiga u Hrvatskoj 1990-ih<br>(Jan Pelikán)                                                                                                                                                    | 105 |
| MANOLIĆ Josip, Politika i domovina. Moja borba za suverenu<br>i socijalnu Hrvatsku<br>(Jan Pelikán – Boris Mosković)                                                                                                               | 107 |
| FATKOVÁ Gabriela, Bulharští Karakačani a usedlý život: dům,<br>jméno a identita<br>(Václav Štěpánek)                                                                                                                               | 115 |
| NIKIFOROV Konstantin Vladimirovič –<br>VALJEVA Jelena Ljubomirovna – ZADOROŽNJUK Ella Grigorjevna –<br>MAJEROVA Olga Nikolajevna (eds.), Istorik – slavist. Prizvanije<br>i professija. K jubileju V. V. Marjinoj<br>(Jiří Pernes) | 118 |
| KOSMAN Michał M., Polityka RFN wobec ZSRR / Rosji<br>w latach 1989–2009<br>(Emil Voráček)                                                                                                                                          | 127 |
| STEJSKALOVÁ Eva, Novinové zpravodajství a noviny v Čechách<br>od 17. století do roku 1740<br>(Zdeněk Šimeček)                                                                                                                      | 130 |

|                                                                                                            |     |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| ČECHUROVÁ Jana – RANDÁK Jan a kol., Základní problémy studia moderních a soudobých dějin<br>(Martin Vitko) | 133 |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|

|                                                                                                        |     |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| LEBOW Katherine, Unfinished Utopia. Nowa Huta, Stalinism, and Polish Society, 1949–56<br>(Jiří Friedl) | 137 |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|

---

Zprávy | *Notices* | *Сообщения*

---

143

---

Zprávy z vědeckého života | *Reports from the scholarly life* | *Сообщения из научной жизни*

---

|                                                                                                                  |     |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| Aktuální problémy současné slavistiky<br><i>Current Issues in Contemporary Slavic Studies</i><br>(Radomír Vlček) | 151 |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|

*Актуальные проблемы современной славистики*  
(Радомир Влчек)

|                                                                                                                                                             |     |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| Konference o proměnách státu, církve, víry a ideologie<br><i>Conference on Transformations of the State, Church, Faith, and Ideology</i><br>(Radomír Vlček) | 152 |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|

*Конференция об изменениях государства, церкви, веры и идеологии*  
(Радомир Влчек)

|                                                                                                                                                                         |     |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| Násilné migrační procesy v českých zemích ve 20. století<br><i>Violent Migration Processes in the Czech Lands in the 20<sup>th</sup> Century</i><br>(Ludmila Tomášková) | 154 |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|

*Насильственные миграционные процессы в чешских землях в XX веке*  
(Людмила Томашкова)

|                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                         |     |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| Páté multidisciplinární setkání balkanistů v Plzni<br><i>The Fifth Multidisciplinary Conference of Balkanists in Plzeň</i><br>(Ladislav Hladký)<br><i>Пятая мультидисциплинарная встреча балканистов в Пльзене</i><br>(Ладислав Гладки)                                                                                                                 | 155 |
| 9th Europe-Ukraine Forum v Lodži (24.–26. ledna 2016)<br><i>9<sup>th</sup> Europe-Ukraine Forum in Łódź (24–26 January 2016)</i><br>(David Svoboda)<br><i>9th Europe-Ukraine Forum в Лодзи (24–26 января 2016)</i><br>(Давид Свобода)                                                                                                                   | 156 |
| Zápisy ze schůzí československé vlády v Londýně 1940–1945<br>jako historický pramen<br><i>Records from the Sessions of the Czechoslovak Government<br/>in London 1940–1945 as a Historical Source</i><br>(Jiří Friedl)<br><i>Записи с заседаний чехословацкого правительства<br/>в Лондоне 1940–1945 гг. как исторический источник</i><br>(Йиржи Фридл) | 158 |
| Výročí narození zakladatele brněnské balkanistiky<br>prof. dr. Josefa Kabrdu<br><i>Anniversary of the Birth of the Founder of Balkan Studies in Brno,<br/>prof. dr. Josef Kabrda</i><br>(Ladislav Hladký)<br><i>Годовщина рождения основателя брненской балканистики</i><br><i>проф. др. Йозефа Кабрды</i><br>(Ладислав Гладки)                         | 159 |
| Za Dagmar Lantayovou<br><i>Obituary: Dagmar Lantayová</i><br>(Vladimír Goněc)<br><i>За Дагмар Лантаиовой</i><br>(Владимир Гонец)                                                                                                                                                                                                                        | 161 |

Zemřel Wojciech Rojek (1954–2015)

163

*Wojciech Rojek Deceased (1954–2015)*

(Jan Rydel – Andrzej Essen)

*Умер Войцех Роек (1954–2015)*

(Ян Ридел – Анджей Эссен)

Odešel profesor Piotr Stawecki

164

(3. června 1930–7. září 2015)

*Professor Piotr Stawecki Passed Away*

*(3 June 1930–7 September 2015)*

(Marek Piotr Deszczyński)

*Скончался профессор Петр Ставецки*

*(3-го июня 1930–7-го сентября 2015)*

(Мареk Петр Дещиньски)



## STUDIE

# Politická opozice v Jugoslávii po vydání oktrojované ústavy 1931 a postoj Československa

JANA ŠKERLOVÁ

*Historický ústav AV ČR, v. v. i., pobočka Brno*

## **Political Opposition in Yugoslavia after the Issuing of the Octroyed Constitution and the Position of Czechoslovakia**

The following contribution sketches in the political developments in Yugoslavia after the issuing of the octroyed constitution in September 1931, mainly based upon thorough research into sources in Czech and foreign archives and analysis of period publications. It particularly focuses on the activity of the Yugoslav opposition and on the position adopted by Czechoslovakia – as one of Yugoslavia's key foreign policy allies, as well as a country with which many representatives of the Yugoslav opposition movement had close relations. Another aim is to capture the transformations that took place in Czechoslovakia in public opinion, in the press, and in some of the political parties' stances on the political situation in Yugoslavia, as contrasted with the official position of Czechoslovakia's foreign policy formulated and represented by Minister Edvard Beneš.

**Key words:** Czechoslovakia, Kingdom of Yugoslavia, political opposition, octroyed constitution, parliamentary elections, political and diplomatic relations

Předkládaná studie navazuje na autorčin text o postoji československých představitelů k jugoslávské opozici po vyhlášení královské diktatury v Jugoslávii, který byl uveřejněn ve *Slovanském přehledu* číslo 3 v roce 2014. Následující příspěvek se snaží zejména na základě důkladného pramenného výzkumu a také analýzy dobového tisku nastínit následující vývoj po oktrojování jugoslávské ústavy v září 1931. Zaměřil se zejména na aktivity jugoslávské opozice a také na postoj, který zaujalo k jugoslávské opozici Československo jakožto jeden z klíčových zahraničněpolitických partnerů Jugoslávie a zároveň země, k níž měli mnozí jugoslávští opoziční představitelé úzké vazby. Studie se věnuje nejen problematice vzájemných vztahů mezi jugoslávskou opozicí a československým prostředím, ale také proměnou postoje československého tisku, veřejnosti i politické scény k jugoslávskému vnitropolitickému zřízení po oktrojování ústavy.

Při přípravě studie byly využity dokumenty uchovávané v Archivu Ministerstva zahraničních věcí v Praze (AMZV), zejména materiály z fondu Politické zprávy, který obsahuje zprávy československého vyslanectví v Bělehradě a částečně také československých konzulátů v Jugoslávii, především v Záhřebu. Řada důležitých informací se nachází rovněž ve fondech Telegramy došlé a Telegramy odeslané, Kroftův archiv a další. Doplnující materiály pocházejí také z Archivu Ústavu T. G. Masaryka (AÚTGM), fondu Edvard Beneš I a také z fondu T. G. Masaryk, zejména z jeho části Republika. Dále bylo čerpáno z Archivu Kanceláře prezidenta republiky (AKPR), fondu Kancelář prezidenta republiky. Z fondů uložených v Archivu Jugoslávie v Bělehradě (dále AJ) byl využit zejména fond Centralni pres-biro (Ústřední tisková kancelář), který obsahuje zprávy tiskového ataše jugoslávského vyslanectví v Praze. Autorka ve značné míře pracovala také s dobovým tiskem, z něhož čerpala podklady pro analýzu postojů československým politickým i dalších veřejných představitelů k vyhlášení jugoslávské ústavy a k dalšímu vnitropolitickému vývoji.

K tématu jugoslávské politické opozice v období královské diktatury existuje poměrně velké množství literatury, většina však vznikla už v 60. nebo 70. letech 20. století. Mezi nejdůležitější práce patří monografie Todora Stojkova, jež byla napsána na konci 60. let a při její přípravě autorovi částečně posloužily i materiály československého Archivu MZV.<sup>1</sup> Tématu jugoslávské opozice se dlouhodobě věnoval také chorvatský historik Ljubo Boban.<sup>2</sup> Z novějších prací je třeba zmínit díla

1 Todor STOJKOV, *Opozicija u vreme šestojanuarske diktature 1929–1935*, Beograd 1969.

2 Ljubo BOBAN, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928–1941, I,II*, Zagreb 1974; Idem, *Prilozi za biografiju Ante Trumbića u vrijeme šestojanuarskog režima (1929–1935)*, in: Historijski

Bosiljky Janjatović, která se zabývá především chorvatskou částí opozice a zejména postupem bělehradského režimu vůči ní.<sup>3</sup> Žádná z těchto prací však nereflktuje roli jugoslávské opozice v československo-jugoslávských vztazích. V českém prostředí máme práce zabývající se exilem Svetozara Pribičević v Československu.<sup>4</sup> Kromě toho však jugoslávské opozici na počátku 30. let v českých pracích nebyla, s výjimkou autorčiny výše zmíněné studie,<sup>5</sup> věnována téměř žádná pozornost. Cílem předkládané práce je proto doplnit předchozí texty, zejména materiálem z dosud nevyužitých pramenů československé i jugoslávské provenience a dobového tisku, a přinést nové poznatky k danému tématu a celkově dotvořit obraz československo-jugoslávských a diplomatických vztahů na počátku 30. let 20. století.

### **Postoj jugoslávské opozice k vyhlášení ústavy a parlamentních voleb na podzim 1931 a ohlas těchto změn v Československu**

Po zdoluhavé politické krizi se 6. ledna 1929 král Alexandr Karađorđević<sup>6</sup> rozhodl k radikálnímu kroku, tedy vyhlášení královské diktatury, jak byl tento režim nazýván současníky a je vlastně nazýván dodnes. Král přistoupil k rozpuštění skupštiny (parlamentu), zrušení politických stran, omezení občanských práv, utužení cenzury, zkrátka k vyhlášení diktatury, jejíž hlavou se stal král osobně a mocenskou zá-

---

zbornik XXI–XXII, Zagreb 1968–1969, s. 12–15; Idem, *Svetozar Pribičević u opoziciji (1928–1936)*, Zagreb 1973.

3 Bosiljka JANJATOVIĆ, *Politički teror u Hrvatskoj 1918.–1935.*, Zagreb 2002; Eadem, *Prilog o progonima hrvatskih političara u Zagrebu za vrijeme karađorđevićevske šestojanuarske diktature*, Radovi. Zavod za hrvatsku povijest 26, 1993, s. 161–176; Eadem, *Hrvatska 1928.–1934. godine. Vrijeme organiziranih političkih ubojstava*, Povijesni prilozi 13, 1994, s. 219–244.

4 Ladislav HLADKÝ – Tomáš CHROBÁK – Jan PELIKÁN, *Emigrace Svetozara Pribičević v Československu. Edice českých archivních dokumentů z let 1929–1932*, Slovanské historické studie 28, 2002, s. 141–242; Eosdem, *Emigrace Svetozara Pribičević v Československu. Edice archivních dokumentů z let 1932–1936*, Slovanské historické studie 29, 2003, s. 215–287; Eosdem, *Emigrace Svetozara Pribičević v Československu. 3. část – Edice archivních dokumentů z července – října 1936*, Slovanský přehled 90, 2004, s. 447–468; Eosdem, *Svetozar Pribičević a Československo (1929–1936)*, Český časopis historický 93, 1995, s. 244–262.

5 Jana ŠKERLOVÁ, *Politická opozice v Království SHS (Jugoslávii) v letech 1929–1931 a postoj Československa*, Slovanský přehled 100, 2014, s. 593–628.

6 Alexandr (Aleksandar) Karađorđević (1888–1934) – srbský a později jugoslávský panovník, 1914–1921 vládl jako princ regent za svého nemocného otce Petra I. Karađorđević, 1921–1934 jako jugoslávský král, 6. ledna 1929 vyhlásil královskou diktaturu, v říjnu 1934 byl zavražděn při atentátu, který na něj spáchali v Marseille při návštěvě Francie chorvatští separatisté ve spolupráci s makedonskými separatisty.

kladnu tvořila armáda. Československo jej jako blízký spojenec v naději, že tato opatření povedou ke stabilizaci situace na vnitropolitickém poli, podpořilo. Edvard Beneš, který byl hlavním architektem nejen československé zahraniční politiky, ale i Malé dohody, tedy spojeneckého uskupení, jehož členy byly ČSR a Království SHS spolu s Rumunskem, se snažil Království SHS (od října 1929 Jugoslávii) co nejvíce podpořit také na mezinárodní scéně.<sup>7</sup>

V Království SHS se velmi brzy po vyhlášení diktatury začaly formovat různé opoziční proudy. Vznikaly především na základech bývalých politických stran, jejichž členové se museli po lednu 1929 stáhnout z veřejného života a začít působit v ilegality. Jedním z nejvýznamnějších opozičních uskupení byla tzv. selsko-demokratická koalice, tedy představitelé bývalé Chorvatské selské strany v čele s Vladimírem (Vladkem) Mačkem a předsedou Samostatné demokratické strany Svetožarem Pribičevićem. Do opozice postupně přešli také představitelé bývalých srbských stran (radikální, demokratické a zemědělské), slovinští klerikálové, chorvatští pravaši (členové Chorvatské strany práva) a frankovci (radikální nacionalisté) a mnozí další. Jugoslávští komunisté působili v ilegality už od počátku 20. let a i před vyhlášením diktatury byli jugoslávskými vládními kruhy pronásledováni. Pro ně tedy, na rozdíl od příslušníků ostatních stran, nepředstavovala situace po zákazu politických stran žádnou zásadní změnu.

Někteří příslušníci jugoslávské opozice se snažili hledat podporu pro boj s režimem i v zahraničí, včetně Československa, k němuž měli mnozí z nich blízko, protože v Praze studovali nebo za první světové války spolupracovali s příslušníky československého zahraničního odboje. Od československé parlamentní demokracie očekávali pomoc či alespoň morální podporu (vyjádřenou například v tisku) proti diktatuře, avšak té se jim nedostalo. Českoslovenští oficiální představitelé v žádném případě nechtěli riskovat zhoršení vztahů s bělehradskou vládou, a proto veškerý kontakt s jugoslávskou opozicí a případnou kritiku oficiálního jugoslávského režimu odmítali. Podobně se většinou choval i československý tisk, který vyhlášení diktatury nejčastěji prezentoval jako krok vynucený nepříznivými okolnostmi a často také v souladu s oficiální československou zahraniční politikou zdůrazňoval mimořádnost a dočasnost tohoto opatření. Čechoslováci také velmi dlouho věřili ujišťování krále a jeho okolí, že diktatura byla jen nouzovým a dočasným řešením

---

7 Blíže k Malé dohodě srov. např.: Zdeněk SLÁDEK, *Malá dohoda 1918–1938. Její hospodářské, politické a vojenské komponenty*, Praha 2000; Milan VANKU, *Malá Antanta 1920–1938*, Titovo Užice 1969; Piotr WANDYCZ, *The Little Entente: Sixty Years Later*, The Slavonic and East European Review 59, 1981, s. 548–564.

a jakmile se politická situace v Jugoslávii stabilizuje, dojde k návratu k demokratickým poměrům. To vyvolávalo v řadách jugoslávské opozice značné zklamání a rozčarování.

První kritické články v československých novinách se objevily zhruba po roce od vyhlášení diktatury, jednalo se však pouze o ojedinělé případy. V lednu 1930 vyšel v *Národních listech* článek publicisty, politika Národní demokracie a znalce jihoslovanského prostředí Františka Hlaváčka a v říjnu pak v *Lidových novinách* text britského historika a publicisty Roberta W. Setona-Watsona nazvaný „Stav věcí v Jugoslávii“.<sup>8</sup> Po vydání těchto článků vždy následovala rozhořčená reakce bělehradské vlády a horečná snaha jejich československých partnerů o urovnání celé záležitosti. I více než rok po vyhlášení diktatury totiž Československo i nadále bezvýhradně podporovalo jugoslávského krále a jeho režim jako záruku stabilního vnitropolitického vývoje i neměnné zahraničněpolitické linie Jugoslávie.

V polovině roku 1931 to navíc vypadalo, že následující vývoj by měl dát představitelům československé zahraniční politiky, kteří odmítali kritiku jugoslávských poměrů, konečně zapravdu. Dne 3. září 1931 došlo v Jugoslávii k vyhlášení oktrojované ústavy, což se na první pohled skutečně zdálo být návratem k demokracii. Všeobecně se také očekávalo, že co nevidět budou vyhlášeny volby.<sup>9</sup>

Celé to však bylo poněkud složitější. Vláda zůstala i nadále odpovědná pouze králi, jenž měl také právo vetovat zákony a rozhodovat případné spory mezi oběma komorami parlamentu (nově byl v Jugoslávii kromě poslanecké sněmovny zřízen i Senát, jehož část byla přímo jmenována králem).<sup>10</sup> Civilní správa byla podřízena vládě. Na pět let byla také zrušena imunita a neodvolatelnost soudců.<sup>11</sup> Z ústavy také „vypadlo“, že Jugoslávie byla parlamentní monarchií.<sup>12</sup> V platnosti zůstala rovněž idea integrálního jihoslovanství a rovněž neomezená moc krále.<sup>13</sup>

8 Lidové noviny, 24. 10. 1930, s. 2.

9 Blíže k volbám srov. také: Todor STOJKOV, *Rezultati parlamentarnih izbora u Jugoslaviji kao izraz političkog raspoloženja biračkog tela* (1931, 1935, 1938), in: M. Šesták – V. Štátný (eds.), *Československo a Jugoslávie od roku 1929 do rozpadu buržoazních společenských, politických a ekonomických systémů. Sborník prací z vědeckého zasedání československo-jugoslávské historické komise v Martině 19.–22. září 1981*. Praha 1983, s. 212–227.

10 Ctibor MELČ, *Jihoslavie*, *Zahraniční politika* 11, 1931, s. 1143; Blíže o jugoslávské ústavě z roku 1931 srov. Hodimír SIROTKOVIČ – Lujo MARGETIČ, *Povijest država i prava naroda SFR Jugoslavije*, Zagreb 1990, s. 257–264.

11 Miroslav ŠESTÁK – Miroslav TEJCHMAN – Lubomíra HAVLÍKOVÁ – Ladislav HLADKÝ – Jan PELIKÁN, *Dějiny jihoslovanských zemí*, Praha 2009<sup>2</sup>, s. 421.

12 Srov. Ivana DOBRIVOJEVIČ, *Kraljevina Jugoslavija u doba ličnog režima kralja Aleksandra*, *Istorija* 20. века 26, 2008, s. 116.

13 Ivo GOLDSTEIN, *Hrvatska 1918.–2008*, Zagreb 2008, s. 135.

Vedle ústavy bylo vydáno několik důležitých zákonů, mezi nimi i zákon shromažďovací a spolčovací, který obnovoval možnost zakládat politické strany, a zákon o volbě poslanců. Volební právo mělo sice být všeobecné, rovné a přímé, jak ale podotýkal ve své zprávě československý vyslanec v Bělehradě Robert Flieder, slovo „tajné“ bylo v ústavě, podle něj úmyslně, vynecháno. Volební zákon také obsahoval celou řadu problematických ustanovení. Z voleb předem vyřazoval strany založené na národnostních nebo náboženských principech, které nadále nesměly vznikat ani se obnovovat, a požadoval tzv. celostátní a okresní kandidátní listiny. Konkrétně to znamenalo, že strana, která chtěla do voleb kandidovat, musela mít stoupence ve všech okresech země a jejich existenci doložit podpisy. Podpisy měl shromažďovat stranický aparát, který tudíž také musel fungovat v každém okrese.<sup>14</sup> To bylo pro většinu někdejších jugoslávských stran nesplnitelné, což řada zastánců bývalých silných politických stran velmi nelibě nesla. Zákon prakticky znamenal pokračování zákazu politických stran, byť formálně byla jejich existence povolena. Samotné hlasování probíhalo jako veřejné (vhozením kuličky příslušné barvy do urny), což bylo také často terčem kritiky. Zákon navíc favorizoval většinu – vítězná strana automaticky obdržela v každé bánovině dvě třetiny poslaneckých křesel. Zbývající třetinu mandátů si mezi sebou rozdělily na principu poměrného zastoupení ostatní strany, které tím pádem v podstatě paběrkovaly. To se týkalo i stran, které skončily ve volbách na druhém místě, třeba i s úplně minimální ztrátou na vítěze.

Přestože formálně bylo oktrojování ústavy prezentováno režimem krále Alexandra jako návrat k demokratickým poměrům, realita byla poněkud jiná. Král sice vyhlášením konstituce formálně završil období „královské diktatury“, ve skutečnosti však došlo spíše k zakonzervování režimu, byť pod formální slupkou parlamentního zřízení.<sup>15</sup>

Nejen příslušníkům jugoslávské opozice, ale také některým československým představitelům začínalo být jasné, že v Jugoslávii ke skutečnému návratu demokratických poměrů v dohledné době nedorazí. Ba naopak, vydání ústavy a s ní souvisejících zákonů umožnilo králi nadále vládnout tak, jak potřeboval, a zároveň se mohl zaštitovat tím, že kroky jeho režimu jsou v souladu s platnou ústavou a potvrzeny parlamentem vzešlým z platných voleb.

Volby se v Jugoslávii konaly 8. listopadu 1931 a předcházely jim zápas o voličskou účast. Zatímco kandidáti režimu a představitelé vlády agitovali pro účast, opo-

14 C. MELČ, *Jihoslavie*, s. 1144–1145.

15 T. STOJKOV, *Opozicija u vreme šestojanuarske diktature*, s. 111.

zice měla odlišný názor. Její zástupci naopak voliče přesvědčovali, aby volit nešli a vyjádřili tak svůj nesouhlas s postupem režimu. Samozřejmě tak nemohli činit veřejně, a proto tajně rozšiřovali letáky. Zároveň už v září 1931 vydali vůdce radikálů Aca Stanojević, demokratů Ljuba Davidović, slovinských lidovců Anton Korošec, muslimů Mehmed Spaho a zemědělské strany Jovan M. Jovanović Pižon společné prohlášení, které odsuzovalo ústavu i nový volební zákon a v něm zakotvené administrativně-technické překážky, které podle opozice znemožňovaly politickým uskupením bez podpory státních úřadů sestavit kandidátku.<sup>16</sup>

Vůdci selsko-demokratické koalice Vladko Maček a Svetozar Pribičević se k tomuto prohlášení nepřipojili, avšak později formulovali vlastní, které také vyznělo proti účasti ve volbách. Překlad tohoto komuniké, stejně jako dalších předvolebních letáků opozičních stran, zasílalo průběžně bělehradské vyslanectví do Prahy. Benešovo ministerstvo i Kancelář prezidenta republiky tak měly před volbami v Jugoslávii dobrý přehled o činnosti opozice.<sup>17</sup>

Složitou předvolební situaci v Jugoslávii sledovali Čechoslováci jednak prostřednictvím svých zastupitelských úřadů, ale také dopisovatelů jednotlivých listů. Ne vždy byl tento zájem jugoslávským představitelům úplně po chuti. Jugoslávské vyslanectví považovalo zejména zpravodajství českých katolických a sociálnědemokratických listů za neobjektivní a tendenční. Negativní a kritické články však byly bezprostředně po vyhlášení volebního zákona spíše výjimkou. Československé noviny většinou volební zákon příliš nekomentovaly a pouze některé z nich nezastíraly, že nový volební řád favorizuje vládní stranu.<sup>18</sup> Opozičním názorům jako jeden z mála dával prostor tisk předáka opoziční Národní ligy a dlouhodobého Benešova kritika a také někdejšího neúspěšného konkurenta v boji o vliv v národně socialistické straně Jiřího Stříbrného.<sup>19</sup> Stříbrný uveřejňoval články Františka Hlaváčka a také Svetozara Pribičeviće, který byl o situaci v Jugoslávii v roce 1931, kdy od července pobýval v emigraci v Československu, informován prostřednictvím korespondence se svými přáteli. Hlavním cílem Stříbrného novin bylo však především

16 Archiv Ministerstva zahraničních věcí (AMZV) Praha, Politické zprávy (PZ) – Bělehrad 1931, Politická zpráva č. 51, 26. 9. 1931, Překlad komuniké v příloze zprávy; Ibidem, Politická zpráva č. 63, 3. 11. 1931, Překlady letáků zemědělské strany v příloze; Ibidem, Politická zpráva č. 65, 5. 11. 1931, Překlad letáku slovinských klerikálů v příloze.

17 Ibidem, Politická zpráva č. 53, 28. 9. 1931, Manifest vlády k volbám v příloze zprávy.

18 Národní listy, 16. 9. 1931; Národní osvobození, 18. 9. 1931;

19 Ke Stříbrného sporům s Benešem blíže srov. např. Zdeněk KÁRNÍK, *České země v éře první republiky (1918–1938)*, *Díl první, Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918–1928)*, Praha 2005, s. 392–393; Ladislav CABADA, *Český stranický systém 1890–1939*, Plzeň 2000, s. 41–42.

kritizovat a diskreditovat ministra Beneše a jeho politiku. Jugoslávie k tomu byla pouze prostředkem.

Stanovisko ministerstva zahraničních věcí tlumočila oficiózní *Československá republika*. Na podivném a zjevně nedemokratickém volebním systému v Jugoslávii našla i určité klady: „Tyto volby budou pamětihodné tím, že jsou to volby jediné strany, zvláštnost v politických dějinách Evropy. Výhody takové situace jsou nasnadě. Volební agitace je zbavena dramatického živlu temperamentních utkání soupeřících kandidátů, náruživých debat, horečných kalkulací a napjatého očekávání volebního výsledku.“<sup>20</sup> V podobném duchu psal i druhý oficiální list pražského ministerstva zahraničních věcí *Prager Presse*, pouze s tím rozdílem, že pisatel článku v něm uveřejněném pocházel z Bělehradu.<sup>21</sup>

Také *Věnkov*, list vládní agrární strany, viděl v jugoslávském volebním zákoně snahu o pokrok: „Jak z ústavy, tak z volebního řádu, společovacího zákona i z svolání vlády je vidno, že běží jen o odstranění starých předsudků a zlořádů, o postavení politického života na nové základy, [o to] učiniti skupštinu schopnou práce a sjednotiti národ pod jednou střechou.“

Naopak tisk sociální demokracie, vedle agrárníků druhé velké vládní strany, nový volební zákon v Jugoslávii ostře kritizoval. *Právo lidu* tisklo články svých jugoslávských sociálnědemokratických soudruhů a také svoje komentáře. Jugoslávské poměry před volbami kritizovaly později také další stranické tiskové orgány – *Duch času* v Moravské Ostravě a revue *Nová svoboda*, kam článek napsal poslanec Lev Winter.<sup>22</sup> Jugoslávským sociálním demokratům nebylo ve volbách umožněno kandidovat a jejich strana stále nebyla legální, což se stávalo častým terčem kritiky Čechoslováků. Těm se navíc nelíbil především fakt, že hlasování v Jugoslávii bylo podle nového zákona veřejné, což považovali za nedemokratické.

Jugoslávci z inspirování článků vycházejících v *Právu lidu* obligátně podezřívali S. Pribičevíce, který se měl údajně snažit získat podporu sociálních demokratů pro svou protijugoslávskou kampaň. Když však zástupce jugoslávského vyslanectví v Praze, tiskový atašé Svetozar Živković, intervenoval u sociálně demokratického ministra Rudolfa Bechyněho, bylo mu řečeno, že hlavním důvodem přiosťřeného kurzu sociálnědemokratického tisku je zejména nový volební zákon, který jugoslávským sociálním demokratům zcela znemožnil kandidovat do skup-

---

20 Československá republika, 9. 10. 1931, s. 2.

21 Prager Presse, 4. 11. 1931.

22 Právo lidu, 20. 10. 1931; Nová svoboda, 23. 10. 1931; Duch času, 27. 10. 1931, Večerník Práva lidu, 14. 11. 1931.

štiny, což vyvolalo solidaritu jejich československých kolegů, a dále také složitost jednání o vývozu a dovozu obilnin mezi československou Velkonákupnou (ovládanou právě sociálními demokraty) a jugoslávským Prizadem, která probíhala v roce 1931.<sup>23</sup> Průběh voleb v Jugoslávii kritizovali podle svých zvyklostí také českoslovenští komunisté.<sup>24</sup>

Českoslovenští lidovci a katolíci obecně byli nespokojeni s postojem Bělehradu k jugoslávským katolíkům a s represemi vůči vůdci slovinských klerikálů Korošcovi a jeho straně. Nový volební zákon označil *Pražský večerník* za „paskvil“ a zároveň zkritizoval ministra Beneše a národně-socialistického poslance Jana Šebu (v letech 1923–1929 vyslanec ČSR v Jugoslávii) za podporu diktatury.<sup>25</sup> *Lidové listy* spolu se Stříbrného *Pražským listem* také jako jediné otiskly celé znění prohlášení opozičních vůdců Svetoraza Pribičevića a Vladka Mačka.<sup>26</sup>

Ve stříbrňáckém *Poledním listu* se také objevily zprávy o pronásledování Ljuby Davidoviče a Miši Trifunoviče, tedy dalších opozičních vůdců.<sup>27</sup> Zpráva přišla přes ČTK, což vyvolalo značnou nevoli jugoslávské vlády, které vůbec nebylo po chuti, že dopisovatel oficiální československé tiskové kanceláře posílá do ČSR podobné zprávy.<sup>28</sup> Další článek vyšel v *Poledním listu* o několik dní později pod názvem „Kdo nevolí Alexandrovy kandidáty, toho bijí a trestají“.<sup>29</sup> V podobném duchu psal také bulvární *Expres*.<sup>30</sup> Kritický postoj k předvolební situaci v Jugoslávii zaujala i německá nacionalistická *Bohemia*.<sup>31</sup>

Jugoslávské vyslanectví na tuto situaci reagovalo tak, že do redakce *Venkovy, Národní politiky* a některých dalších novin poslalo žádost, aby vydaly články, které by o předvolební situaci v Jugoslávii informovaly příznivě.<sup>32</sup> Ve *Venkově* vyšel pozi-

---

23 Arhiv Jugoslavije (AJ) Beograd, f. č. 38 – Centralni presburo (CP), k. 32, č. j. 77 – Čehoslovačka, složka 1931, Zpráva tiskového ataše vyslanectví Království Jugoslávie v Praze, č. 427/31, 14. 11. 1931.

24 Rudé právo, 8. 11. 1931, 10. 11. 1931 a 17. 11. 1931; Dělnická rovnost 12. 11. 1931.

25 Pražský večerník, 17. 9. 1931.

26 Lidové listy, 21. 10. 1931; Polední list, 21. 10. 1931.

27 Polední list, 24. 10. 1931.

28 AJ Beograd, f. č. 38 – CP, k. 32, č. j. 80 – Čehoslovačka, složka 1931, Týdenní přehled tiskového ataše vyslanectví Království Jugoslávie v Praze, č. 405/31, 24. 10. 1931.

29 Polední list, 30. 10. 1931, s. 1.

30 Expres, 30. 10. 1931.

31 Bohemia, 4. 11. 1931.

32 AJ Beograd, f. č. 38 – CP, k. 32, č. j. 80 – Čehoslovačka, složka 1931, Týdenní přehled tiskového ataše vyslanectví Království Jugoslávie v Praze, č. 410/31, 31. 10. 1931; Ibidem, č. 417/31, 7. 11. 1931.

tivně laděný úvodník z pera Jaroslava Daneše hned o několik dní později.<sup>33</sup> Redakce však vzápětí otiskla jako reakci na Danešův úvodník článek Svetozara Pribičeviče, který se na stránky *Venkov* dostal pravděpodobně díky stykům Františka Hlaváčka. Jugoslávské vyslanectví bylo v šoku, protože situace, že by tisk vládní strany publikoval články vůči Jugoslávii nepříznivě laděné, byla zcela neobvyklá. O interven-  
ci proti vydání dalších čtyř pokračování proto požádalo agrárnického ministra Milana Hodžu, jinak předsedu Československo-jihoslovanské ligy.<sup>34</sup> Hodža vyšel Jugoslávčům vstříc a vydání dalších dvou článků zabránil.<sup>35</sup> Koncem listopadu vyšel také ve Stříbrného *Poledním listu* článek o tom, že volební výsledky byly v Jugoslávii známy už dva týdny před volbami.<sup>36</sup>

O stanoviscích jugoslávské opozice před volbami informovaly zejména *Lidové noviny*, které citovaly i prohlášení opozičních vůdců a také stanovisko jugoslávské vlády, jež tvrdila, že opozice se nezúčastní voleb ze strachu, že by její kandidáti propadli a že by se jasně ukázalo, že lid se od opozice odvrátil.<sup>37</sup> Zároveň *Lidové noviny* otiskly článek o tom, že jugoslávská opozice odmítá uznat oktrojovanou ústavu a také podrobný výčet výtek, které opozice k ústavě měla, včetně nedostatečné nezávislosti soudů a také omezené imunity zákonodárců.<sup>38</sup> *Lidové noviny* také napsaly, že „překvapuje radikalismus a sebevědomí opozice“.<sup>39</sup> Sociálnědemokratické *Právo lidu* konstatovalo, že za takových podmínek, jaké byly nastavené volebním zákonem, není divu, že se jugoslávské opoziční strany rozhodly voleb se neúčastnit. Kandidaturu jediné strany označilo za „výsměch jakémukoliv pojmu o demokracii“.<sup>40</sup> O rozšiřování tajných letáků v Jugoslávii psal také bulvární deník *Expres*.<sup>41</sup> Podobně zaměřený *Polední list* přinesl senzační zprávy o násilí, které údajně provázelo přípravu voleb v Jugoslávii, o preventivním zatýkání osob spojených s opozicí a o fyzických útocích na některé ministry a vládní kandidáty během kampaně.<sup>42</sup>

---

33 Venkov, 4. 11. 1931.

34 AJ Beograd, f. č. 38 – CP, k. 32, č. j. 80 – Čechoslovačka, složka 1931, Týdenní přehled tiskového ataše vyslanectví Království Jugoslávie v Praze, č. 417/31, 7. 11. 1931.

35 Ibidem, Týdenní přehled tiskového ataše vyslanectví Království Jugoslávie v Praze, č. 428/31, 14. 11. 1931.

36 Polední list, 30. 11. 1931.

37 Lidové noviny, 2. 10. 1931.

38 Ibidem, 6. 9. 1931 a 8. 9. 1931.

39 Ibidem, 9. 9. 1931, s. 2.

40 Právo lidu, 20. 10. 1931.

41 Expres, 30. 10. 1931.

42 Polední list, 18. 10. 1931.

Jedním z nejradikálnějších kritiků předvolebních poměrů v Jugoslávii se ukázal být publicista, bývalý legionář a znalec poměrů v Jugoslávii Jeroným Holeček, který v *Přítomnosti* napsal: „Volební řád [v Jugoslávii] byl vydán takový, že opozici nebylo možno ani kandidovati. Do skupštiny se dostali sami vládní lidé. U nás se vyskytuje dobromyslné mínění, že opozice v Jugoslávii přece jen se měla pokusiti dostati se do nového parlamentu a svou rezignací, že si dala vysvědčení politické neschopnosti a neodhodlanosti, většinovým rozdělováním mandátů že vláda většinu beztoho měla zajištěnu; ale toto mínění nasvědčuje, že u nás nemáme ani ponětí o tom, jaké poměry v Jugoslávii fakticky jsou. [...] Každý pokus o projev odchýleného mínění byl v zárodku udušen tak důkladně, že k druhému pokusu každému zašla chuť. Zastrasování jest jediným prostředkem, kterým držitelé moci v Jugoslávii působí na své odpůrce, a nejen odpůrce, nýbrž každého.“<sup>43</sup>

Naopak oficiální *Československá republika* vyjádřila začátkem října názor, že naprostá neúčast jugoslávské opozice ve volbách je nepravděpodobná. Autor komentáře zároveň psal, že „rozpor mezi táborem vládním a opozičním nemůže býti povahy zásadní, neboť jistě i opozice přijímá v podstatě myšlenku národní jednoty.“<sup>44</sup> Těžko říci, jestli tato slova odrážela nepochopení politické situace v Jugoslávii nebo spíše vyjadřovala přání československé zahraniční politiky, která měla zájem na tom, aby se poměry v Jugoslávii co nejrychleji urovnaly. Začátkem listopadu pak vyšel ve stejném listě další článek, jehož pisatelem byl jistý Nikola Horić ze Záhřebu. Autor v něm popisoval volební kampaň v Jugoslávii a zároveň kritizoval opozici: „Opozici se nepodařilo postavit vlastní kandidátky. To je nepochybně znamením její slabosti. Ani jedna opoziční skupina nevydala své listiny, protože ani jedna nemá ve všech okresech Jugoslávie dostatečného počtu stoupenců. Nemohly vlastní společnou listinu postavit ani všechny opoziční skupiny dohromady, neboť mezi nimi trvají příliš velké neshody. [...] Opoziční skupiny zejména se nemohly sjednotiti v otázce nositele kandidátní listiny. Tu se zase ukázalo, že jsou tyto skupiny věrnou kopií bývalých starých stran z dob, kdy osobní otázky byly nade vším.“<sup>45</sup>

Situace jugoslávské opozice však byla mnohem komplikovanější, než jak byla popisována v oficiálním československém tisku. Volební zákon byl formulován schválně tak, aby opozici účast ve volbách co nejvíce ztížil, byť formálně možná byla. Opoziční tábor sice postupoval v předvolebním dění poměrně jednotně, zároveň však byl systematicky oslabován jednak zákroky režimu a také tím, že jej před

43 Jeroným HOLEČEK, *Zastření diktatury v Jugoslávii*, *Přítomnost* 8, 1931, č. 47, s. 740.

44 Československá republika, 1. 10. 1931, s. 2.

45 Ibidem, 8. 11. 1931, s. 2.

volbami opustila řada jeho dřívějších členů. Mnozí bývalí politikové, zejména radikálové a demokraté, využili nabídky režimu a stali se poslaneckými kandidáty na jediné povolené kandidátní listině, kterou sestavila vládní strana v čele s Petrem Živkovičem.<sup>46</sup> Režim si od jejich kandidatury sliboval, že s sebou přivedou i své někdejší voliče.

Režim se samozřejmě také snažil znemožnit opozici činnost. Využíval k tomu policejní sledování a šikanu, jak do Prahy informovala bělehradská legace. Ve zprávě z 2. listopadu vyslanec například popisoval, jak policejní komisař vyměřil vysokou pokutu bývalému ministrovi Mišovi Trifunovićovi, který před volbami navštívil své rodné město Užice. Když se na výzvu policie odmítl prvním vlakem vrátit do Bělehradu, dostal pokutu nejen on, ale i advokát, s nímž měl schůzku, a také majitel kavárny, kde se schůzka odehrávala.<sup>47</sup> Tento a další podobné případy registroval i zahraniční tisk, včetně československého.<sup>48</sup>

Podle československého vyslance byl nejvíce režimem pronásledován slovin-  
ský lidovec Anton Korošec. Právě z tohoto zkušeného politika, známého svou  
schopností dosáhnout politické dohody, měl zřejmě režim mimořádné obavy. Prav-  
děpodobně se bál, aby se Korošcovi přece jenom nějakým způsobem nepodařilo  
sjednotit opozici.

Legace také zasílala podrobné hlášení o snahách režimu přinutit voliče  
k účasti ve volbách. Okresní samosprávy měly instrukce, že mají přesně evidovat,  
kdo se voleb účastnil a kdo ne, mají agitovat prostřednictvím letáků a také mají vo-  
liče „upozorňovat“, že státní správa neznamena jen vládu, ale také moc nad vybírání-  
m daní, udělováním koncesí pro řemesla a obchod a že má také velení nad četnic-  
tvem.<sup>49</sup> Jinými slovy, stát se snažil voliče zastrašovat a vyhrožovat jim, že jim způso-  
bí problémy, pokud se voleb nezúčastní. Nakonec volební účast podle oficiálních  
výsledků dosáhla 66 %, což se vykládalo jako jasný úspěch vlády. Odhady opozice  
před volbami předpovídaly volební účast maximálně kolem 25 %. Jenže opozice,  
režimem systematicky potlačovaná a držená v izolaci, ztratila kontakt s voliči, ne-  
měla možnost ho udržovat ani prostřednictvím tisku a ilegální letáky zdaleka ne-  
stačily. Na druhou stranu, již těsně po volbách se objevovala řada podezření, že vlá-  
da výsledky voleb zfalšovala a skutečná účast byla mnohonásobně nižší.<sup>50</sup>

46 T. STOJKOV, *Opozicija u vreme šestojanuarske diktature*, s. 115.

47 AMZV Praha, PZ – Bělehrad 1931, Politická zpráva č. 62, 2. 11. 1931.

48 Venkov, 24. 10. 1931.

49 AMZV Praha, PZ – Bělehrad 1931, Politická zpráva č. 66, 6. 11. 1931, Překlad instrukce pro  
akční okresní a krajské výbory a kandidáty v příloze.

50 T. STOJKOV, *Opozicija u vreme šestojanuarske diktature*, s. 116.

Byť volby bylo možné interpretovat jako velký úspěch jugoslávského režimu, bylo jasné, že situace je složitější. Československá legace v Bělehradě odhadovala, že asi 30 % hlasů tvořily hlasy odevzdané pod nátlakem a další část byla získána machinacemi, kdy někteří voliči hlasovali dvakrát nebo třikrát i za ty, kteří se nedostavili. Zároveň československý tiskový atašé v Bělehradě Ctibor Melč upozorňoval, že vysoká volební účast neznamená ani tak souhlas s režimem, jako spíše souhlas s návratem parlamentarismu a naději, že dojde k jeho plné obnově.<sup>51</sup>

## Marné naděje na uvolnění režimu po parlamentních volbách v Jugoslávii

Volby a vyhlášení ústavy vyvolaly nejen v Evropě, ale i v Jugoslávii naděje na uvolnění režimu. Zpočátku tomu dokonce některé události nasvědčovaly. Kromě Pribičeviće, jehož internace skončila už začátkem léta, byli na podzim 1931 propuštěni z vězení nebo internace i další opoziční představitelé, například významný černohorský politik Sekula Drljević. Naopak v internaci v obci Belo Polje nadále zůstával Pribičevićův spolupracovník a přítel (a také někdejší pražský student) Većeslav Vilder. Režim Vildera vinil z toho, že dal peníze člověku, který chtěl spáchat atentát na krále Alexandra. Vilder byl internován bez soudu až do února 1932.<sup>52</sup>

Vilderův osud nezůstával bez povšimnutí ani v Československu, kde měl řadu známých ještě z dob svých studií a také z období první světové války. O intervenci v jeho prospěch žádali Masarykova kancléře Přemysla Šámala historička Milada Paulová i obchodník Otakar Chmel, který měl mezi Jihoslovany mnoho přátel již z doby první světové války, kdy působil v Záhřebu a organizoval odtud dodávky potravin do českých zemí. Šámál se však musel držet instrukcí ministerstva zahraničních věcí, které v této věci postupovalo v souladu s přáními jugoslávské legace. Ve prospěch Vildera nic nepodniknul, přestože jeho zastánci argumentovali tím, že Vilder pomohl za války sehnat velké dodávky potravin pro české země.<sup>53</sup> V dopise Otakarovi Chmelovi nicméně kancléř psal, že pro „naše pacienty“ (tím byli myšleni S. Pribičević, který se v té době také nacházel v internaci, a Vilder) dělá, co může a znovu pomoc pro Vildera sliboval i na konci září, avšak upozorňoval, že situace je

51 AMZV Praha, PZ – Bělehrad 1931, Politická zpráva č. 67, 13. 11. 1931, s. 5.

52 B. JANJATOVIĆ, *Prilog o progonima hrvatskih političara*, s. 173.

53 Archiv Kanceláře prezidenta republiky (AKPR) Praha, f. Kancelář prezidenta republiky (KPR), sign. T 1011/22, Jugoslávie, část II, Dopis Otakara Chmela Přemyslu Šámalovi, 30. 8. 1931; Ibidem, Dopis Otakara Chmela Přemyslu Šámalovi, 26. 9. 1931; Ibidem, Záznam kancléře Šámala o návštěvě M. Paulové, 7. 7. 1931; Záznam kancléře Šámala o návštěvě J. Kvapila, 1. 7. 1931.

velmi složitá a musí postupovat velmi opatrně, aby mu spíše neublížil.<sup>54</sup> Podobné vysvětlení podal Šámal také dramatikovi Jaroslavu Kvapilovi, který se za Vildera přimlouval v říjnu 1931.<sup>55</sup> Koncem roku 1931 se za Vildera znovu přimlouvala M. Paulová, která se pro něj snažila vyprosit nejen morální nebo politickou podporu, ale také finanční výpomoc na umoření dluhů jeho tiskárny. Ve všech těchto záležitostech však byla neúspěšná, protože Šámal zůstal neoblomný a nehodlal se do jugoslávských záležitostí „namočit“.<sup>56</sup>

Nakonec byl Večeslav Vilder z internace propuštěn v únoru roku 1932. I s tímto propuštěním měli co dočinění čeští podporovatelé. Milada Paulová se vytrvale snažila získat finanční podporu pro Vilderovu rodinu a jeho tiskárnu, pomoci se snažil také J. Kvapil a novinář Jan Hajšman. Čeští spisovatelé v čele s Kvapilem dokonce na Vilderovu podporu sepsali telegram, který zaslali jugoslávskému premiérovi Petru Živkovićovi, a Kvapil mluvil i s jugoslávským vyslancem v Praze Prvislavem Grisogonem. Hajšman zase do Bělehradu vyslal svého prostředníka, jistého Pretnara, který jednal s bývalým vyslancem v Praze a ministrem jugoslávské vlády Albertem Kramerem. Kramer se neúspěšně pokusil intervenovat u krále, na druhou stranu byl úspěšnější u ministra spravedlnosti Milana Srškiće. Vilderovi čeští přátelé si tedy přičítali značné zásluhy na jeho propuštění, jak ale podotýkal Šámal v dopise Miladě Paulové, těžko mohlo mít jejich úsilí nějaký větší vliv.<sup>57</sup> Pravděpodobnější je, že jugoslávský režim byl už sám nakloněn tomu Vildera propustit. Navíc klíčový svědek v jeho případu odvolal své svědectví a prohlásil, že jej učinil ze strachu z bití ve vězení.<sup>58</sup>

Svetozar Pribičević pobýval v době voleb nadále v emigraci v Praze, a proto se nemohl přímo účastnit politických rozprav, dal však jednoznačně na vědomí, že je proti aktivní účasti v takto manipulovaných volbách. Chorvatskou otázku pokládal za důležitou, ale na rozdíl od druhého vůdce selsko-demokratické koalice Vladimira Mačka ji chtěl řešit v rámci celkového přeorganizování státu, nejlépe do podoby federace. Své názory vyjádřil Pribičević ve vlastnoručním podpisem opatře-

54 Ibidem, Dopis kancléře Šámala Otakaru Chmelovi, 31. 7. 1931; Ibidem, Dopis kancléře Šámala Otakaru Chmelovi, 29. 9. 1931.

55 AKPR, f. KPR, sign. T 1011/22, Jugoslávie, část II, Záznam kancléře Šámala o návštěvě sekčního šéfa J. Kvapila, 14. 10. 1931.

56 Ibidem, Záznam kancléře Šámala z 6. prosince 1931; Tamtéž, Dopis Milady Paulové P. Šámalovi, bez data (doručen 5. 12. 1931),

57 AKPR, f. KPR, sign. T 1011/22, Jugoslávie, část II, Dopis kancléře Šámala Miladě Paulové, 12. 2. 1932.

58 Ibidem, Dopis Milady Paulové Přemyslu Šámalovi, 31. 3. 1932.

ných mnohastránkových letáčích proti volbám a režimu, které byly šířeny zejména v Chorvatsku a Vojvodině.<sup>59</sup> Nejenže vyzývaly voliče k neúčasti ve volbách, ale také obšírně zdůvodňovaly, proč tomu tak má být a také ostře kritizovaly všechny, kteří se k režimu připojili.

Po volbách se naděje na uvolnění jugoslávského režimu ukázaly jako liché. Zatímco úplný zákaz politických stran po 6. lednu 1929 dával bývalým politickým stranám naději, že se jedná o dočasný stav, který bude v dohledné době odstraněn a politický život se vrátí do normálních kolejí, vyhlášení ústavy a doprovodných zákonů dávalo tušit, že se jedná o situaci, která nebude nijak urychleně měněna, protože formálně je krytá existencí ústavy a opoziční politici nadále nebudou mít možnost ovlivňovat vývoj země. Vznik oficiální režimní strany (Jugoslávská radikálně selská demokracie) a existence volebního zákona, který v podstatě znemožňoval existenci jiných stran, dávaly zase tušit, že ani návrat k normálnímu stranickému životu není aktuální.

Jugoslávská opozice se však nevzdávala ani po volbách. Počátkem roku 1932 opozice prostřednictvím tajných letáků vyzývala občany, aby nevstupovali do nové vládní strany. Zároveň požadovala obnovení skutečně svobodného politického života a politických stran.<sup>60</sup> Pražské ministerstvo zahraničních věcí i prezidentská kancelář byly opět o těchto letáčích informovány prostřednictvím bělehradského vyslanectví. To jim zaslalo překlady letáku Acy Stanojeviće, Ljuby Davidoviće, Jovana M. Jovanoviće, Mehmeda Spaha a Antona Korošce, tedy významných předpřevratových politiků, kteří v letáku kritizovali ústavu a poměry v zemi, úsilí režimu znemožnit jim jakoukoliv politickou práci a potlačit politické i občanské svobody a také ústrky ze strany režimu, jimž byli vystaveni a které často překračovaly platné zákony. Volby a jejich výsledky označili za lež a zvlili režimu.<sup>61</sup> Už v prosinci 1931 však jeden z nich, konkrétně vůdce slovinských klerikálů Anton Korošec, objížděl ostatní opoziční představitele a jednal s nimi o podmínkách, za kterých by byli ochotni spolupracovat s režimem.<sup>62</sup>

Představitelé bývalé selsko-demokratické koalice Vladimír Maček a Svetozar Pribičević se ke komunikaci ostatních opozičních vůdců nepřipojili. Ne proto, že

59 AMZV Praha, PZ – Bělehrad 1931, Politická zpráva č. 72, 20. 11. 1931, překlad letáku S. Pribičeviće v příloze.

60 AMZV Praha, PZ – Bělehrad 1932, Politická zpráva č. 8, 18. 1. 1932, překlad letáku opozičních politiků v příloze.

61 AMZV Praha, PZ – Bělehrad 1931, Politická zpráva č. 73, 19. 11. 1931, překlad letáku opozičních politiků v příloze.

62 Ibidem, Politická zpráva č. 91, 30. 12. 1931.

by s ním nesouhlasili, ale proto, že vzhledem ke svým zkušenostem s režimem (zatčení a internace) chtěli vydat ostřejší prohlášení. Mimo jiné šířili také leták, který byl zajímavý tím, že se v jednom místě odvolával na poměry v Československu, jak upozorňoval vyslanec Flieder.<sup>63</sup> Kromě ČSR ale jugoslávští opoziční politici zmiňovali také Francii a Británii. Kritizovali ustanovení volebního zákona, podle něhož musel nositel kandidátní listiny sehnat v každém administrativním okrsku státu 260 podpisů, což de facto znemožňovalo postavit jakoukoliv kandidátku jednotlivým etnikům či národnostním menšinám a favorizovalo pouze kandidátku sestavenou státním aparátem. Jugoslávští opoziční představitelé upozorňovali, že např. v ČSR by za takových podmínek kandidátku nesestavili ani Češi, natož Slováci nebo Němci.

Ač by se mohlo zdát, že po vyhlášení voleb a ustavení parlamentu ztratila opozice svá hlavní témata a situace v Jugoslávii se měla uklidnit, opak byl pravdou. Jugoslávský parlamentarismus byl skutečně jen „na oko“, režim neměl v úmyslu činit opozici ani veřejnosti příliš velké ústupky. Navíc byla jeho pozice ztížena hospodářskou krizí, která stát nutila k dalším a dalším úsporám a prohlubovala nespokojenost občanů i opozičníků. Proti režimu se čím dál více vymezovaly nejen staré politické strany, ale sílilo také studentské hnutí a narůstal odpor veřejného mínění vůči režimu.

Protesty studentů bělehradské, záhřebské i lublaňské univerzity probíhaly už od září 1931, kdy byla vyhlášena oktrojovaná ústava. Po volbách v listopadu ještě zesílily, znovu byly obnoveny v prosinci a pak ještě v polovině ledna 1932. O dění v Bělehradě Prahu podrobně informovalo československé vyslanectví. Nicméně českoslovenští představitelé nadále zachovávali starou linii a do vnitřních záležitostí jugoslávského státu nehodlali nijak zasahovat. Studenti distribuovali letáky se svými požadavky, jejichž překlad bělehradská legace obratem zasílala do Prahy.<sup>64</sup> Studenti požadovali ukončení diktatury, svobodu shromažďování a slova, vypsání svobodných voleb, obnovení akademických svobod a také konec zásahů Francie do zahraniční a vnitřní politiky Jugoslávie. V Záhřebu se objevovala také hesla požadující samostatné Chorvatsko. Někteří studenti dokonce požadovali pád monarchie a vznik republiky. Studentské protesty v Bělehradě provázely v podstatě každé významnější zasedání parlamentu, protestovalo se však i v Lublani, Záhřebu nebo Subotici.<sup>65</sup>

---

63 Ibidem, Politická zpráva č. 60, 22. 10. 1931, překlad letáku v příloze zprávy.

64 AMZV Praha, PZ – Bělehrad 1932, Politická zpráva č. 6, 18. 1. 1932.

65 Ibidem, Zpráva periodická číslo I (leden – březen 1932), 12. 4. 1932, s. 19.

Demonstrace vyvrcholily 1. dubna 1932, kdy došlo k celodennímu střetu mezi studenty a policií. Bělehradská legace informovala do Prahy o bezohledném postupu policie vůči studentům, kteří byli zatýkáni a bez soudu vězněni, popřípadě byli posíláni na veřejně prospěšné práce, za které jim ale nebyla vyplácena žádná mzda. Ti, kteří se vyslovili pro republiku, byli souzeni soudem na ochranu státu, podobně jako například makedonští teroristé. Král sice údajně vydal nařízení, aby bylo se studenty zacházeno mírně, policie jej však nerespektovala.<sup>66</sup> Legace také citovala studentský leták, který uváděl, že diktatura nemá podporu ani v zahraničí a že většina světového tisku ji napadá a odsuzuje: „Z anglických listů napadá režim Times, z československých Lidové noviny, Národní listy a Venkov, z německých Berliner Tagblatt a Frankfurter Zeitung, z francouzských L’Ouvreur, La République a Le Populaire; proti diktatuře se vyslovili Wickham Steed, Herman Wendel a Seton Watson, naši bývalí přátelé.“<sup>67</sup>

Režim na studentské protesty reagoval uzavřením bělehradské univerzity, původně do 10. dubna, nakonec se vše ale protáhlo až do konce semestru v červnu. Přestože přednášky se nekonaly, práce v seminářích probíhaly a normálně proběhly též zkoušky, což bylo režimem interpretováno jako projev dobré vůle vůči studentům. Represe naopak vyvrcholily zatčením levicově orientovaného profesora a vůdce Národní rolnické strany (Narodna seljačka stranka) Dragoljuba Jovanoviće a několika dalších osob, které byly obviněny ze sestavování, rozmnožování a rozšiřování letáků agitujících pro republiku a v září 1932 postaveny před soud. Tresty jim uložené (jeden rok tuhého vězení pro Jovanoviće, pro ostatní kratší tresty) byly všeobecně hodnoceny jako mírné. Jovanović byl však zároveň zbaven státní služby, čímž režim dosáhl jeho odchodu z univerzity.<sup>68</sup> Výpis z Jovanovićova letáku, který po celé Jugoslávii urputně hledala policie a snažila se všechny jeho výtisky zničit, se dostal i do prezidentské kanceláře a do rukou prezidenta Masaryka.<sup>69</sup>

V Jugoslávii však nešlo jen o nespokojenost studentů s politickou situací a obecně také se situací na univerzitách. Studentské hnutí mělo širší podporu i u jugoslávské veřejnosti a také jugoslávské politické opozice.<sup>70</sup> Naopak snahy režimu o ustavení masové politické strany nebyly příliš úspěšné. Na některých místech se

66 Ibidem, Politická zpráva č. 32, 12. 4. 1932.

67 Ibidem, Politická zpráva č. 32, 12. 4. 1932, s. 3.

68 AMZV Praha, PZ – Bělehrad 1932, Zpráva periodická číslo III za dobu 3. čtvrtletí 1932, 4. 10. 1932, Vnitropolitická část, s. 6.

69 Archiv Ústavu T. G. Masaryka (AÚTGM) Praha, k. 511, f. TGM, část R, oddíl Cizí země, složka SHS 1929, 1930, 1931, 1932; Výtah z letáku univ. prof. Dragoljuba Jovanoviće.

70 T. STOJKOV, *Opozicija u vreme šestojanuarske diktature*, s. 163.

shromáždění na podporu nové strany dokonce měnila v protirežimní demonstrace.<sup>71</sup> Obyvatelstvo, na něž většinou už v roce 1931 těžce dopadaly důsledky hospodářské krize, nemělo zájem vyjadřovat režimu podporu. K různým protirežimním manifestacím a lokálním incidentům docházelo zejména v Sávské a Přímořské bahnině, tedy v chorvatských oblastech, velká nespokojenost však vládla i jinde, například v Bosně.

Studentské demonstrace v Jugoslávii měly poměrně značný ohlas také v Československu. Demokraticky orientovaná československá společnost sympatizovala s jugoslávskými studenty a jejich požadavky. Reagovaly i pražské studentské spolky, jejichž členy byli studenti z Jugoslávie. Československé úřady však neměly pro projevy sympatií s jugoslávskými demonstranty příliš pochopení a policie obvykle všechny demonstrace zastavila nebo je předem zakázala.

V Jugoslávii mezitím probíhaly významné vnitropolitické změny. Začátkem dubna 1932 nahradil Petra Živkoviće na postu ministerského předsedy dosavadní ministr zahraničních věcí a respektovaný diplomat Vojislav Marinković. Ten prohlásil, že je pro obnovu politického života v Jugoslávii a obnovení politických stran, pokud nebudou stát na národnostních či náboženských principech. I československý tisk pak přinesl zprávy, že král v Marinkovićově nepřítomnosti (ten právě pobýval v Ženevě) jednal se zástupci jugoslávské opozice, konkrétně s radikály Acou Stanojevićem a Krste Miletićem.<sup>72</sup>

Opozice však ani se záměnou P. Živkoviće V. Marinkovićem nebyla spokojena. Dle tajné zprávy vyslance Fliedera zaslané Benešovu zástupci Kamilu Kroftovi na ministerstvo zahraničí do Prahy opozici vadila Marinkovićova nemoc (trpěl tuberkulózou, a proto v úřadu často chyběl a nemohl své povinnosti vykonávat dosti efektivně) a jistá zrada principů, které před vyhlášením diktatury zastával. Problematikou se jim jevila také snaha nového premiéra o dotvoření státní politické strany, což se jeho předchůdci nepodařilo.<sup>73</sup> Podle téže zprávy rostla v Jugoslávii nespokojenost s kroky krále a stále častěji se ozývaly hlasy proti monarchii. Kromě toho řada opozičních představitelů požadovala federalizaci země.

Dle informací legace však někteří opoziční představitelé, a mezi nimi i vůdce HSS Vladko Maček, byli ochotní s režimem jednat. Naopak opozice ani režim již nepočítaly se Svetozarem Pribičevićem, protože se prý příliš zradikalizoval.<sup>74</sup> Pri-

---

71 Ibidem, s. 165.

72 Lidové noviny, 28. 4. 1932.

73 AMZV Praha, PZ – Bělehrad 1932, Politická zpráva č. 35, 19. 4. 1932.

74 Ibidem, Zpráva periodická číslo I (leden – březen 1932), 12. 4. 1932, s. 22.

bícević tehdy nejenže zastával názor, že Jugoslávii je nutné federalizovat, ale také tvrdil, že pro něj monarchie není vhodným řešením a že státní zřízení by se mělo změnit na republiku. Podle vyjádření bývalého vyslance v Praze, Slovince Alberta Kramera, který se v dubnu 1932 přijel léčit do sanatoria v Podolí a setkal se tam s kancléřem prezidenta P. Šamálem, za Pribičevićem v Jugoslávii už nestál snad až na deset stoupenců nikdo.<sup>75</sup> Jedním z těch, kteří stále doufali v jeho návrat a tvrdili, že pouze Pribičević může udržet Vladimira Mačka a Chorvaty na státotvorné linii, byl chorvatský historik Ferdo Šišić. Ten své názory sdělil během své návštěvy Prahy na jaře 1932 své české kolegyni Miladě Paulové.<sup>76</sup> Pribičevićův reálný politický vliv v Jugoslávii byl však mizivý. Přesto se jej režim v Jugoslávii stále bál a nadále byl citlivý na jakékoliv Pribičevićovy aktivity a také na projevy sympatií k němu.

V květnu 1932 se u příležitosti oslav šedesátých narozenin Antona Korošce konala velká demonstrace v Lublani. Byla na ní dokonce provolávána hesla požadující samostatnost Slovinska. Oproti očekávání nenásledovalo zatčení Korošce, československá legace ve svém komentáři k těmto událostem vyjádřila domněnku, že režim se jich bude snažit využít jako prostředek nátlaku na Korošce při eventuelních jednáních o nové vládě.<sup>77</sup> Kritice z vládních řad se však Korošec nevyhnul.

O neklidu v Jugoslávii a demonstracích informoval také československý tisk, například Hubert Ripka o nich pravidelně zpravoval ve *Slovanském přehledu*.<sup>78</sup> Také sociálně demokratické a komunistické noviny psaly o vzpourách dělníků a zatýkání, a Hlinkův *Slovák* napsal, že v Jugoslávii to vře.<sup>79</sup> Stříbrňácký tisk zase využil konferenci Malé dohody v Bělehradě k útokům na Beneše, když psal, že konference skončila rozčarováním.<sup>80</sup> Autorem článku byl František Hlaváček, který Beneše obvinil z „absolutismu v zahraniční politice“ a z hazardování s hranicemi, čímž měl Hlaváček na mysli snahu o smířlivější politiku vůči Maďarsku. Pražské ministerstvo zahraničních věcí a také jugoslávské vyslanectví v Praze se snažilo na tyto výpady vůči jugoslávskému režimu reagovat v polooficiální *Československé republice*, v *Národních listech* a *Večeru*.<sup>81</sup>

75 AKPR Praha, f. KPR, sign. T 1011/22, Jugoslávie, část II, záznam kancléře Šámal, 14. 4. 1932.

76 Ibidem, dopis Milady Paulové Přemyslu Šámalovi, 24. 5. 1932.

77 AMZV Praha, PZ – Bělehrad 1932, Zpráva periodická číslo II (duben – červen 1932), 1. 7. 1932, s. 11.

78 Srov. např. Hubert RIPKA, *Jugoslavie*, *Slovanský přehled* 24, 1932, s. 221–222 a 287–291.

79 *Právo lidu*, 24. 5. 1932; *Rudé právo*, 24. 5. 1932; *Slovák*, 24. 5. 1932; *Nová svoboda* 19. 6. 1932.

80 *Fronta*, 26. 5. 1932.

81 *Československá republika*, 27. 5. 1932 a 2. 6. 1932; *Národní listy*, 1. 6. 1932, *Večer*, 8. 6. 1932. AJ Beograd, f. č. 38 – CP, k. 32, č. j. 80 – Čehoslovačka, složka 1932, Nedeljni izveštaj dopisnika

## Postoj oficiální československé zahraniční politiky k jugoslávské opozici v roce 1932

K jugoslávské opozici se v květnu 1932 vyjádřil po své návštěvě v Jugoslávii i ministr zahraničních věcí Edvard Beneš, který o problému opozice v Bělehradě mluvil kromě jiných přímo s králem Alexandrem. Jugoslávský panovník si stěžoval, že opozice neví, co chce, není schopná se dohodnout ani mezi sebou a často se řídí pouze osobními sympatiemi a antipatiemi.<sup>82</sup> Beneš s králem v podstatě souhlasil a vylíčil mu své dojmy ze setkání se Svetozařem Pribićevićem, na kterého se podle svých slov snažil působit, aby zmírnil svoje postoje. Beneš se shodnul s Alexandrem, že Pribićević je nervově labilní a zdůraznil, že ač o to Pribićević stál, prezident Masaryk s ním vůbec nebyl ochotný mluvit.<sup>83</sup>

V cirkulárním telegramu rozeslaném po návratu do Prahy Beneš shrnul své dojmy z Jugoslávie takto: „Opozice přirozeně pokládá situaci za daleko horší. Myslím, že se mýlí a přehání. Nevyklučuji tu a tam značné obtíže, ale soudím, že se Marinkovićovi normalizace podaří a že stát z toho vyjde se zdarem. Opozice zejména není jednotná, nemá pevného programu, a srbská opozice není sto, dle toho jak vypadá nyní, sjednotiti se s opozicí chorvatskou.“<sup>84</sup> Alexandrovi opozice podle Beneše křivdila a zapomínala, že král je nadále symbolem jednoty státu.

I přes Benešův optimismus jugoslávská opozice pokračovala v činnosti, protože nespokojenost s režimem nepolevovala. Jejím vyjádřením se staly různé protestní akce. Například 15. května Chorvaté po celé zemi vyvěšovali v té době zakázané chorvatské vlajky, často na těžko přístupných místech, aby je policie nemohla lehce sundat. Nepokoje však v Chorvatsku vyvrcholily 19. a 20. června, tedy na výročí atentátu ve skupštině,<sup>85</sup> kdy byly v celém Chorvatsku pořádány zádušní mše za

---

Centralnog presbira u Pragu za 1932. godinu, č. 307/32, 22. 5. 1932; Ibidem, č. 308/32, 12. 5. 1932; Ibidem, č. 311/32, 22. 6. 1932.

82 AMZV Praha, f. Kroftův archiv, Státy – politické poměry, krabice č. 13, Jugoslávie, složka Vztahy čs.-jugoslávské 1932, 1934, Záznam o rozmluvě ministra dra E. Beneše s králem Alexandrem dne 14. května (v sobotu) 1932 v královském paláci v Dedinje u Bělehradu.

83 Ibidem.

84 AMZV Praha, PZ – Bělehrad 1932, cirkulární telegram ministra Beneše, č. 216–232/32, 19. 5. 1932.

85 20. června 1928 byli přímo na jednání skupštiny poslancem Radikální strany Punišou Račićem zastřeleni chorvatští poslanci Pavle Radić a Đuro Basariček. Vůdce Chorvatské selské strany Stjepan Radić podlehl svým zraněním 8. srpna téhož roku. Další dva chorvatští poslanci byli raněni. Tato událost vedla k vyhocení vnitropolitické krize v Království SHS ve druhé polovině roku 1928.

Stjepana Radiće. Na mnoha místech policie rozháněla shromáždění i za použití násilí.<sup>86</sup>

Vyslanec Flieger informoval do Prahy šifrovaným dopisem o rostoucí nespokojenosti s režimem i v řadách armády<sup>87</sup> a také v Sokolu a katolické církvi.<sup>88</sup> Uváděl rovněž, že lidé vyčítají králi vysoké příjmy, které byly mimo jiné porovnávány s příjmy prezidenta Masaryka.<sup>89</sup> Dokonce se prý objevovaly letáky obsahující výzvy k zavraždění krále. Opozice se s postupujícím časem stále lépe organizovala a stupňovala své požadavky, zejména na zavedení nové ústavy a vypsání tajných a svobodných voleb.

Jugoslávská opozice čas od času zkoušela získat pro svou věc také podporu československého prezidenta Masaryka. Ten však neměl ve zvyku se příliš exponovat v zahraniční politice a do vztahů s Jugoslávií nezasahoval pokud možno vůbec, zejména po vyhlášení královské diktatury. Čas od času se ovšem stalo, že byl nepřímo vtažen do jugoslávských vnitřních záležitostí. Jednou z takových událostí se stala nabídka čestného členství v Abstinentsním svazu, sídlícím v Záhřebu, v jehož čele stál hlasitý kritik jugoslávského režimu a univerzitní profesor Andrija Štampar. Vzhledem k tomu, že prezident Masaryk byl známý jako zapřisáhlý odpůrce alkoholu a propagátor abstinentsního hnutí, bylo by nevhodné, aby nabízený diplom odmítl. Nepřijetí by podle konzulátu v Záhřebu způsobilo zbytečný rozruch, avšak převzetí diplomu z rukou profesora Štampara by mohlo působit jako vyjádření podpory jeho názorům. Čechoslováci dilema, jak Masaryka nezdiskreditovat vyřešili tím, že prezident čestné členství přijal, avšak převzetí diplomu měl provést některý z vyšších úředníků prezidentské kanceláře.<sup>90</sup> KPR tedy situaci vyřešila tak, aby nemohla být dezinterpretována jako případná podpora jugoslávské opozici, které se i na konci roku 1932 snažila československá oficiální zahraniční politika reprezentovaná ministerstvem zahraničních věcí a do značné míry také Hradem za každou cenu vyhnout.

86 Ibidem, Zpráva periodická číslo II (duben – červen 1932), 1. 7. 1932, s. 12–13.

87 Ibidem, Telegram vyslanec Fliegera, č. 286–287/32, 13. 6. 1932.

88 Ibidem, Politická zpráva č. 65, 8. 9. 1932.

89 Ibidem, Telegram vyslanec Fliegera, č. 286–287/32, 13. 6. 1932.

90 AMZV Praha, PZ – Bělehrad 1932, Telegram vyslanec Fliegera, č. 548/32, 11. 11. 1932. Blíže k tomu také srov. AKPR Praha, f. KPR, k. 11, sign. H 2114/34, složka Jihošlovanský svaz abstinentů Sarajevo.

## Závěr

Přestože by se mohlo zdát, že s vyhlášením ústavy v Jugoslávii konečně nastal okamžik, na který tak dlouho čekali nejen jugoslávští občané a opozice, ale i přátelé Jugoslávie v Československu, kteří stále doufali v demokratizaci jugoslávského zřízení, žádné velké oslavy spojené s vyhlášením konstituce se nekonaly. Nová ústava ve skutečnosti nebyla vůbec demokratická, nadále znemožňovala činnost politické opozici a ani nijak zásadně neuvolňovala občanské svobody jugoslávských obyvatel. Měla být v podstatě jen jakousi „zástěrkou“ pokračující diktatury. Nejvíce nadšení pro ni projevovaly oficiální listy československého ministerstva zahraničí, snad proto, že konečně došlo k naplnění slibu, že nová jugoslávská ústava bude vyhlášena co nejdříve. Právě to byl totiž jeden z argumentů, kterým ministerstvo v čele s Edvardem Benešem dlouhou dobu zdůvodňovalo svou podporu Alexandrovu režimu. Záhy se ovšem ukázalo, že optimismus Černínského paláce byl předčasný.

To brzy pochopili i mnozí v Československu. Zatímco do podzimu 1931 zaznívaly kritické hlasy na adresu jugoslávské diktatury spíše jen zřídka a víceméně pouze z úst jednotlivců, od podzimu 1931 oponentů přibývalo. Připojily se k nim i sociálnědemokratické a katolické kruhy. Jak sociální demokraté, tak lidovci byli vládními stranami. Dosud bylo neobvyklé, aby československé vládní strany komentovaly jugoslávský režim. Nyní však sociální demokraté ostře kritizovali jugoslávský volební zákon a přechod k demokracii v Jugoslávii označovali za jen zdánlivý. Lidovci se zase vyjadřovali k represím vůči vůdci slovinských klerikálů Antonu Korošcovi a jugoslávským katolíkům obecně.

Poněkud paradoxně tedy až vyhlášení jugoslávské ústavy a voleb vyvolalo v Československu skutečně hlasitou kritiku královské diktatury v Jugoslávii. Nejednalo se ovšem pouze o dočasnou záležitost způsobenou aktuálním vnitropolitickým vývojem v Jugoslávii. Československý tisk neustával v kriticky laděném informování o vývoji v Jugoslávii ani v průběhu celého roku 1932.

Oficiální československá zahraniční politika však i nadále jugoslávský režim podporovala a vyhlášení ústavy naopak interpretovala jako návrat k demokratickým poměrům. Je obtížné říci, zda se ze strany ministra Beneše jednalo spíše o upřímnou víru v úpravu jugoslávských politických poměrů, či o zatvrzelost a neochotu přiznat vlastní chybu a špatné vyhodnocení situace. Jako nejpravděpodobnější varianta se jeví ta, že ministr Beneš skutečně na podzim roku 1931 věřil, že v Jugoslávii může dojít k obnovení demokratického zřízení a nedokonalý volební zákon, který z politické soutěže prakticky vylučoval všechny politické strany, kromě

vládní, považoval, podobně jako studentské protesty provázející volby a první zasedání nové skupštiny, pouze za „dětské nemoci“ nového režimu, které se brzy vyléčí a Jugoslávie se stane normální stabilní konstituční monarchií. Tomu koneckonců v první polovině roku 1932 napovídaly i některé indicie, například výměna neoblíbeného a konzervativního ministerského předsedy Petra Živkoviće, který byl pro mnohé symbolem diktatury, za demokraticky smýšlejícího dosavadního ministra zahraničních věcí Vojislava Marinkoviće. V optimistickém pohledu na politický vývoj v Jugoslávii se Beneš utvrdil i během své návštěvy Jugoslávie v květnu 1932, kdy dlouze hovořil s králem i s ministerským předsedou Marinkovičem. Přestože se Beneš setkal pouze s představiteli režimu a s opozicí nemluvil, vůbec si nepřipouštěl, že jeho vnímání situace nemusí být správné a komplexní. Argumenty opozice nejenže odmítal, dokonce je ani nechtěl slyšet. Partnerem v jednání pro něj byli pouze král a ministerský předseda, popřípadě členové vlády. Navíc, Beneš by jakýmkoliv zapochybováním o jugoslávském režimu riskoval i svou vlastní prestiž. Přiznal by tím, že špatně odhadl situaci, popřípadě, že se od Alexandra a jeho lidí nechal do jisté míry obelhat o tom, jaké mají úmysly a jak se bude režim v Jugoslávii vyvíjet, a také využít k tomu, aby tento režim podporoval nejen v ČSR, ale i v zahraničí.

Po vyhlášení oktrojované ústavy v Jugoslávii tedy můžeme v postojích československých představitelů k Jugoslávii a tamnímu režimu pozorovat na rozdíl od předchozího období určitou dvojkolejnost. Kritiků jugoslávské královské diktatury přibývalo nejen v řadách publicistů, ale dokonce i ve vládních stranách. To však na postoji oficiální zahraniční politiky reprezentované ministrem Benešem nic nezměnilo a Beneš i nadále dělal všechno pro to, aby vztahy s Jugoslávií navenek působily naprosto bezproblémově.

## SUMMARY

In the Kingdom of SHS, various opposition movements emerged very soon after the proclamation of a dictatorship. They were particularly based in the foundations of former political parties whose members were forced to withdraw from public life and engage in their activities illegally after 1929. Some of the members of the Yugoslav opposition attempted to seek support for their struggle against the regime in other countries, including Czechoslovakia, which was a country they often had close relations with either because they had studied in Prague or during the First World War they had collaborated with members of the Czechoslovak foreign resistance movement. The Yugoslavs were anticipating assistance or at least some form of moral support (for example, expressed in print media) in their struggle against the dictatorship; however, it was all in vain. For a very long time, the Czechoslovaks trusted the assurances provided by the king and his circle that the dictatorship was only a temporary emergency measure, and that as soon as the political situation in Yugoslavia stabilized democratic conditions would again obtain. This caused disillusionment and disappointment within the ranks of the Yugoslav opposition.

The situation somewhat changed after the proclamation of the octroyed constitution on 3 September 1931. Despite that the octroyed constitution was formally presented by the Yugoslav King Alexander as a return to democratic governance, the reality was rather different. Although the king formally concluded the period of “royal dictatorship” by issuing the constitution, in truth it really had the effect of preserving the regime’s power, albeit under the veneer of a parliamentary system. It slowly dawned, not on only members of the Yugoslav opposition, but also on some Czechoslovak representatives, that Yugoslavia was not going to experience a true return to democratic practices in the foreseeable future. On the contrary; the issuance of this constitution and the laws associated with it enabled the king to continue ruling the way he wanted, while also affording camouflage for his actions under the cover of a valid constitution and the sanction of a parliament that had been voted in through valid elections.

It is precisely this new constitution, incidents associated with the parliamentary elections, and the strict approach taken by the Yugoslav regime towards dissidents that were most targeted for criticism by the Czechoslovak press. These positions were taken up for the first time in the publications of Czechoslovak political parties, which had been unusual until that period. However, despite this, nothing changed in the official foreign policy of the Czechoslovak Republic, as represented by Minister Edvard Beneš, and Czechoslovakia’s unlimited support for the Yugoslav regime continued.

## STUDIE

## Z každodennosti Čechů v Bulharsku v letech 1878–1904

EMIL MINČEV

*Ústav historických věd Filozofické fakulty Univerzity Pardubice*

### **The Everyday Life of Czechs in Bulgaria in 1878–1904**

This study treats aspects of the everyday life of Czechs in Bulgaria in the years following 1878. Individual sections describe the manner of travel from the Czech lands to the Balkans, the reality encountered there, economic and employment conditions, accommodations and the possibilities for leisure-time activities. In order to shed light on the subject, the author utilized sources from Czech and Bulgarian archives and analyzed memoirs published in books or in newspaper articles. To round it out the author examined monographies dedicated to Czech-Bulgarian relations and to Czechs in Bulgaria. This study elucidates some heretofore unanswered questions relating to the lives of Czechs in Bulgaria.

**Key words:** Czechs in Bulgaria, Bulgaria, 19<sup>th</sup> century, everyday life, travel, money, work, accommodation, leisure time

Tato studie je pokusem přiblížit každodenní život Čechů, kteří přijeli do Bulharska v době od jeho osvobození v roce 1878 do roku 1904.<sup>1</sup> V žádném případě se nejed-

---

1 Toto časové vymezení není dané žádnou historickou událostí, ale bylo stanoveno na základě pramenů. Poslední dopis s důležitou informací k srovnání typu cest je z roku 1904. Zároveň je to časová hranice, která vymezuje dějiny první generace českých přistěhovalců do Bulharska.

ná o každodenní život všech „bulharských“ Čechů, ale o snahu popsat části každodenního života společné pro většinu z nich.

Při popisování každodenního života vycházím ze vzpomínek učitele zeměpisu na plovdivském chlapeckém gymnáziu Jana Wagnera, které publikoval pod názvem *Vzpomínky z Bulharska a jiné črty* v roce 1897 v Praze. Dále vycházím z deníku historika Konstantina Jirečka,<sup>2</sup> jenž se v roce 1881 stal ministrem osvěty Bulharského knížectví. Nejdůležitějším pramenem pro napsání této studie však byly vzpomínky Hermenegilda Škorpila,<sup>3</sup> zachycené v jeho dopisech rodičům, dnes dostupné v archivu muzea ve Vysokém Mýtě. Dalším důležitým pramenem je korespondence mezi jednotlivými Čechy žijícími v Bulharsku, zachovaná v bulharských archivech, v Ústředním státním archivu v Sofii a v archivu Bulharské akademie věd. K doplnění obrazu každodennosti využívám také vzpomínky Antonína Šourka,<sup>4</sup> učitele matematiky na plovdivském chlapeckém gymnáziu, a Jana Brožky,<sup>5</sup> klasického filologa ze sofijské univerzity, které byly publikovány v několika číslech časopisu *Československý obzor*, vydávaném v letech 1921–1925 krajan-

- 
- 2 Konstantin Jireček (1854–1918) – historik, slavista. Autor knihy *Dějiny Bulharska* (1875). V letech 1879–1884 působil v bulharském knížectví, nejdříve jako úředník v Ministerstvu národní osvěty (1879–1881), v letech 1881–1882 byl ministrem národní osvěty, v roce 1883 byl předsedou školní rady, a nakonec v roce 1884 byl ředitelem národní knihovny v Sofii. Viz К. ТРОШЕВ, *Словесен портрет на Константин Иречек*, Константин Иречек, сборник научни доклади и съобщения, Варна 2006, s. 7.
  - 3 Hermenegild Škorpil (1858–1923) – botanik, geolog, archeolog, učitel přírodních věd. V letech 1880–1923 působil v Bulharsku. Nejdříve pracoval jako učitel přírodních věd v Plovdivu (1880–1881) a ve Slivenu (1881–1886). Potom pracoval v archeologickém muzeu v Sofii (1886–1894), pak pracoval jako učitel přírodních věd v Plovdivu (1894–1900). Další čtyři roky pracoval na gymnáziu v Ruse (1900–1904), a do konce svého života působil ve Varně (1904–1923). Viz Emil MINČEV, *Češi v Plovdivu*, Plovdiv 2014, s. 13.
  - 4 Antonín Šourek (1857–1926) – matematik. Působil v Bulharsku v letech 1880–1926. Pracoval jako učitel matematiky na gymnáziu ve Slivenu (1880–1881), v Plovdivu (1881–1890), v Sofii (1890–1893). Od roku 1893 do roku 1915 vyučoval na Sofijské univerzitě a získal titul profesor. V letech 1915–1921 byl v zahraničí, v letech 1921–1926 byl profesorem na Sofijské univerzitě. Viz В. АТАНАСОВЪ, *Професоръ Антоанъ В. Шоурекъ*, Bulharsko-československá vzájemnost, číslo 1, 1. březen 1926, s. 1.
  - 5 Jan Brožka (1853–1927) – filolog, učitel latiny. Pracoval v Bulharsku v letech 1880–1927. Byl učitelem latiny v prvním sofijském mužském gymnáziu (1880–1901, 1902–1903, 1915–1923) a v prvním sofijském dívčím gymnáziu (1901–1902, 1903–1910, 1913). Vyučoval latinu na historicko-filozofické fakultě Sofijské univerzity (1889–1894, 1909–1914) a na právnické fakultě této univerzity (1914–1918). Viz П. ПЕТРОВ – А. ПЕНЕВ, *Иван Брошка, Чужденци-просветни дейци в България*, София 1988, s. 62.

ským spolkem v Sofii. Dále pak využívám také vzpomínky malíře Jana Mrkvičky,<sup>6</sup> otištěné v bulharském časopisu *Пламък* z roku 1995. U některých dílčích problematik používám práce Čestmíra Amorta a dalších autorů, kteří se této problematice věnovali.

Na konci 19. století se odehrál jev, který je často označován jako česká „inva-ze“ do Bulharska.<sup>7</sup> Do nově osvobozených bulharských států<sup>8</sup> najednou začalo z různých důvodů přicházet značné množství Čechů. Hlavní příčinou příchodu tolika různě zaměřených lidí byl přebytek příslušníků inteligence v českých zemích a s tím spojené obtíže, které měli při hledání uplatnění mladí absolventi vysokých škol i vyučení dělníci. Velká část těchto studentů se během svého studia také zúčastnila různých hnutí s radikálnějším programem, která byla rakouskou vládou zakázána. Jejich jména se dostala do černých seznamů policie, a to ještě více omezovalo možnost uplatnění ve vlasti. Pro odchod do Bulharska byla však nejdůležitější idea slovanské vzájemnosti a snaha těchto Čechů nějakým způsobem pomoci nově osvobozeným balkánským slovanským státům. Důležitá byla i agitace bulharských studentů, kteří s podporou vlád obou bulharských států vyhledávali v Čechách vzdělané jednotlivce pro práci v Bulharsku. Mnoho z Čechů, kteří působili jako učitelé v Bulharsku, bylo vyhledáno právě tímto způsobem. Dalším důležitým faktorem byla odvaha těchto jedinců, s níž se rozhodli odejít do úplně neznámé země.<sup>9</sup>

Před vlastním rozhodnutím odjet na Balkán se muselo vyřešit několik důležitých věcí. Byla to znalost jazyka, způsob cestování a možnost uplatnění. Znalost

6 Jan Mrkvička (1856–1938) – malíř, učitel výtvarného umění. Působil v Bulharsku v letech 1881–1921. Pracoval jako učitel výtvarného umění na mužském gymnáziu v Plovdivu (1881–1889) a na prvním mužském gymnáziu v Sofii (1889–1896). Patřil mezi zakladatele školy výtvarného umění v Sofii (dnešní Akademie výtvarného umění) a pracoval v ní v letech 1896–1921. Byl předsedou krajanského spolku „Čech“ v Sofii a spolupracoval s ním i po svém odjezdu do Prahy v roce 1921. Viz B. НЕНКОВ и кол., *Видни български художници*, София 1964, s. 34–41.

7 Viz například Vladimír PENČEV, *Po serpentinách sebepoznání a poznání toho druhého. Češi a Slováci v Bulharsku, Bulhaři v České republice*, Praha 2012, s. 19; Martina BEČVÁŘOVÁ, *České kořeny bulharské matematiky*, Praha 2009, s. 22.

8 Podle rozhodnutí Berlínského kongresu (13. 6.–13. 7. 1878) v letech 1878–1885 Bulharsko bylo rozděleno na dvě části („státy“): autonomní Bulharské knížectví na severozápadu a autonomní provincii Východní Rumélii, která byla součástí Osmanské říše. V roce 1885 proběhlo sjednocení těchto dvou částí do jednotného Bulharského knížectví. Viz Jan RYCHLÍK, *Dějiny Bulharska*, Praha 2002, s. 216, 240–246.

9 Čestmír AMORT a kol., *Dějiny československo-bulharských vztahů*, Praha 1980, s. 136–137. (Československo-bulharské vztahy v 19. století v této knize z větší části zpracovala Růžena Havránková); Archiv Muzea ve Vysokém Mýtě (MVM), archiv literární korespondence, inv. č. 3942, dopis H. Škorpila tetě z 11. 3. 1881, s. 2; Jan BROŽKA, *Před čtyřiceti lety*, Československý obzor 1, 1921, č. 18, s. 136–137.

bulharského jazyka byla zpočátku náročným požadavkem, u učitelů byla dokonce podmínkou kontraktu,<sup>10</sup> ale mnoho Čechů se naučilo bulharsky brzy po svém příjezdu. Osvojit si bulharštinu nebylo snadné, značné potíže s tím měl například Hermengild Škorpil.<sup>11</sup> Kromě toho měli ale Češi možnost domluvit se rusky, řecky, turecky a francouzsky. Místní obyvatelstvo však také rychle pochytilo základy češtiny a s některými Bulhary bylo možné konverzovat bez větších problémů.<sup>12</sup>

Část Čechů byla oficiálně pozvána bulharskými státy a zároveň s tím obdržela i peníze na cestu nebo příslib, že cestovní výdaje budou tou či onou vládou proplaceny. Kromě toho tato pozvánka zajišťovala uplatnění po příjezdu do země. V bulharských zemích pak na ně čekal kontrakt, což znamenalo jistou práci na dobu určitou.<sup>13</sup> Přesto se velká část Čechů rozhodla vyjet do jednoho či druhého bulharského státu na vlastní pěst a hledat uplatnění na místě.<sup>14</sup> V některých případech se tito lidé snažili, aby jim byly zaplacený cestovní výdaje až po příjezdu.<sup>15</sup>

## Cesta do Bulharska

Češi, kteří se rozhodli opustit svou vlast a hledat zaměstnání či pomoci bratrskému slovanskému národu v bulharských státech, museli počítat se spletitou několika-denní cestou. Existovalo několik tras, jak se dostat na Balkán, a všechny byly více či méně spjaté s Dunajem. Možnosti cestování v té době zahrnovaly cestu vlakem, parníkem, kočárem, poštovním nebo jiným vozem. Polovina cesty vedla Rakousko-Uherskem. Po opuštění jeho hranic se Češi dostali za tehdejší pomyslné hranice Evropy a ocitli se v jiném světě, který nazývali Orientem nebo Levantou. Často to-

---

10 Kontrakt byla smlouva, prostřednictvím které byli tito lidé najímáni do práce. V bulharských pramenech je tento název oficiální a jako takový ho budu používat dál v textu. Archiv MVM, archiv rodiny Škorpilů, III. 4. Hermengild Škorpil, inv. č. 922, 26 dopisů rodičům, dopis H. Škorpila rodičům z 18. 2. 1881, s. 1–4.

11 Научен архив на Българската академия на науките (VA BAV), fond 3K Konstantin Jireček, a. j. 542 dopisy od H. Škorpila, dopis z 27. 2. 1881, s. 1.

12 Jan WAGNER, *Vzpomínky z Bulharska a jiné črty*, Praha 1897, s. 10, 32; Archiv MVM, archiv rodiny Škorpilů, III. 4. Hermengild Škorpil, inv. č. 922, 26 dopisů rodičům, dopis H. Škorpila rodičům z 18. 9. 1880, s. 4.

13 Ibidem, dopis H. Škorpila rodičům z 18. 2. 1881, s. 1–4.

14 Jako například učitelé Jan Marek a Jan Brožka. Viz Константи́нъ ИРЕЧЕКЪ, *Български дневникъ*, 1879–1884, Томъ I, София, 1930, s. 165.

15 Jako například učitel Jan Wagner, kterému však nakonec cestu zaplatili. Archiv MVM, archiv rodiny Škorpilů, III. 4. Hermengild Škorpil, inv. č. 922, 26 dopisů rodičům, dopis H. Škorpila rodičům z 13. 12. 1880, s. 4.

mu také odpovídaly podmínky na Balkáně. Příjezd pro ně znamenal začátek nového života.

Cestu do Bulharska je možné rozdělit na dvě části – v rámci habsburské monarchie a mimo ni. Pomyslnou dělicí čarou přitom byla řeka Dunaj, po které pluly parníky až do bulharských přístavních měst – nejčastěji do Lomu (vstupní brána do Bulharského knížectví, kde končila pozemní obchodní spojnice ze Sofie) nebo také do Vidinu, Svištova a Ruse. Poslední dvě jmenovaná města byla vybírána jako cílové destinace v případech, že Češi jeli do Východní Rumélie nebo k černomořským přístavům. Naprostá většina cest však směřovala do Lomu a přes Sofii do dalších bulharských měst, ať už v rámci knížectví nebo Východní Rumélie.<sup>16</sup> Pro cestující se nabízely dva dopravní prostředky – vlak nebo parník – a dvě destinace – rakouská Oršova nebo rumunský Turn-Severin.

Konstantin Jireček zachytil ve svých cestovních poznámkách z října 1880 cestu z Prahy do Sofie. Poštovní rychlík odjížděl v 19:30 z Prahy a byl ve Vídni v 8:15 ráno následujícího dne. Za 12 hodin a 45 minut tak ujel vzdálenost 410 kilometrů průměrnou rychlostí 32 kilometrů v hodině. Vlak z Vídně do Oršovy vyjížděl v 15:30, v Oršově byl v 9:25. Cesta trvala 17 hodin a 55 minut, vlak jel průměrnou rychlostí 42 kilometrů v hodině. Lokální parník vyplouval z Oršovy v 10:30 a dorazil do Turnu-Severinu v 12:30. Odtamtud se nastupovalo na větší parník, který byl v 21:00 hodin v Lomu. Při ideálním přestupování by samotná cesta trvala 49 hodin a 30 minut. Na konci roku 1880 strávil Konstantin Jireček tři dny ve Vídni, a tak od začátku cesty dne 21. října 1880, kdy odjel večerním poštovním vlakem z Prahy, až do příjezdu do Lomu 26. října večer uplynulo pět dnů. Potom pokračoval kočárem, který vyjel z Lomu 28. října v 6:15 ráno, obědval v Kutlovici a nocoval v Klisurě. Další den ráno v 10:00 hodin odjížděl z Klisury aby se dostal do Sofie kolem 18. hodiny. Celkem jeho cesta z Vídně do Sofie trvala čtyři dny, včetně jednodenní přestávky v Lomu.<sup>17</sup>

V roce 1881 jel vlak z Vídně do Oršovy 18 hodin, což na trati s délkou 747 kilometrů znamenalo průměrnou rychlost 41,5 kilometrů v hodině. Z Oršovy do Lomu se cestovalo 9 hodin a 45 minut parníkem, jízdenka první třídy stála 8,75 forintů. Na navazující spoj se čekalo i několik dní. Parník vyplouval v úterý ráno v 6:30 a v pátek v 9:15. Vlak přijížděl kolem 9:30, což znamenalo, že se muse-

16 Antonín ŠOUREK, *Vzpomínky na některé naše krajany*, Československý obzor 2, 1922, č. 19–20, s. 146–147; Д. В. Как пристигнах в България. Спомени на проф. Иван Мървичка, Пламък, 1995, Бр. 5–6, с. 113–114.

17 КонстантинЪ ИРЕЧЕКЪ, *Български дневникъ*, Томъ I, s. 6.; VA BAV, fond 3K Konstantin Jireček, a. j. 902 cestovní deník, září–říjen 1880, s. 78–86.

lo alespoň jednou přenocovat v Oršově. Parník navazoval na loď z Vídně, která přijížděla v 4:30 ráno. Tím se cesta prodlužovala; například v roce 1881 cestoval Konstantin Jireček do Sofie místo očekávaných tří dnů nakonec necelých šest.<sup>18</sup> Obvykle se z Prahy do Sofie cestovalo pět dní.<sup>19</sup>

Samotná cesta Lom–Sofie trvala necelé dva dny, jelo se kočárem, poštovním vozem nebo dokonce i volským potahem. Nejrychlejší byl poštovní vůz, který vzdálenost z Lomu do Sofie ujel za 17 hodin, protože na osmi stanicích do hlavního města knížectví se měnili koně. V této části cesty se obvykle zastavovalo na oběd a na přespaní. Cena přepravy činila 180 franků za poštovní vůz, obyčejným vozem se jelo za 110 franků, přičemž cenu bylo možné snížit smlouváním. Cestovní náklady na celou cestu z českých zemí do Bulharska činily 100 zlatých.<sup>20</sup>

Na začátku 20. století se cesta zkrátila jen o několik hodin. V roce 1904 jel vlak z Vídně do Oršovy 16 hodin (průměrná rychlost 43,7 kilometrů v hodině). Plavba z Oršovy až do Ruse trvala 23,5 hodin. To znamená, že asi při pětisetkilometrové vzdálenosti plul parník rychlostí 22,5 kilometrů v hodině. Vyploval z Oršovy každý čtvrtek, sobotu a pondělí v 15 hodin odpoledne, vlak však přijížděl kolem jedné hodiny ránní, takže bylo nutno počkat 14 hodin. Cestovné činilo 37 korun (rychlík Vídeň–Oršova, II. třída), k tomu 24 korun (parník Oršova–Ruse I. třída) a 2 koruny poplatek za kajutu s lůžkem, tedy celkem 61 korun a 39,5 hodin cesty z Vídně do Ruse (toto město se však nachází o 260 kilometrů dál po Dunaji než město Lom). Cesta do Lomu by trvala přibližně 9 hodin, celkový čas strávený na cestě se tak za 25 let zkrátil o 6 hodin. Další cesta z Lomu do Sofie nebyla o moc kratší než v době bezprostředně po osvobození Bulharska.<sup>21</sup>

Již v roce 1900 však existovalo železniční spojení Vídeň–Bělehrad a Bělehrad–Sofie–Plovdiv. Cestovalo se pouze po železnici a pohodlněji, protože se přestupovalo pouze v Bělehradu. Rychlík z Vídně do Bělehradu odjížděl každý den ze státního nádraží v 8 hodin ráno a po přestupu v Bělehradu byl další den v 15:30 v Plovdivu. Cesta trvala celkem 31,5 hodiny, kdy byla překonána vzdálenost 1226

18 Константинъ ИРЕЧЕКЪ, *Български дневникъ*, Томъ I, s. 9.; Idem, *Български дневникъ*, 1879–1884, Томъ II, София, 1934, s. 14–20.

19 Archiv akademie věd ČR, Masarykův ústav (MÚA AV ČR), fond Josef Velenovský, Signatura II b, inv. č. 790, Dopisy od H. Škorpila – 1 díl, dopis č. 6 (3. 7. 1887), s. 1.

20 Antonín ŠOUREK, *Vzpomínky na některé naše krajany*, Československý obzor II, 1922, č. 19–20, s. 146–147; Константинъ ИРЕЧЕКЪ, *Български дневникъ*, Томъ I, s. 11–12; Archiv MVM, archiv rodiny Škorpilů, III.4. Hermenegild Škorpil, inv. č. 922, s. 8.

21 Archiv MVM, archiv literární korespondence, inv. č. 4005, dopis H. Škorpila tetě z 19. 9. 1904, s. 2.

kilometrů rychlostí 39 kilometrů v hodině. Jízdenka druhé třídy v rychlíku Vídeň–Bělehrad a třetí třídy v rychlíku Bělehrad–Plovdiv (takzvaná smíšená jízdenka) stála kolem 55 franků.<sup>22</sup>

Kromě uvedených cest existovala ještě jiná možnost, jak se „pohodlně“ dostat do Plovdivu bez zdoluhavého a často komplikovaného pozemního cestování kočárem či povozem. Trasa vedla železnicí z Vídně přes Pešť, Bukurešť, Ruse až do Varny (využíván tak byl nejstarší úsek bulharských železnic spojující města Ruse a Varna). Odtamtud se cestovalo lodí po Černém moři až do Cařihradu (tento úsek cesty trval obvykle 12 hodin), z Cařihradu se cestovalo do Plovdivu znovu po železnici. Kdo zvolil tuto relativně příjemnější cestu, vyhnul se náročnému překládání zavazadel na kočár. Cestování však trvalo déle a bylo spojeno s podstatně vyššími náklady. Cesta trvala šest dní a cena jízdenky druhé třídy se pohybovala kolem 160 zlatých.<sup>23</sup>

Cestování provázely různé komplikace. Například rozbahněné cesty a zamrzlý Dunaj, který v podstatě hrál roli jakési hlavní „tepny“ mezi Evropou a Balkánem. Často se v tomto ročním období do Bulharska nedostávala ani pošta z habsburské monarchie. V létě, v období sucha, zase kočí raději objížděli prашné cesty.<sup>24</sup> Tyto problémy cestování výrazně zpomalovaly.<sup>25</sup>

Češi museli během cesty absolvovat hraniční kontrolu v příslušném bulharském přístavu. Při příjezdu pozdě večer museli často počkat až na další den a přitom ještě uplatit hraniční stráž, aby propustila jejich zavazadla. Nezbytný byl při cestě do Bulharska pas.<sup>26</sup>

Po vstupu na bulharskou půdu se muselo mnoho Čechů vyrovnat s tím, že další léta budou pracovat v úplně jiném prostředí, než na jaké byli zvyklí ve střední Evropě. V řadě vzpomínek je moment překročení hranice a vystoupení z parníku v bulharském přístavu zachycen velmi barvitě. Bulharské země se jevily jako začátek „Orientu“ či „Levanty“. Podoba bulharských vesniček a měst tomu odpovídala. Mínanety, těsné a křivolaké uličky, někdy pokryté nepřilíh rovinnou dlažbou, domky z vepřovic a dřeva natřené na bílo vápnem a venkovní suché záchody (i ve městech)

22 Archiv MÚA AV ČR, fond Josef Velenovský, Signatura II b, inv. č. 790, dopisy od H. Škorpila – 2. díl, dopis č. 119 (15. 4. 1900), s. 2.

23 Централен държавен архив София (ÚSAS), fond 1969K Anton Šourek, a. j. 130, dopisy pro Francisku Senlerovou od Rudolfa Thurna-Taxise, dopis č. 2, Plovdiv, 29. 9. 1880, s. 2.

24 Константинъ ИРЕЧЕКЪ, *Български дневникъ*, Томъ I, s. 6, 15; Antonín ŠOUREK, *Vzpomínky na některé naše krajany*, Československý obzor II, 1922, č. 19–20, s. 146.

25 Константинъ ИРЕЧЕКЪ, *Български дневникъ*, Томъ I, s. 116.

26 Idem, *Български дневникъ*, Томъ II, s. 10–11.

patřily k celkovému obrazu bulharských obcí z doby krátce po osvobození. Podobu měst utvářela chybějící kanalizace i vodovod, špinavé toky řek i potoků, nepevněné silnice, které za deště pokrývaly vrstvy bláta (krátce po svém příjezdu do bulharského knížectví nazval Konstantin Jireček Sofii bulharskými Benátkami právě kvůli množství kaluží a bláta) a za suchého počasí zase vrstvy prachu. Jako by vystoupení z lodi na pobřeží znamenalo definitivní rozloučení s Evropou.<sup>27</sup>

## Zaměstnání

Po roce 1878 přijelo do bulharských zemí velké množství Čechů, část z nich byla oficiálně pozvána bulharskými vládami, další část se tam vydala hledat práci na vlastní pěst. Příčiny této migrace lze najít v mnoha dopisech Čechů, kteří se v Bulharsku zdrželi – stěžovali si na bídné poměry v českých zemích, nejspíše zapříčiněné přesycením pracovního trhu.<sup>28</sup> Čechy, kteří pracovali v Bulharsku, je možné rozdělit do několika skupin – státní zaměstnanci (učitelé, právníci, úředníci, architekti), zaměstnanci v soukromém sektoru (specialisté v různých oborech) a soukromníci (zakládající vlastní podniky, prodejci, hostinští, hoteliéři, řemeslníci). Nejviditelnější skupinu z nich tvořili učitelé, po kterých se zachoval dostatek pramenů osobní povahy umožňující sledovat jejich činnost v Bulharsku; nejméně známe jsou naopak osudy dělníků, řemeslníků, prodejců a dalších soukromníků.<sup>29</sup>

Státní zaměstnanci měli na rozdíl od ostatních skupin jistotu zaměstnání, stvrzenou kontraktem. Češi, kteří přijeli do bulharských zemí bez předchozí domluvy, usilovali o podepsání smlouvy, aby si zajistili práci. Na ty, co přijeli na základě domluvy, čekal kontrakt a bylo jim přislíbeno i proplacení cesty. V některých případech však tyto kontrakty neznamenal tak jisté zaměstnání, jak si Češi představovali. Stát někdy nebral ohled na domluvenou dobu a ukončoval smlouvy dřív,

27 Archiv MVM, archiv rodiny Škorpilů, III. 4 Hermenegild Škorpil, inv. č. 922, 26 dopisů rodičům, dopis H. Škorpila rodičům z 9. 9. 1880, s. 3–4.; Константинъ ИРЕЧЕКЪ, *Български дневникъ*, Томъ I, s. 21; Д. В., *Как пристигнах в България. Спомени на проф. Иван Мърквичка*, Пламък, 1995, Бр. 5–6, s. 113; Jan WAGNER, *Vzpomínky z Bulharska a jiné črty*, s. 9, 29–30.

28 ÚSAS, fond 1969K Anton Šourek, a. j. 105 dopisy od Vladislava Šaka, dopis č. 18 z 25. 2. 1887, s. 4.

29 ÚSAS, fond 1543K Václav Stříbrný, a. j. 3 projev Ludvíka Stříbrného nazvaný „První Češi v Bulharsku“, s. 11–16.

než vypršely. Hrozilo to zejména lidem, kteří neměli požadovanou kvalifikaci nebo se stali „obětmi“ bulharské zášti vůči cizincům.<sup>30</sup>

Učitelé se zpočátku těšili značné oblibě, a to jak u žáků, tak i u bulharské inteligence. Počáteční nadšení však brzy ustalo, často netrvalo ani rok. Již v roce 1880 začaly v bulharské společnosti převládat nálady namířené proti cizincům. Nejprve mezi studenty. Většina českých učitelů lpěla na svém předmětu a snažila se, aby si ho žáci co nejlépe osvojili. Učitelé se tedy museli ke studentům chovat přísně. To se ale nelíbilo bulharským žákům, kteří si začali stěžovat a vypovídat poslušnost. Mnohé výstupy, zaměřené nejen vůči cizincům z řad učitelů, často končily rebelií žáků. Někteří se snažili učitele vyhnat zbraněmi (vzali si do školy revolvery a požadovali odchod učitele z gymnázia), jiní zapalovali školní budovy, nechtěli pokračovat v exkurzích, útočili na učitele fyzicky, oficiální stížnosti publikovali v místním tisku. Nátlak ze strany žáků mnohdy končil propuštěním „rebelů“ ze školy nebo jejich zařazením do řad bulharské armády.<sup>31</sup>

Mnohem nebezpečnější byl pro české učitelé ze shora vedený nátlak způsobený záští vůči cizincům, která přetrvávala v bulharské společnosti z dob osmanské nadvlády. Jeho původci byli nepříliš vzdělaní bulharští učitelé dychtící po pozici svých českých kolegů, přestože je v dané oblasti nemohli účinně nahradit. Tito učitelé brali jako újmu to, že cizinci zaujímalí místa, která patřila Bulharům. Většinou to byli mladí absolventi ruských univerzit. Nátlak často ústil v propuštění českého učitele z dané pozice bez ohledu na smlouvu podepsanou na dobu určitou.<sup>32</sup>

Čeští učitelé přednášeli průměrně 17 hodin týdně,<sup>33</sup> kromě toho měli také další povinnosti, jako například vedení knihovny, specializovaných učeben nebo

30 Jan WAGNER, *Vzpomínky z Bulharska a jiné črty*, s. 20.; ÚSAS, Fond 1969K Anton Šourek, a. j. 84 dopisy od Žozefy, dopis č. 8 (25. 3. 1885), s. 2.; a. j. 166 kontrakt L. Lukáše, s. 1–2; Fond 2104 V. Sis, a. j. 8 dopisy J. Mrkvičky, dopis č. 11 (3. 1. 1922), s. 1–2; VA BAV, Fond 3K K. Jireček, a. j. 7 dokumenty K. Jirečka, kontrakt K. Jirečka, s. 8–10; Fond 165 K K. Škorpil, a. j. 396 dopisy od Hermenegilda Škorpila, dopis č. 3 (4. 9. 1900), s. 1

31 Jan WAGNER, *Vzpomínky z Bulharska a jiné črty*, s. 10, 11, 15; ÚSAS, Fond 1969K Anton Šourek, a. j. 107 dopisy od K. Škorpila, dopis č. 1 z 29. 9. 1886, s. 3; VA BAV, Fond 3K K. Jireček, a. j. 380 dopisy od J. Brožky, dopis č. 31 z 26. 1. 1888, s. 4; Fond 165K K. Škorpil, a. j. 397 dopisy od H. Škorpila, dopis č. 20 z 27. 3. 1902, s. 1; ÚSAS, Fond 1969K Anton Šourek, a. j. 105 dopisy od Vladislava Šaka, dopis č. 9 (7. 5. 1886), s. 2.

32 Jan WAGNER, *Vzpomínky z Bulharska a jiné črty*, s. 4, 5, 12, 15, 20, 36, 39–40. ÚSAS, Fond 1969 K Anton Šourek, a. j. 105, dopisy od Vl. Šaka, dopis č. 12 z 18. 6. 1886, s. 2.; dopis č. 21 z 5. 5. 1887, s. 1; aj. 74 dopisy od Vl. Šaka, dopis č. 1 z 31. 5. 1887, s. 1.

33 Příkladem toho jsou údaje ze školních ročenek týkající se několika učitelů z I. Sofijského chlapeckého gymnázia – filolog Jan Brožka, který tam působil v letech 1880–1901, v letech 1896–1900 učil 8, 13, 16, 17 hodin (rozděleno podle školních roků, průměr 13,5 hodin), matematik Vladi-

kontrolu studentských kolejí, které se většinou zřizovaly u každého bulharského gymnázia. Výplata učitelů se lišila podle města – před sjednocením Bulharska v roce 1885 byla vyšší v Plovdivu než v Sofii, pak tomu bylo naopak. Výplaty postupně klesaly a byly vázané na úrodu, protože ekonomika států závisela na agrární výrobě. Výplaty nebyly pravidelné a často se opožďovaly. Podobně tomu bylo i u dalších státních zaměstnanců – architektů, právníků a u úřednictva. Obvyklou praxí při najímání od státu bylo smlouvání a Češi se často museli spokojit s jinou výší platu, než jaká jim byla slíbena před odjezdem do Bulharska.<sup>34</sup>

U zaměstnanců v soukromé sféře to bylo ještě horší. Bulharští zbohatlíci se snažili obohacovat na jejich úkor. Dělníci se mnohdy nedočkali výplaty nebo jim bylo placeno méně, než jak zněla dohoda. Při jejich propuštění či odchodu z práce se nedodržel ani závazek, že jim bude zaplacená cesta zpátky do českých zemí. Dělníci na to odpovídali založením vlastních odborů, které měly bojovat za jejich práva.<sup>35</sup>

Velkých českých průmyslníků bylo v Bulharsku málo. Bezpochyby mezi ně patřili zakladatelé prvních bulharských pivovarů – Jiří a Bohdan Proškové (pivovar v Sofii), František Milde (Šumen), Martinek a Malotin (Lom), Bedřich Laušman (Plovdiv), ale také zakladatel první továrny na textilie v Sofii Anton Hořínek.

---

slav Šak ve stejném období učil 18, 18, 18, 18 hodin (průměr a medián 18 hodin), (Viz K. КУТИНЧЕВ, *Отчетъ на софийската държавна мъжка гимназия от отварянето и до края на учебната 1896–1897 година*, София 1897, s. 42–43; *Отчетъ на софийската държавна мъжка гимназия за учебната 1897–1898 година*, София 1898, s. 98–99; *Отчетъ на софийската държавна мъжка гимназия за учебната 1898–1899 година*, София 1899, s. 16–17; *Отчетъ на софийската държавна мъжка гимназия за учебната 1899–1900 година*, София, 1900, s. 54–55). V dalším období od r. 1903 do r. 1907 malíř Otto Hořejší učil 17, 16, 17, 19 hodin (průměrně 17,25 hodin) a Vladislav Šak 14, 16, 16, 16 (průměrně 15,5 hodiny), (Viz *Отчетъ на софийската държавна мъжка гимназия за учебната 1903–1904 година*, София 1904, s. 18–19; *Отчетъ на софийската държавна мъжка гимназия за учебната 1904–1905 година*, София 1905, s. 46–47; *Отчетъ на софийската държавна мъжка гимназия за учебната 1905–1906 година*, София 1906, s. 21–22; *Отчетъ на софийската държавна мъжка гимназия за учебната 1906–1907 година*, София 1907, s. 24.) Při srovnání těchto 4 případů z různých časových období vychází průměrně 16 hodin, medián je však 16,5 hodin. Musíme ale brát v potaz, že latina nebyla všeobecně vzdělávací předmět, a ostatní čeští učitelé se uplatňovali většinou v rámci těchto předmětů. Bez latiny tedy vychází průměr 16,9 hodin a medián 17.

34 VA BAV, Fond 165K Karel Škorpil, a. j. 6 písemná kniha K. Škorpila, s. 2–3; fond 3K K. Jireček, a. j. 380 dopisy od J. Brožky, dopis č. 79 (26. 4. 1900), s. 1–3; a. j. 471 – Dopisy od J. Petržilly, dopis č. 1 (11.9.1882), s. 2–4.

35 Jan WAGNER, *Vzpomínky z Bulharska a jiné črty*, s. 21; Čestmír AMORT a kol., *Dějiny československo-bulharských vztahů*, s. 142–146.

Mnohem větší byl počet malých soukromníků, knihkupců, prodejců textilií, čepic, farmaceutů, majitelů hostinců a řemeslníků. Všichni tito soukromníci byli často vystaveni nepřízni bulharské společnosti, která fungování jejich prodejen, hotelů či hostinců vnímala jako obohacování cizinců na vrub Bulharů. Proto byli někteří ze strany Bulharů bojkotováni, což znamenalo, že u nich nikdo nenakupoval či nenavštěvoval jejich podniky, dokud nebankrotovaly. Bojkot zasáhl většinou pouze malé soukromníky.<sup>36</sup>

## Peníze

Krátce po osvobození existovalo v obou bulharských státech velké množství různorodých měn. Nejrozšířenější byly peníze turecké, ruské a francouzské. Výplaty státních úředníků v Bulharském knížectví se platily ve francouzských francích, a to až do roku 1880, kdy do oběhu vstoupil bulharský lev (do účetnictví, fyzicky až po roce 1882, kdy bulharská národní banka začala razit stříbrné mince). Ve Východní Rumélii se platilo v různých měnách, nejčastěji však v tureckých groších. Bulharský lev se začal používat až po sjednocení Bulharska v roce 1885. V oběhu však dlouho zůstávaly také mince jiných států. Už na začátku ražby se nová měna stala součástí latinské peněžní unie, přičemž lev měl hodnotu jednoho franku. Habsburská monarchie se sice nepřipojila k latinské unii, pro usnadnění mezinárodního obchodu se však připojila k dohodě o ražení mincí v hodnotě 8 forintů (zlatých), jež se rovnaly 20 frankům. V mezinárodním obchodu hodnota 1 zlatého činila 2,5 leva.<sup>37</sup>

V oběhu bylo také velké množství ruských rublů, rumunských lei, francouzských franků, tureckých lir a také srbské a řecké peníze. Všechna tato platidla byla používána společně, což často působilo zmatek a lidé s sebou obvykle nosili celou

---

36 ÚSAS, fond 1543K Václav Stříbrný, a. j. 3, projev Ludvíka Stříbrného nazvaný „První Češi v Bulharsku“, s. 1; Jan WAGNER, *Vzpomínky z Bulharska a jiné črty*, s. 20–21; VA BAV, fond 165K Karel Škorpil, a. j. 396 dopisy od Hermenegilda Škorpila, dopis č. 17 (1901), s. 3.

37 Петър МИРЧЕВ, *Книга за София*, s. 108–109; Henry Parker WILLIS, *A history of the Latin monetary union*, Chicago, 1901, s. 83–84; Roumen AVRAMOV, *The Bulgarian national bank in a historical perspective: shaping an institution, searching for a monetary standard*, in: Roumen Avramov – Sevket Pamuk (eds.), *Monetary and fiscal policies in South-East Europe. Historical and comparative perspective*, Sofia, 2006, s. 97–99; Luca EINAUDI, *Monetary separation and European Convergence in the Balkans in the 19th century*, in: *The Experience of exchange rate regimes in Southeastern Europe in a historical and comparative perspective*, 2007, s. 32–34, 42. Dostupné na: [http://www.oenb.at/dms/oenb/Publikationen/Volkswirtschaft/Workshops/2008/Workshop-No.-13/chapters/einaudi\\_tcm16-80918.pdf](http://www.oenb.at/dms/oenb/Publikationen/Volkswirtschaft/Workshops/2008/Workshop-No.-13/chapters/einaudi_tcm16-80918.pdf), 1. 6. 2015.

sbírkou různých platidel. Nesnáze působilo převedení jedné měny do jiné, protože kurzy nebyly stejné – například starší ruské rubly měly větší hodnotu než nové, kromě toho byla výměna peněz nejčastějším způsobem podvodu. Zajímavé je, že se v Bulharsku uchytily také některé starší měny z Evropy – například bývalé rakouské mince v hodnotě 6 krejcarů (tzv. „šestáky“), nazývané v bulharských zemích groš.<sup>38</sup>

Hodnota turecké liry se udávala různě. Jan Wagner poukazyval v roce 1880 na to, že jedna zlatá lira stála 11 zlatých.<sup>39</sup> Hermenegild Škorpil ve svých dopisech rodičům udával několik rozporuplných hodnot, nejprve hodnotu 10 zlatých, pak 10 zlatých a 75 krejcarů a poměry 10 grošů – 1 zlatý, 100 grošů – 1 lira. Turecká lira tak pravděpodobně stála kolem 10 zlatých.<sup>40</sup>

Ve velkém množství byly používány také ruské rubly, které sem přinesli ruští vojáci během rusko-turecké války v letech 1877–1878 (10 stříbrných ruských rublů – 15 zlatých). Dále obíhalo velké množství mincí malé hodnoty, jako například měděný rumunský peníz (cca 4 krejcarey), měděný srbský peníz (2 krejcarey), měděná turecká mince (1 krejcar). Stříbrný turecký „čerek“ měl hodnotu přibližně 50 krejcarů. Nejrozšířenější mincí byl turecký kuruš (neboli groš či piastir), stříbrná mince, která měla hodnotu setiny zlaté turecké liry.<sup>41</sup>

Platy státních zaměstnanců byly vyšší ve Východní Rumélii. Učitelé prvního stupně dostávali plat 1500 grošů měsíčně, což činilo 150 zlatých.<sup>42</sup> Vojáci brali pouze 50 zlatých měsíčně, služby dokonce jen 12 franků (4 zlaté a 80 krejcarů).<sup>43</sup> V Bulharském knížectví dostávali učitelé prvního stupně ročně 4000 leva (1600 zlatých), tedy 334 leva měsíčně (1334 grošů). Volně najatí učitelé vydělávali ještě méně – až 200 leva měsíčně po složení zkoušek (800 grošů).<sup>44</sup> V následujících kapitolách se pokusím nastínit, co si se svou výplatou mohli dovolit.

38 Archiv MVM, archiv rodiny Škorpilů, III. Hermenegild Škorpil, inv. č. 922, 26 dopisů rodičům, dopis H. Škorpila rodičům z 24. 9. 1880, s. 4; dopis H. Škorpila rodičům z 3. 10. 1880, s. 4; dopis H. Škorpila rodičům z 3. 11. 1880, s. 4.

39 Jan WAGNER, *Vzpomínky z Bulharska a jiné črty*, s. 11.

40 Archiv MVM, archiv rodiny Škorpilů, III. Hermenegild Škorpil, inv. č. 922, 26 dopisů rodičům, dopis H. Škorpila rodičům z 10. 11. 1880, s. 2–3; dopis H. Škorpila rodičům z 23. 12. 1880, s. 4.; dopis H. Škorpila rodičům z 18. 2. 1881, s. 3.

41 Jan WAGNER, *Vzpomínky z Bulharska a jiné črty*, s. 21; Archiv MVM, archiv rodiny Škorpilů, III. Hermenegild Škorpil, inv. č. 922, 26 dopisů rodičům, dopis H. Škorpila rodičům z 13. 11. 1880, s. 1; dopis H. Škorpila rodičům z 18. 2. 1881, s. 2; dopis H. Škorpila rodičům ze dne sv. Josefny 1881, s. 5.

42 ÚSAS, fond 1969K A. Šourek, a. j. 166 kontrakt L. Lukáše, s. 1.

43 Jan WAGNER, *Vzpomínky z Bulharska a jiné črty*, s. 19; VA BAV, Fond 165K Karel Škorpil, a. j. 395 dopisy od H. Škorpila, dopis č. 64 z 23. 8. 1895, s. 1.

44 *Юбилеенъ сборникъ на I. софийската държавна мъжка гимназия*, София 1904, s. 37, 49, 57.

## Přehled poměrů jednotlivých měn:

| Rok  | Kurz                          |                      | leva     | Poznámka                                                       |
|------|-------------------------------|----------------------|----------|----------------------------------------------------------------|
|      | Měna                          | Rakouská měna        |          |                                                                |
| 1880 | 1 turecká lira                | 10 zlatých           | 25 leva  | od roku 1878 se hodnota turecké liry postupně snižovala        |
| 1880 | 10 tureckých grošů            | 1 zlatý              | 2,5 leva | 1 groš = 1/100 liry                                            |
| 1882 | 20 francouzských franků       | 8 zlatých            | 20 leva  | fyzický nástup bulharského leva do oběhu, parita franku a leva |
| 1892 | 2 koruny (nová rakouská měna) | 1 zlatý (stará měna) | 2,5 leva | od srpna 1892 nástup nové měny v rakousko-uherské monarchii    |

Hodnota některých základních druhů potravin byla v roce 1880 následující: drahý oběd v hotelu stál 1,60 zlatého,<sup>45</sup> levnější porce jídla v hostinci 18 krejcarů, spolu s čajem 26 krejcarů.<sup>46</sup> V roce 1901 hektolitr dobrého piva vyšel na 32,80 korun.<sup>47</sup>

## Ubytování

Po příjezdu do místa určení bylo nejtěžší najít ubytování, zejména pro mladé svobodné muže. Problém tkvěl v tom, že bulharské rodiny s neprovdanými dívkami odmítaly svobodné muže ubytovat. Hrozilo totiž riziko ztráty dobré pověsti nejen pro dívku ale i pro celou rodinu.<sup>48</sup>

Ubytování bylo možné nalézt u některých rodin bez dcer nebo u mladších párů, které ještě neměly děti. Někdy se naskytla také možnost ubytovat se v samostatném domě. Krátce po svém příjezdu z českých zemí strávila většina Čechů

<sup>45</sup> Jan WAGNER, *Vzpomínky z Bulharska a jiné črty*, s. 16.

<sup>46</sup> Archiv MVM, archiv rodiny Škorpilů, III. Hermenegild Škorpil, inv. č. 922, 26 dopisů rodičům, dopis H. Škorpila rodičům z 22. 10. 1880, s. 2.

<sup>47</sup> VA BAV, Fond 165K Karel Škorpil, a. j. 396 – dopisy od H. Škorpila. Dopis č. 17 z 30. 5. 1901, s. 2.

<sup>48</sup> Antonín ŠOUREK, *Vzpomínky na některé naše krajany*, Československý obzor 2, 1922, č. 2, s. 11.

v hostinci několik nocí až do doby, než si našla vlastní ubytování – zpravidla pronájem buď nějakého pokoje nebo celého domu. Ceny pronájmu činily kolem 27 zlatých měsíčně za pokoj (včetně jídla a praní) a kolem 250 zlatých ročně za dům.<sup>49</sup>

Podmínky ubytování však byly dost skrovné. Podlaha domů byla z upěchované hlíny, stropy z dřevěných prken, mezi kterými byly skuliny, malá okna. Lepší domy měly cihlové podlahy, stejně jako zdi; většinou se však stavěla chatrná obydlí z nepálených a malých cihel a dřevěných trámů. Střechy pokrývaly malé tašky, kterými protékalo. Domy se vytápěly prostřednictvím ohniště, v hostincích však často panovala zima, protože se zde topilo pouze prostřednictvím takzvaného mangu – železné či keramické nádoby, do které se vkládaly rozžhavené uhlíky. Dveře domů se většinou nedaly zamknout – v bulharských zemích se v té době skoro nekradlo.<sup>50</sup>

Další typický jev ubytování v bulharských zemích představovaly všudypřítomné štěnice. V hostincích se jim bránili tak, že ponořili nohy postelí do nádob s vodou, aby se štěnice nedostaly na postel. Jediný rozdíl mezi pronajatým pokojem či domem a hostincem představovala špína, která byla typická jak pro malé vesnické, tak i pro velké městské hotely. Postupně se však hygienické podmínky zlepšovaly i v nejmenších vesnických ubytovnách. Postele byly dřevěné, vystlané slámou a vybavené polštářem (do začátku 20. století v Bulharsku neznali peřiny a neuměli drát peří). I v tomto ohledu se ale poměry pozvolna měnily k lepšímu.<sup>51</sup>

## Volný čas

Češi využívali rozmanitých možností, jak trávit volný čas. Oblíbenou společenskou zábavou byl lov a chytání ryb, organizovaly se zájezdy, navštěvovaly se

49 Archiv MVM, archiv rodiny Škorpilů, III.4 Hermengild Škorpil, inv. č. 922, 26 dopisů rodičům, dopis H. Škorpila rodičům z 24. 9. 1880, s. 3–4; dopis H. Škorpila rodičům z 10. 11. 1880, s. 2–3.

50 Kromě toho za krádež byly velice přísné tresty – 3 roky vězení. Hojnost práce v té době zaručovala, že každý, kdo chtěl pracovat, práci našel. Archiv MVM, archiv literární korespondence, inv. č. 4727, dopis K. Škorpila rodičům z 24. 5. 1883, s. 2–3; archiv rodiny Škorpilů, III.4 Hermengild Škorpil, inv. č. 922, 26 dopisů rodičům, dopis H. Škorpila rodičům z 15. 10. 1880, s. 2–3, dopis H. Škorpila rodičům z 10. 11. 1880, s. 2–3; Jan WAGNER, *Vzpomínky z Bulharska a jiné črty*, s. 10; Константинъ ИРЕЧЕКЪ, *Български дневникъ*. Томъ I, s. 20–21.

51 Idem, *Български дневникъ*, Томъ I, s. 10, 14, 17, 19–20; Antonín ŠOUREK, *Vzpomínky na některé naše krajanu*, Československý obzor 2, 1922, č. 19–20, s. 147; Д. В. Как прислугах в България. Спомену на проф. Иван Мърквичка, Пламък 1995, Бр. 5–6, с. 113–114; Archiv MVM, archiv literární korespondence, inv. č. 3989, s. 1; Jan WAGNER, *Vzpomínky z Bulharska a jiné črty*, s. 35; VA BAV, fond 3K Konstantin Jireček, a. j. 902 cestovní deník, září–říjen 1880, s. 83–86.

knihovny, kavárny a hospody, vařily se různé pokrmy, četly se knihy. V některých případech Češi využívali volného času, aby psali učebnice, slovníky, vědecké studie a knihy, sbírali rostliny do herbáře, shromažďovali předměty pro muzejní sbírky, zkoumali archeologické památky v okolí. Proto je možné rozdělit volný čas Čechů v Bulharsku na dvě části – čas dalších aktivit vztahujících se k jejich práci a čas k odpočinku.

Další pracovní aktivity během volného času byly zaměřeny na získání dalších finančních prostředků nebo k pěstování zálib. Ty často přerostly do seriózní práce, za niž pak Češi získávali věhlas. Učitelé a intelektuálové se zabývali psaním učebnic, knih, článků a slovníků a honoráře jim pomáhaly zlepšovat jejich finanční situaci. Například Vladislav Šak nabádal Antonína Šourka, aby za tímto účelem sepsal učebnici, kterou by pak propagoval na školách.<sup>52</sup>

Mnoho Čechů se podílelo na průkopnickém díle – prvním popisu bulharské květeny *Flora Bulgarica*.<sup>53</sup> Knihu napsal pražský botanik Josef Velenovský po několika návštěvách Bulharska. Při klasifikaci různých rostlin musel spoléhat na spolupráci s několika bulharskými Čechy. Byl to například učitel přírodovědy Hermenegild Škorpil, který vytvořil síť lidí sbírajících rostliny pro Velenovského. Jako vášnivý botanik a cenný spolupracovník se projevil také Václav Stříbrný, učitel na zemědělské škole v Sadovu. Bratr Hermenegilda Škorpila Karel, učitel exaktních věd, sbíral rostliny během svých archeologických průzkumů v Bulharsku. Do sítě sběratelů rostlin pro Velenovského se zapojili také Ludvík Lukáš, učitel chemie z Plovdivu, Karel Milde,<sup>54</sup> učitel na obchodním gymnáziu ve Svištovu, Jan Marek,<sup>55</sup>

52 ÚSAS, fond 1969 K A. Šourek, a. j. 105 dopisy od V. Šaka, dopis č. 7 (28. 4. 1886), s. 1.

53 Kterou vydal prof. Velenovský v roce 1891, v roce 1898 následovalo doplnění: *Flora Bulgarica Supplementum I.* Борис АХТАРОВ, *Дейността на Йосиф Веленовски за изучаване на българската флора*, Природа 1959, č. 3, s. 90–92; Димитър ЙОРДАНОВ, Николай СТОЯНОВ и кол., *Флора на Народна република България*, Том I, София 1963, s. 11.

54 Karel Milde (1854–1917) vystudoval architekturu na pražské polytechnické škole. Do Bulharska přijel již v roce 1879 a stal se učitelem na chlapeckém gymnáziu v Ruse, kde zůstal až do roku 1887, v letech 1889–1894 byl ředitelem průmyslové školy ve vsi Knjaževo u Sofie, v dalších letech učil na školách ve Staré Zagoře, Velikém Těrnovu a na obchodním gymnáziu ve Svištově. Srov.: Петко АТАНАСОВ и кол., *Юбилейна книга на русенската народна мъжка гимназия „Князь Борис“*, Русе 1935, s. 104; Атанас ЕНЧЕВ, *Юбилеен сборник на софийското държавно сръбно механо-електротехническо училище по случай 50 години от основаването му*, София 1936, c. 22.

55 Jan Marek (1856–1923) vystudoval filozofickou fakultu na pražské univerzitě. Krátce po osvobození přijel do bulharského města Vidin, kde působil jako učitel na tamním chlapeckém gymnáziu až do své smrti v roce 1923. Viz K. S. *Jan Marek*, Československý obzor 3, 1923, č. 14, s. 110.

učitel ve Vidinu, Karel Macháň,<sup>56</sup> učitel v Silistře, inženýr Wittich v Pazardžiku, Otto Hořejší, malíř v Kazanlaku, inženýr Mačas z Plevnu, Anton Bernkopf,<sup>57</sup> lékařník v Dobřiči, pan Husák z Gorné Orjachovice, František Splítek, matematik z Plovdivu, učitel Skalák, pánové Richter a Slabý.<sup>58</sup>

Několik Čechů se věnovalo archeologii, v rozsahu od malých volnočasových vycházek až po rozsáhlé vykopávky sponzorované vládou. Nejčastěji Češi ve svém volném čase sbírali archeologické artefakty, ze kterých pak na školách, kde pracovali, zřizovali sbírky, nebo publikovali články v různých bulharských a zahraničních časopisech. Výzkumem archeologických památek v Bulharsku se zabývali historik Konstantin Jireček (který byl v bulharském knížectví jen do roku 1884), učitel matematiky Karel Škorpil, učitel přírodovědy Hermenegild Škorpil a učitel dějepisu Václav Dobruský. Profesně se tomuto oboru však věnovali v Bulharsku pouze Karel Škorpil a Václav Dobruský – jako ředitelé muzeí ve Varně a v Sofii. Těto praxi předcházelo dlouhé období, kdy dělali archeologické výzkumy ve svém volném čase a přitom pracovali jako učitelé na různých bulharských školách.<sup>59</sup>

Jednou z nejoblíbenějších volnočasových aktivit byl lov. Češi zakládali první bulharské lovecké spolky. Prostřednictvím této záliby si mimo jiné zpestřovali stravu, ale také navazovali kontakty s místním obyvatelstvem. Mezi vášnivé nimrody patřili malíř Otto Hořejší, zahradník Antonín Novák a učitel Karel Škorpil. Ti se

56 Karel Macháň (1867–?) vystudoval pražskou konzervatoř a potom se stal kapelníkem Moravského pluku v Niši. Do Bulharska přijel až v roce 1891 a stal se učitelem na školách ve Varně, Lomu, Šumenu, Kjustendilu a Silistře. V roce 1903 odjel do Ruska. Viz *Енциклопедия на българската музикална култура*, София 1967, s. 304.

57 Jedná se o syna českého právníka Antonína Bernkopfa, který dlouhou dobu působil v Plovdivu. Srov.: Archiv MÚA AV ČR, fond Josef Velenovský, Signatura II b, dopisy od Hermenegilda Škorpila – 2 díl, dopis č. 95 (1898), s. 2; dopis č. 118 (1900).

58 Archiv MÚA AV ČR, fond Josef Velenovský, Signatura II b, dopisy od Václava Stříbrného, dopis č. 3 (1890), s. 2; dopis č. 15 (1891), s. 2; dopis 37 (1897), s. 2; Signatura II b, inv. č. 321, dopisy od Otto Hořejšího, dopis č. 1 (1899), s. 2; Signatura II b, inv. č. 791, dopisy od K. Škorpila, dopis č. 3 (1891), s. 2; Signatura II b, inv. č. 790, dopisy od H. Škorpila – 1 díl, dopis č. 20 (1888), s. 1; dopis č. 24 (1889), s. 1; dopis č. 30 (1889), s. 2; dopis č. 32 (1889), s. 1; dopis č. 35 (1890), s. 1; dopis č. 60 (1893), s. 2; dopis č. 61 (1893), s. 2; Signatura II b, inv. č. 790, dopisy od H. Škorpila – 2 díl, dopis č. 63 (1894), s. 1; dopis č. 65 (1894), s. 2; dopis č. 68 (1894), s. 2; dopis č. 96 (1898), s. 1; dopis č. 97 (1898), s. 1–2; dopis č. 118 (1900), s. 2.

59 Ангел ПЕНЕВ, *Константин Иречек*, in: Чужденци – просветни дейци в България, София 1988, s. 51; Петър ПЕТРОВ, *Вацлав Добруски*, Чехословакия 1988, č. 5, s. 18; Ludvík SKRUŽNÝ, *Profesoři Hermenegild a Karel Škorpilové působící v Bulharsku (1. část)*, in: *Theatrum historiae* 3, Pardubice 2008, s. 235–261; Ludvík SKRUŽNÝ, *Profesoři Hermenegild a Karel Škorpilové působící v Bulharsku (2. část)*, in: *Theatrum historiae* 6, Pardubice 2010, s. 101–124.

také podíleli na vzniku prvního loveckého spolku v Bulharsku s názvem „Střelec“ ve Velikém Tárnovu, založeném 14. května 1884.<sup>60</sup> Lovecký spolek v Šumenu byl založen v roce 1894 s podporou pivovarníka France Mildeho, který ve městě deset let předtím zřídil pivovar.<sup>61</sup> Na ustavení dalšího loveckého spolku v Plevenu se podíleli také Češi – Macák a Cibulský.<sup>62</sup> Myslivosti se věnoval rovněž Jaroslav Věšín, který namaloval velký počet obrazů s loveckou tematikou.<sup>63</sup>

Ústřední roli v organizování volnočasových aktivit brzy převzaly krajské spolky zakládané Čechy téměř po celém Bulharsku. Tyto spolky byly jakýmsi projevem potřeby krajanů posilovat českou vzájemnost i za hranicemi vlasti. Ve spolku bylo také snadnější získat předplatné českých tiskovin, vyměňovaly se zde knihy, slavily se svátky, organizovaly koncerty, plesy a divadelní představení.<sup>64</sup>

Dříve než však bylo možné sjednotit se ve spolku, vstupovali Češi do místních spolků učitelských, slovanských, loveckých, tělovýchovných a oborových. Všechny tyto spolky organizovaly volnočasové, odpočinkové a zábavní aktivity. Pro Čechy v Sofii nabízela možnosti kulturního vyžití i zábavy „Slovanská beseda“, ustavená v roce 1880, a rovněž tělovýchovný spolek „Sokol“, založený Čechy již v roce 1879.<sup>65</sup> Vlastní krajský spolek „Čech“ vznikl až v roce 1892.<sup>66</sup> Pro Čechy žijící v Plovdivu se ústředním místem pro organizování zábav stal učitelský spolek „Učitelská družina“, založený v roce 1890.<sup>67</sup>

Život Čechů v Bulharsku nebyl snadný, přes veškeré nebezpečí a útrapy však většina z nich odváděla náročnou a kvalitní práci. Tu ocenily až další generace Bul-

60 Тодорка НЕДЕВА, 26 българи и чехи създават ловджийско дружество „Стрелец“ за задръжен лов, веселие и гуляи, Борба 2014, ч. 109. Dostupné na: <http://www.borbabg.com/?action=news&news=34979>, 26. 5. 2015.

61 Георги НИКОВ, Шуменци с принос в ловната история, Наслука 2014, ч. 18, s. 4.

62 История на ловно-рибарско дружество Плевен. Dostupné na: <http://www.lrdpleven-bg.org/istoria-lovno.html>, 26. 5. 2015.

63 ÚSAS, fond 878K J. Věšín, a. j. 22 vzpomínky o životě a práci J. Věšína; Александър БОЖИНОВ, Спомените ми за проф. Ярослав Вешин, s. 3; a. j. 24 Надежда Я. ВЕШИН, Ярослав Вешин (1860–1915), жизнен път и художествена дейност, София 1954 (очерк), s. 36–94.

64 Jubilejní ročenka československé kolonie v Bulharsku, Sofia, 1929, s. 14–17.; Archiv Náprstkovy muzea v Praze (NMP), Kv-Bul-V.1, Př. č. 491 Stanovy spolku Havlíček v Rusčuku, s. 1; Kv-Bul-I.1, Př. č. 420 Stanovy spolku Čech v Sofii, s. 1; Kv-Bul-I.12, Kv-Bul-I.13, Kv-Bul-I.18 – Pozvánky na různé akce.

65 Čestmír AMORT a kol., Dějiny československo-bulharských vztahů, Praha, 1980, s. 136–137.; Ганчо БАКАЛОВ, Народно читалище „Славянска беседа“ (1880–2005), 125 години непрекъсван извор, книга първа, София, 2005, s. 27–50.

66 Jubilejní ročenka československé kolonie v Bulharsku, Sofia, 1929, s. 14

67 Държавен архив Пловдив, fond 1666 Никола Янев, оп. 1, а. j. 5 монография на Никола Янев на тема „Принос към културната история на гр. Пловдив“, 1886–1918, кн. II, 1967, s. 116.

harů. Počáteční nadšení pro slovanskou věc rychle opadalo po zjištění opravdových pracovních podmínek na Balkáně a část Čechů se rozhodla odjet zpátky do českých zemí. Ti, kdo se rozhodli zůstat, však nakonec získali přízeň bulharského obyvatelstva a zanechali trvalou stopu v dějinách Bulharska.

## SUMMARY

This study treats selected aspects of the everyday life of Czechs in Bulgaria during the years 1878–1904. With the help of archival sources, memoirs and scholarly publications, it describes the manner of travel from the Czech lands to the Balkans during these years and the realities of life there in the years after 1878. Thanks to sources of a personal nature it was possible to determine the length of the journey from Prague to Sofia, the manner of travel, and the costs of different types of transportation. It was also possible to discover several possible routes used by Czechs in their travels to Bulgaria and back again. The first-person accounts additionally made it possible to track the ways people sought jobs, and they provide more details about the employment people, particularly teachers, held. The work also discusses the types of money that were in circulation in the Principality of Bulgaria and in Eastern Rumelia and their equivalent value in Austrian gold coins. The study also treats the possibilities for accommodation for foreigners in Bulgaria, which were captured in the personal accounts written by Czechs, and it concludes with a discussion of Czechs' leisure-time activities and the establishment of special-interest associations. This work endeavors to uncover new fields for research into Czech-Bulgarian relations in the sphere of everyday life and to sketch in some of the typical features of the life of Czechs in Bulgaria at the end of the 19<sup>th</sup> century. At the same time, it is also an attempt to break free of the customary style of narrating the life events of Czechs in Bulgaria without mentioning their own everyday lives.



## STUDIE

## Politika Bulharska vůči turecké národnostní menšině v letech 1971–1989

FILIP ŠISLER

*Institut mezinárodních studií Fakulty sociálních věd UK*

### **Bulgaria's Policy Towards its Turkish National Minority 1971–1989**

The aim of this article is to describe Bulgaria's policies towards its Turkish minority in the 1970s and 1980s, analyzing its causes and consequences. The text is based upon the author's study of unpublished sources and published editions of documents from the Bulgarian archives, as well of secondary literature of Bulgarian and Western provenience. In the first subchapter, Bulgaria's minority policies in 1956–1971 are introduced because they are important for contextualizing later developments. The main part of the study is composed of two related texts that analyze the assimilationist character of Bulgaria's policy for its Turkish minority, which reached its high-water mark in the so-called "renewal process". These subchapters analyze the measures undertaken by Zhivkov's administration in detail, and then examine reactions by members of the Turkish minority and the impact of the repressive policy on bilateral relations between Sofia and Ankara. In conclusion, the author attempts to evaluate the intentions behind these measures within the context of their time, and to answer the question of whether or not the initiative fulfilled its authors' expectations.

**Key words:** Bulgaria, minority policy, Turks, Todor Zhivkov, repression, renewal process

## Úvod

Politika bulharského státu vůči muslimským menšinám prošla po druhé světové válce několika proměnami. V počátečním období komunistického režimu, především v době vlády Georgiho Dimitrova, zaznamenáváme relativně tolerantní přístup ze strany bulharských úřadů, kdy především etničtí Turci, ale také Pomaci (bulharsky hovořící muslimové) a Romové, požívali plných menšinových práv. Po roce 1956 však dochází k čím dál intenzivnější snaze o asimilaci těchto národností a jejich začlenění do většinového bulharského národa. Během šedesátých let sice v souvislosti s posílením své osobní moci přistoupil Todor Živkov ke krátkodobému zmírnění represivního trendu, ten však byl od počátku následující dekády nastolen znovu a postupně nabíral stále větší intenzity. Vyvrcholil tzv. obrodným procesem, tedy tvrdými represemi vůči muslimským menšinám – především té turecké – během druhé poloviny osmdesátých let minulého století. Lze s klidným svědomím konstatovat, že tato iniciativa neměla v tehdejší Evropě obdobu.

Samotné označení „obrodný proces“<sup>1</sup> se pro bulharskou asimilační politiku vůči národnostním menšinám začalo běžně užívat až od roku 1984. Prvopočátky této značně kontroverzní iniciativy, prováděné za účelem vytvoření „jednotného bulharského národa“, však můžeme vysledovat již v proměnách menšinové politiky Bulharska z druhé poloviny padesátých let. Pod pojmem „obrodný proces“ se rozumí represivní opatření bulharského státu vůči národnostním menšinám (zejména Turkům jakožto zdaleka nejpočetnější minoritě, ale také vůči Pomakům<sup>2</sup> a Romům), která vyvrcholila pokusem o jejich násilné přejmenování během druhé poloviny osmdesátých let. Zahrnuje se do něho veškeré úsilí o systematickou likvidaci specifických znaků muslimských menšin, především jejich kultury, jazyka, náboženství, tradic, zvyků a v neposlední řadě i jmen.<sup>3</sup>

Podobné kroky vůči národnostním menšinám, tedy především snaha o jejich asimilaci, byly však fenoménem vnitřní politiky rovněž v případě některých dalších států sovětského bloku. Souvisely především s postupující ekonomickou regresí těchto zemí, s narůstajícími strukturálními problémy a počínající krizí legitimacy komunistických režimů. Typickým příkladem, který snese srovnání s bulharským modelem, je Rumunsko za vlády Nicolae Ceaușeska jakožto stát s početnými

---

1 Bulharsky *vъзродителният процес*, v angličtině *revival process*, německy *Prozess der Wiedergeburt*.

2 Muslimské obyvatelstvo hovořící bulharsky, které obývá převážně venkovské oblasti v blízkosti pohoří Rodopy.

3 Ibrahim JALÁMOV, *Istorija na turskata obštost v Bălgarija*, Sofia 2002, s. 360.

a významnými národnostními menšinami. Rovněž v Rumunsku docházelo především v osmdesátých letech k rozsáhlým represím vůči menšinovým etnikům, zaměřeným zejména proti sedmihradským Maďarům jakožto zdaleka nejpočetnější minoritě. Pozorujeme zde rovněž systematickou snahu o likvidaci jejich vzdělávacího systému a kulturního života, která byla v praxi uskutečňována mj. dosazováním etnických Rumunů do čela maďarských institucí a s tím souvisejícím omezováním počtu Maďarů ve vedoucích funkcích. V Rumunsku sice nebyly represivní mechanismy užívané za tímto účelem tak rozsáhlé a intenzivní, jako tomu bylo v případě Bulharska, nicméně můžeme zde sledovat jisté paralely s bulharským modelem, třeba v podobě nucené registrace nově narozených maďarských dětí v matrikách výhradně pod rumunskými jmény.<sup>4</sup>

Jak v bulharské, tak i ve světové historiografii posledních dvaceti let byla politice Bulharska vůči národnostním menšinám po druhé světové válce věnována poměrně značná pozornost. Nejvíce knih a odborných článků týkajících se této tematiky je však jednoznačně zaměřeno na období let 1984–1989, tedy na „obrodný proces“ jakožto vyvrcholení úsilí o vytvoření „jednotného bulharského národa“ podle předem připravené koncepce. Za tímto účelem připravili bulharští historici několik objemných edicí archivních dokumentů, v nichž shromáždili materiály z Ústředního státního archivu v Sofii (*Centralen dържавен архив*), Diplomatičeského archivu Ministerstva zahraničních věcí Bulharska (*Diplomatičeski архив на Министерството на външните работи*) a Archivu ministerstva vnitra Bulharska (*Архив на Министерството на вътрешните работи*).<sup>5</sup> Pro porozumění sledované problematice jsou pochopitelně klíčové bulharské publikace, a to jak ty, které se týkají historie turecké menšiny v Bulharsku nebo bulharské politiky vůči muslimským národnostem, tak i práce zabývající se samotným „obrodným procesem“. Mezi ně řadíme práce historiků z řad etnických Bulharů, především Valeriho Stojanova,<sup>6</sup> společnou knihu Mi-

4 Podrobněji k této problematice srov. např. Othmar KOLAR, *Rumänien und seine nationale Minderheiten 1918 bis heute*, Wien 1997, s. 350–351; Elemér ILLYÉS, *National minorities in Romania*, New York 1982, s. 202–211.

5 *Vъзродителният процес*. Tom I: Българската държава и българските Турци (средата на 30-те – началото на 90-те години на XX век), Evgenia Kalinova – Iskra Baeva (eds.), Sofia 2008; *Vъзродителният процес*. Tom II: Междunarodni izmerenija (1984–1989), Evgenia Kalinova – Iskra Baeva (eds.), Sofia 2008; *Строго поверително! Асимилаторска кампания срещу турското национално малцинство в България (1984–1989): документи*, Veselin Angelov (ed.), Sofia 2008; *„Секретно! Протестните акции на турците в България (януари-май 1989): документи*, Veselin Angelov (ed.), Sofia 2010.

6 Valeri STOJANOV, *Турското население в България между полжсите на етническата политика*, Sofia 1998.

chaila Grueva a Alexeje Kalionského<sup>7</sup> nebo poměrně netradičně pojatou práci bývalého agenta bulharské tajné policie označované jako Státní bezpečnost (*Dăržavna sigurnost*) Bonča Asenova, zaměřenou na roli této represivní složky v průběhu „obrodného procesu“.<sup>8</sup> Je ovšem zapotřebí brát v potaz také kvalitní díla příslušníků turecké menšiny, zejména Ibrahima Jalāmova<sup>9</sup> a Aliho Alieva<sup>10</sup>. Všechny zmiňované práce byly sepsány a vydány během posledních dvaceti let. Autoři jsou schopni na zkoumanou problematiku nahlížet objektivně a s notnou dávkou kritičnosti. Existují však i knihy obhajující represivní politiku bulharského vedení.<sup>11</sup> Ke zkoumané tematice je pro badatele k dispozici také kvalitní literatura v západních jazycích, mezi níž nesporně patří práce Ulricha Büchschützta<sup>12</sup>, Stefana Troebsta<sup>13</sup>, Wolfganga Höpkena<sup>14</sup>, Mary Neuburger<sup>15</sup> a Aliho Eminova<sup>16</sup>, dále též celá řada článků publikovaných v odborných periodikách.<sup>17</sup>

7 Michail GRUEV – Alexej KALIONSKI, „*Vъzroditelnijat proces*“. *Mъsjuľmanskite obъstosti i komunističeski režim*, Sofia 2008.

8 Bončo ASENOV, *Vъzroditelnijat proces i Dăržavna sigurnost*, Sofia 1996.

9 Ibrahim JALĀMOV, *Istorija na turskata obъstost v Bălgarija*, Sofia 2002.

10 Ali ALIEV, *Nacionalizmăt i vъzroditelnijat proces*, Sofia 2001.

11 Na tomto místě můžeme uvést např. publikaci Orlina Zagorova, o níž bude dále zmínka v textu. Orlin ZAGOROV, *Vъzroditelnijat proces. Teza & antiteza, otricanie na otricanieto*, Sofia 1993.

12 Ulrich BÜCHSENSCHÜTZ, *Minderheitenpolitik in Bulgarien. Die Politik der Bulgarischen Kommunistischen Partei (BKP) gegenüber den Juden, Roma, Pomaken und Türken 1944–1989*, Berlin 2004.

13 Stefan TROEBST, *Zum Verhältnis von Partei, Staat und türkischer Minderheit in Bulgarien, 1956–1986*, in: R. Schönfeld (ed.), *Nationalitätenprobleme in Südosteuropa*. München 1987, s. 231–253.

14 Wolfgang HÖPKEN: *Zwischen Kulturkonflikt und Repression. Die türkische Minderheit in Bulgarien 1944–1991*, in: Valeria Heuberger (ed.), *Nationen, Nationalitäten, Minderheiten*, Wien 1994, s. 179–202.

15 Mary NEUBURGER, *The Orient Within. Muslim Minorities and the Negotiation of Nationhood in Modern Bulgaria*, Ithaca and London 2004.

16 Ali EMINOV, *Turkish and other Muslim minorities in Bulgaria*, London 1997; Ali EMINOV, „*There are no Turks in Bulgaria*“, *International Journal of Turkish Studies*, 4, 1989, s. 203–222.

17 Srov. např. Milena MAHON, *The Turkish minority under communist Bulgaria – politics of ethnicity and power*, *Journal on Southern Europe and the Balkans Online* 1, 1999, č. 2, s. 149–162; Lilia PETKOVA, *The ethnic Turks in Bulgaria: Social integration and impact on Bulgarian – Turkish relations 1947–2000*, *Global Review of Ethnopolitics* 1, 2002, č. 4, s. 42–59; Valeri STOJANOV, *Ausgrenzung und Integration. Die bulgarischen Türken nach dem Zweiten Weltkrieg*, *Österreichische Osthefte* 39, 1997, č. 2, s. 193–221.

## Od dubnového pléna k ústavě z roku 1971

Počátky obratu v doposud relativně tolerantním přístupu bulharského státu vůči turecké národnostní menšině, přetrvávajícím ještě z doby vlády Georgiho Dimitrova, je možné datovat souběžně se změnami ve vedení Bulharské komunistické strany (BKS) v rámci procesu tzv. destalinizace. V reakci na tajný projev Nikity Sergejeviče Chruščova na XX. sjezdu KSSS, kde sovětský vůdce vyslovil rozsáhlou kritiku Stalinova kultu osobnosti, se počátkem dubna 1956 v Sofii sešly i bulharské komunistické špičky. Na tomto tzv. dubnovém plénu BKS sehrál hlavní roli první tajemník strany Todor Živkov.<sup>18</sup> Došlo zde – podobně jako předtím v Moskvě – k odsouzení kultu osobnosti, částečnému uvolnění tvrdé stalinské linie v umění a literární tvorbě a umožnění všeobecnější diskuse o principech marxismu-leninismu, byť samozřejmě v omezené míře. Jako hlavního představitele stalinské linie označil Živkov dosavadního premiéra Válko Červenkova a učinil jej spoluodpovědným za represe z přelomu čtyřicátých a padesátých let, namířené jak proti členům ÚV, tak i členům strany vůbec.<sup>19</sup>

Na základě usnesení dubnového pléna BKS došlo rovněž k revizi menšinové politiky Bulharska. Jejím úhelným kamenem se od tohoto okamžiku staly dvě hlavní teze, od nichž se odvíjela veškerá další opatření a kroky bulharského státu vůči etnickým Turkům. Na základě prvního principu se Bulharsko vymezovalo vůči sovětskému a jugoslávskému federativnímu modelu tvrzením, že není žádným mnohonárodnostním státem. Nosnou myšlenkou druhé teze byla hypotéza, že Turci tvoří nedílnou součást bulharského národa, a prostřednictvím postupného stírání rozdílů mezi oběma etniky v národnostní a kulturní oblasti mělo být dosaženo vytvoření nového jednotného socialistického národa.<sup>20</sup> Zatímco dosud státní moc

18 Todor Živkov se stal generálním tajemníkem BKS a fakticky prvním mužem ve státě již roku 1954. Podrobněji srov. Christo CHRISTOV, *Todor Živkov*, Sofia 2009, s. 256.

19 Richard CRAMPTON, *Bulgaria*, Oxford 2007, s. 346.

20 Někteří historici, např. Stefan Troebst, prohlašují, že radikální obrat v menšinové politice Bulharska mohl být způsoben rovněž skutečností, že poté, co Nikita Chruščov donutil bulharské vedení zlepšit vztahy se sousední Jugoslavií, nechal „na oplátku“ Sofii volnější ruku v politice vůči národnostním menšinám. Tato skutečnost měla kromě případu etnických Turků a Pomaků dopad především na poměr státu vůči beztak již spíše jen teoreticky existující makedonské menšině v Pirinské Makedonii, jejíž existence začínala být ještě silněji popírána. Stefan TROEBST, *Zum Verhältnis von Partei, Staat und türkischer Minderheit in Bulgarien, 1956–1986*, in: Roland Schönfeld (ed.), *Nationalitätenprobleme in Südosteuropa*, München 1987, s. 231–253; taktéž Stefan TROEBST, *Bugarsko-jugoslovenskata kontroverza za Makedonija 1967–1982*, Skopje 1997, s. 94–95.

podporovala kulturní autonomii turecké menšiny, přičemž národní sebeurčení bylo oddělováno od náboženského momentu, od dubna 1956 započal přesně opačný proces postupného omezování menšinových práv, tzv. *priobštavane* (bulharsky „včleňování“ – pozn. autora), jež mělo za cíl včlenit turecké obyvatelstvo těmito restriktivními metodami do bulharského etnického korpusu. Turci začali být považováni za „neoddělitelnou součást bulharského socialistického národa“, který nemá nic společného s „buržoazním tureckým národem v sousední zemi“.<sup>21</sup>

Po dubnovém plénu se jednání Politbyra intenzivně věnovala řešení menšinové otázky v zemi. Během zasedání v srpnu 1956 přijali jeho členové usnesení „o marxisticko-leninské osvětě ve straně“. Aniž by došlo ke zmínce o Turcích, bylo rozhodnuto o vytvoření speciálních základních škol pro negramotné komunisty i některé bezpartijní aktivisty v Dobrudži, oblasti Rodop a dalších regionech Bulharska s významným podílem turecké menšiny.<sup>22</sup> O měsíc později řešilo Politbyro praktické aspekty menšinové politiky a vydalo rozhodnutí „o růstu životní a kulturní úrovně tureckého obyvatelstva“.<sup>23</sup> Stejná otázka byla na programu zasedání i v listopadu, navíc se jednalo i o zlepšení životní úrovně Pomaků.<sup>24</sup> V dubnu 1957 rozhodlo Politbyro o zrušení stranických škol v Chaskově, Šumenu<sup>25</sup> a Ruse s vyučováním v tureckém jazyce, které byly založeny roku 1951 a nabízely tříměsíční základní kurz komunistické ideologie. Tyto instituce byly nahrazeny rovněž ve městě Ruse, jež zajišťovala roční stranické vzdělávání v turečtině.<sup>26</sup>

Na závěry dubnového pléna v oblasti menšinové politiky bezprostředně navázal dokument zvaný „Teze ÚV BKS týkající se politiky strany vůči tureckému obyvatelstvu“, který byl sepsán kolektivem stranických expertů z Oddělení propagandy a agitace. Jeho obsah byl následně dne 21. června 1958 předložen k internímu projednání Politbyrem. Teze jen potvrdily příklon Bulharska k asimilační politice vůči etnickým Turkům. Tehdejší předseda oblastního národního výboru v Kärđžali Penju Dokuzov podrobil na tomto zasedání rozsáhlé kritice dosavadní vzdělávací politiku bulharského státu, která umožňovala etnickým Turkům absol-

21 W. HÖPKEN, *Zwischen Kulturkonflikt und Repression*, s. 190.

22 V těchto školách se vyučoval především bulharský jazyk, dějiny a zeměpis Bulharska, ale třeba také přírodověda. Centralen dăržaven archiv Sofia (dále jen CDA), fond 1B, opis 6, archivní edinica (a. e.) 2824.

23 Ibidem, a. e. 2983.

24 Ibidem, a. e. 3062.

25 Město se tehdy nazývalo Kolarovgrad, podle významného představitele stalinismu v Bulharsku Vasilu Kolarova.

26 CDA, f. 1B, op. 6, a. e. 3222.

vovat školu bez znalosti bulharského jazyka. Navrhoval, aby ukončení jakéhokoliv typu školy bylo podmíněno zvládnutím bulharštiny s tím, že turecký jazyk by měl být zachován pouze jakožto jeden z vyučovacích předmětů nebo dokonce zařazen pouze mezi volitelné kurzy.<sup>27</sup> Teze byly schváleny a přijaty na zasedání pléna BKS v říjnu 1958 a staly se tak jedním z klíčových dokumentů, tvořících teoretickou bázi pro praktická opatření prováděná vůči národnostním menšinám. Na jejich základě začalo docházet ke slučování bulharských a tureckých škol, přičemž veškerá výuka probíhala povinně v bulharštině. Turecký jazyk byl odsunut na vedlejší kolej a stal se dle původního návrhu Dokuzova pouze volitelným předmětem.<sup>28</sup>

Přijetí tezí mělo vliv rovněž na vydávání publikací v turečtině. Postupně rok od roku klesal počet publikovaných knih a denní tisk společně s ostatními periodiky vycházel s nižší roční frekvencí. Noviny a časopisy, které byly doposud vydávány v turečtině, se náhle objevily buď výhradně v bulharské verzi, nebo nanejvýš jako dvojjazyčné publikace, tedy takové, jejichž obsah byl totožný jak v bulharském, tak i tureckém provedení.<sup>29</sup> Tato opatření byla ze strany bulharského státu zdůvodněna tím, že s rostoucí kulturní úrovní turecké menšiny „přirozeně“ narůstá poptávka čtenářů po publikacích v bulharském jazyce.<sup>30</sup>

Po roce 1956 byla též zahájena intenzivní protináboženská kampaň. Bulharské stranické vedení začalo s cílenou výchovou politických kádrů, které měly šířit ateistickou ideologii pořádáním různých konferencí a seminářů, a postupně tak docílit eliminace veškerých projevů náboženského smýšlení z veřejného života.<sup>31</sup> Tato iniciativa nebyla však namířena pouze proti islámu, cílila rovněž na pravoslavné věřící. Došlo též k radikálnímu snížení počtu muslimských učitelů náboženství, tzv. *hodžů*. Zatímco před dubnovým plénem působilo mezi tureckou menšinou v Bulharsku celkem 2 392 hodžů, o pět let později jich vykonávalo své funkce již pouhých 462. Zbylí z nich navíc nově nesměli vyučovat náboženství a byla jim ponechána pouze pozice duchovního, tedy *imáma*.<sup>32</sup>

27 Odvolával se tím na Leninovo učení o „sblížování národů a míšení obyvatelstva v socialismu“. Ibidem, f. 1B, op. 5, a. e. 349.

28 Od první do šesté třídy činila dotace volitelné turečtiny čtyři hodiny týdně, v sedmé a osmé třídě již pouhé dvě hodiny. Srov. Vassil VASSILEV, *Nationalismus unterm Rotern Stern. Vorgeschichte, Durchführung und Auswirkungen der Namensänderungskampagne 1984–89 gegenüber der türkischen Minderheit in Bulgarien*, Münster 2008, s. 37.

29 CDA, f. 1B, op. 5, a. e. 352.

30 U. BÜCHSENSCHÜTZ, *Minderheitenpolitik in Bulgarien*, s. 128.

31 CDA, f. 1B, op. 6, a. e. 6952.

32 Ali EMINOV, *Turkish and other Muslim minorities in Bulgaria*, London 1997, s. 54.

Šedesátá léta se díky hospodářskému rozvoji Bulharska a růstu životní úrovně občanů nesla v duchu částečného uvolnění asimilačních opatření vůči turecké menšině v zemi z předchozího desetiletí. V listopadu 1962 se Todor Živkov stal bulharským premiérem poté, co byl v rámci „druhé vlny destalinizace“ odvolán jeho předchůdce a tehdy hlavní rival, Anton Jugov. Podobně jako rumunský vůdce Nicolae Ceaușescu, také jeho protějšek z Bulharska poté, co posílil osobní moc, se zprvu snažil naklonit si národnostní menšiny na svoji stranu vstřícnějším přístupem vůči nim. V případě etnických Turků se tyto tendence projeví především dočasným nárůstem počtu vydaných publikací v turečtině nebo vyčleněním delšího časového úseku pro vysílání rozhlasových pořadů v tureckém jazyce. Na úrovni oblastních stranických buněk byly dále ustanoveny funkce jakýchsi tajemníků, kteří měli na starosti menšinovou problematiku v oblastech s kompaktním tureckým osídlením. Důležitým krokem na celostátní úrovni, který potvrzoval nastupující trend zavádění relativně tolerantnějšího poměru státu vůči turecké menšině, pak bylo vytvoření zvláštní stranické komise pod hlavičkou Ústředního výboru BKS s názvem „Komise pro práci s masovými organizacemi a tureckým obyvatelstvem“ v roce 1966.<sup>33</sup>

Vzhledem k tomu, že během první vystěhovalecké vlny tureckého obyvatelstva z Bulharska na počátku padesátých let Ankara náhle uzavřela hranice v důsledku nedostatku kapacit nutných pro další příliv imigrantů, zůstala takto řada tureckých rodin rozdělených, a jejich členové se nacházeli buď v jedné, nebo ve druhé zemi. Neustále proto narůstal počet Turků usilujících o setkání se svými příbuznými za hranicemi. Touha po emigraci z Bulharska postupně sílila také kvůli změně kurzu menšinové politiky Bulharska po roce 1956 v neprospěch Turků, jakož i kvůli skutečnosti, že mnoho příslušníků turecké menšiny žijících na venkově bylo postiženo kolektivizací zemědělství.<sup>34</sup> Bulharsko-turecké rozhovory o možnosti povolení vystěhovat se dalším bulharským Turkům započaly již koncem padesátých let, ale reálné výsledky nepřinesly. Přitom v polovině šedesátých let již počet osob žádajících o vstupní vízum do Turecka narostl až k 400 tisícům.<sup>35</sup>

V rámci celosvětové politiky *détente* ve druhé polovině šedesátých let došlo též k dílčímu zlepšení bilaterálních vztahů mezi Sofií a Ankarou, jež byly veskrze

33 Její existence však neměla dlouhého trvání. Komise byla již roku 1968 rozpuštěna v souvislosti s počátkem opětovného zotřívání bulharské menšinové politiky v reakci na invazi vojsk Varšavské smlouvy do Československa v srpnu 1968. M. GRUEV – A. KALIONSKI, *Vázroditelnijat proces*, s. 114.

34 U. BÜCHSENSCHÜTZ, *Minderheitenpolitik in Bulgarien*, s. 162.

35 Bilâl ŞİMŞİR, *The Turks of Bulgaria (1878–1985)*, London 1988, s. 211.

chladné nejen z důvodu tureckého nesouhlasu s bulharskou menšinovou politikou, ale samozřejmě také kvůli skutečnosti, že každá země se nacházela v odlišném mocenském bloku. Vzájemná nedůvěra byla v bulharském případě ještě umocněna přítomností turecké menšiny v zemi, jež byla chápána jako pátá kolona a potenciální nositel iredenty.<sup>36</sup> Teprve roku 1966 se ministři zahraničí obou zemí, Ivan Bašev a İhsan Sabri Çağlayangil, během dvoustranných setkání poprvé zmínili o možném podpisu nové emigrační dohody. Jednání však nebyla jednoduchá.<sup>37</sup> Dohoda o slučování rodin byla podepsána teprve v roce 1968 během oficiální návštěvy Todora Živkova v Ankaře. Po dobu deseti let své platnosti umožňovala vystěhování se z Bulharska těm Turkům, kteří měli bližší či vzdálené příbuzné v Turecku.<sup>38</sup>

Proces slučování rodin probíhal v počáteční fázi poměrně hladce. Turecký stát neměl příliš velké starosti se začleňováním nově příchozích do společnosti, jelikož tito spadali do kategorie tzv. nezávislých imigrantů, o něž se musely postarat jejich rodiny. I přesto však od poloviny sedmdesátých let Turecko kvůli zhoršující se hospodářské situaci pod vlivem světové ropné krize začínalo být stále méně nakloněno pokračujícímu přílivu imigrantů. Na setkání náměstků ministrů zahraničních věcí obou zemí ze dne 14. listopadu 1977 vyzvala bulharská strana turecké úřady k rychlejšímu vydávání vstupních víz. Ohledně počtu imigrantů bylo dosaženo kompromisu, kdy na základě podepsaného protokolu se Turecko zavázalo přijmout 1 300 osob měsíčně.<sup>39</sup> Celkově odešlo z Bulharska během období platnosti smlouvy o slučování rodin v letech 1969–1978 přibližně 130 tisíc etnických Turků.<sup>40</sup>

Na zasedání Politbyra BKS ze dne 25. února 1969 bylo schváleno „uspíšení přirozeného historického procesu překonávání etnických rozdílů“ a zároveň také „zrychlení kulturního vzestupu pracujících Turků“.<sup>41</sup> Tyto trendy již přímo vydláždily cestu ke schválení nové ústavy Bulharské lidové republiky, která byla přijata dne

36 I. JALĀMOV, *Istorija na turskata obštost*, s. 362.

37 Překážku představoval mj. také fakt, že turecká strana si hodlala bedlivě pohlídat, aby se z Bulharska nevystěhovali nemajetní lidé, zatímco bulharské vedení chtělo předejít tomu, aby emigranti vyváželi větší množství finančních prostředků ze země. Ibidem, s. 252.

38 Jednalo se o partnery, rodiče, prarodiče, eventuálně též praprarodiče, děti, vnoučata (oboje s partnery či též potomky), svobodné bratry nebo sestry, jakož i mladistvé a plnoleté děti zemřelých sourozenců. Michael B. BISHKU, *Turkish-Bulgarian Relations: From Conflict and Distrust to Cooperation over Minority Issues and International Politics*, *Mediterranean Quarterly* 14, 2003, č. 2, s. 77–94.

39 Archiv na Ministerstvoto na vāšnrite raboti (AMVR), op. 33, a. e. 2738a.

40 Hans-Joachim HÄRTEL – Roland SCHÖNFELD, *Bulgarien. Vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, Regensburg 1998, s. 215.

41 CDA, f. 1B, op. 35, a. e. 558.

8. května 1971. Podle svého duchovního otce bývá nazývána také „živkovovskou“ ústavou. Nový základní zákon nejenže posiloval a upevňoval režim osobní moci Todora Živkova, svými ustanoveními také potvrzoval změnu v politice státu vůči menšinám. Zatímco podle dosavadní tzv. dimitrovovské ústavy, platné od roku 1947, požívaly národnostní menšiny (*nacionalni malcinstva*) individuálních i kolektivních práv, včetně práva na vzdělání v mateřském jazyce (*majčin ezik*) a na rozvoj lidové kultury<sup>42</sup>, nově schválená ústava s pojmem menšiny vůbec neoperovala a pro příslušníky minoritních etnik užívala pouze vágního označení „občané nebulharského původu“ (*graždanite ot nebulgarski proizchod*). Ti měli právo „kromě povinné výuky bulharštiny učit se také svůj vlastní jazyk (*svoi ezik*)“.<sup>43</sup>

Proces utváření jednotného bulharského národa měl dopady také na školství a média turecké menšiny. Po roce 1947 byly veškeré turecké školy zestátněny a sekularizovány, výuka náboženství a četba z Koránu byla omezena na dvě hodiny týdně. Pět let nato byly hodiny náboženské výchovy ze školních osnov eliminovány zcela. Počáteční prudký nárůst počtu škol s výukou v tureckém jazyce v letech 1947–1950, který měl za následek významné snížení negramotnosti mezi etnickými Turky, byl provázen rovněž nárůstem počtu tureckojazyčných rozhlasových stanic, tištěných knih a periodik.<sup>44</sup> Příznivá doba pro rozvoj tureckého jazyka a kultury v Bulharsku však neměla dlouhého trvání. Po schválení Tezí z roku 1958 bylo zahájeno slučování tureckých škol s bulharskými. Ačkoliv dle zákona musela být povinně vyučována turečtina ve třídách s minimálním počtem deseti žáků turecké národnosti, byl tento předpis zpravidla ignorován. V roce 1972 byla výuka tureckého jazyka zakázána plošně. Žáci a studenti dokonce nesměli turecky hovořit ani mezi sebou.<sup>45</sup> Po roce 1984 se zákaz užívání turečtiny rozšířil na všechny vrstvy tureckého obyvatelstva v zemi.

V rámci „včleňování“ turecké menšiny do bulharského národa přistoupilo Živkovovo vedení ke snaze o poslovanštění turečtiny, jež však postrádala jakýkoliv hlubší základ. Za tímto účelem vznikl podrobný seznam tureckých výrazů a jejich

42 *Konstitucija na Narodna republika Bălgarija ot 6. 12. 1947 g.*, glava VIII, člen 79. Dostupné na: <http://parliament.bg/bg/18>, 9. 6. 2015.

43 *Konstitucija na Narodna republika Bălgarija ot 18. 05. 1971 g.*, glava III, člen 45. Dostupné na: <http://parliament.bg/bg/19>, staženo 9. 6. 2015.

44 Tomuto krátkému úseku znamenajícímu rozkvět turecké kultury se také někdy říká Tulipánové období (Lale Devri), podle doby vlády osmanského sultána Ahmeda III a velkovezíra Ibrahima Paši, které znamenalo zlatou éru pro osmanskou vědu a umění. A. EMINOV, *Turkish and other Muslim minorities*, s. 132.

45 B. ŞİMŞİR, *The Turks of Bulgaria*, s. 226.

nových bulharských ekvivalentů, jimiž měly být nahrazeny. Jednalo se o více než 10 tisíc slov a slovních spojení. Tento seznam „zakázaných slov“ měl sloužit jako závazný předpis pro spisovatele a nakladatele.<sup>46</sup> Každému, kdo nadále užíval výrazy uvedené na tomto soupisu, hrozila přinejmenším tvrdá cenzura, případně i další represe.

### „V Bulharsku žádní Turci nežijí“ – zesílení asimilační politiky

V sedmdesátých letech minulého století ovlivnilo politiku Bulharska vůči turecké menšině hned několik pro bulharský národ nepříznivých okolností zároveň. Z vnitřních faktorů hrály významnou roli demografické trendy, které byly pro většinové bulharské obyvatelstvo značně nepříznivé. I přes emigraci zhruba 130 tisíc Turků, kteří využili právo odejít z Bulharska na základě dohody o slučování rodin z roku 1969, počet příslušníků nejpočetnější menšiny v zemi nadále stoupal. Roku 1975 již činil podíl Turků na celkové populaci země 8,8 %<sup>47</sup> a jejich počet díky vysoké natalitě rostl čtyřikrát rychleji, než tomu bylo v případě Bulharů. Stále častěji se začali k turecké identitě hlásit také bulharští Romové a Pomaci. Následkem postupující urbanizace došlo k vydlidnění některých vesnic v bulharsko-tureckém pohraničí od bulharského obyvatelstva a z vlastní vůle se do nich nastěhovali Turci.

Pod vlivem brežněvovské národnostní politiky ve jménu „sblížování a splynutí národů“, která byla oficiálně ukotvena přijetím tezí o „jednotném sovětském národě“ na XXIV. sjezdu KSSS roku 1971, začaly také v Bulharsku sílit homogenizační tendence. Etničtí Turci měli být nyní „přesvědčeni“, že vlastně s tureckým národem nemají nic společného. Tím mělo „z logiky dějin“ postupně dojít ke splynutí turecké menšiny s většinovými Bulhary. Takto vzniklý „jednotný socialistický národ“ byl chápán jako základní předpoklad dosažení „rozvinuté socialistické společnosti“.<sup>48</sup> Mělo být docíleno úplného setření rozdílů mezi Bulhary a jednotlivými nebulharskými etniky a rovněž eliminace tradičních rituálů a zvyklostí všech menšinových etnik z jejich každodenního života. Právě dodržování tradic však pomohlo příslušníkům turecké menšiny semknout se proti asimilační politice bulharských

46 Srov. např. Mehmet ÇAVUŞ, *20 Yüzyıl Bulgaristan Türkleri Şiiri: Antoloji*, Istanbul 1988, s. 67.

47 Konkrétně se jednalo o 730 728 osob. Srov. údaje Národního statistického institutu Bulharska: NACIONALEN STATISTIČESKI INSTITUT: Prebrojavane na naselenieto i žilištnija fond v Republika Bălgarija 2011. Nacionalen statističeski institut ©2011. Dostupné na: <http://census-results.nsi.bg/Census/Reports/1/2/R7.aspx>, 21. 7. 2014.

48 I. JALĀMOV, *Istorija na turskata obštost*, s. 365.

úřadů, kterým se tyto obyčejy nikdy nepodařilo vymýtit. Neúspěšná byla rovněž snaha o sekularizaci Turků a o potlačení vlivu islámu. Alternativu tradičních náboženských obřadů měly představovat jakési „socialistické oslavy“, např. přijetí do mládežnických spolků či udělování vyznamenání na pracovištích. Ty se ale mezi tureckým obyvatelstvem nesetkaly ani s nejmenším ohlasem a religiozita tureckého obyvatelstva přes veškeré úsilí státního aparátu zůstala i nadále vysoká, kolem 50 %, což bylo číslo mnohem vyšší než v případě pravoslavných Bulharů.<sup>49</sup>

V průběhu zasedání pléna ÚV BKS ze 7. a 8. února 1974 vystoupil tehdejší vrchní stranický ideolog Alexandăr Lilov s ideou, že prostřednictvím „vlastenecké ateistické výchovy“ a novým zvýrazněním národního prvku oproti dosud prvořadému třídnímu elementu se podaří zvýšit podporu režimu mezi širokými vrstvami společnosti. Ruku v ruce s tímto procesem měla proběhnout také urychlená asimilace veškerého muslimského obyvatelstva v zemi. Lilov doslova uvedl, že „opravdový smysl naší třídní politiky vůči obyvatelstvu vyznávajícímu islám tkví v úplné ideologicko-politické inkorporaci těchto občanů do ideálů socialismu a komunismu“.<sup>50</sup>

Tato opatření se v praxi dotkla nejprve Pomaků a také romské menšiny. V jejich případě bylo rozhodnuto zastavit proces budování jejich turecké identity a „pomoci jim navrátit se k opravdovým bulharským kořenům“. V praxi to znamenalo změnu jejich muslimských jmen na bulharská, jež působila navenek jako dobrovolná, ve skutečnosti se však odehrávala pod pláštěm represí státních orgánů. Spíše ojedinělé snahy o odpor ze strany Pomaků a Romů měly za následek násilné akce ze strany bulharské policie, jimž padlo za obět osm osob, a mnoha dalším byly uděleny různě dlouhé tresty odnětí svobody.<sup>51</sup> Jak Pomaci, tak i Romové byli rovněž donuceni vzdát se tradičních muslimských obřadů a zvyklostí spojených především s narozením dítěte, sňatkem či pohřbem, a museli si osvojit civilní rituály schválené a povolené státem. Bulharské vedení si výsledky těchto asimilačních opatření vykládalo jako úspěšné a využilo je jako záminku pro stejný postup vůči turecké menšině, u něhož předpokládalo, že proběhne podobně hladce, jako v případě Pomaků či Romů.<sup>52</sup>

49 W. HÖPKEN, *Zwischen Kulturkonflikt und Repression*, s. 193.

50 CDA, f. 1B, op. 58, a. e. 97.

51 Srov. M. GRUEV – A. KALIONSKI: „*Vázroditelnijat proces*“, s. 68.

52 K politice bulharského státu vůči Pomakům podrobněji srov. např. Evgenia IVANOVA, *Otchvāreniye priobštenī ili procesa, narečen „vāzroditelen“ (1912–1989)*, Sofia 2002; dále kapitola Michaila Grueva v publikaci M. GRUEV – A. KALIONSKI, „*Vázroditelnijat proces*“, s. 13–105; příslušná pasáž rovněž v knize U. BÜCHSENSCHÜTZ, *Minderheitenpolitik in Bulgarien*, s. 68–102.

Do utváření „jednotného socialistického bulharského národa“ a s tím spojených asimilačních snah vůči muslimskému obyvatelstvu začala v polovině sedmdesátých let zasahovat také dcera bulharského vůdce Ljudmila Živkovová, která předtím získala monopol na rozhodování v oblasti kultury. Její pojetí komunismu se významně odlišovalo od obvyklých interpretací. Zásadně se distancovala od materiálního výkladu marxismu-leninismu a přiklonila se naopak k jeho duchovní interpretaci. Pod hlavičkou Státní rady<sup>53</sup> byla speciálně pro Živkovovou zřízena Rada pro rozvoj duchovních hodnot, která soustředila svou činnost na dvě hlavní oblasti. První se týkala tradičního odívání. Rada v čele se Živkovovou stanovila normy na přípustné kusy oblečení, jimž neodpovídala řada oděvů tradičně nošených tureckými ženami, zejména pak závoje (feredže) a široké volné kalhoty (plundry). V případě mužů se pak jednalo zejména o fezy (pokrývky hlavy). Tyto části oděvu vedly k „deformaci osobnosti a její psychické, fyzické, duchovní a ideologické zvrhlosti“.<sup>54</sup> Pokud byl někdo přistižen, že nosí zakázané kusy oblečení, zpravidla mu byly okamžitě zabaveny a demonstrativně roztrhány před očima „provinilce“, v horším případě pak byla dotyčná osoba vyhozena ze zaměstnání nebo dokonce zatčena a postavena před soud.<sup>55</sup>

Druhá oblast působnosti Rady byla zaměřena na svátky a tradiční obřady, které měly být podřízeny jakési státem jednotně určené soustavě socialistických zvyků, zbavených etnických i náboženských specifik. S požadavkem na zavedení podobného systému přišel již Lilov roku 1974 a následně jej podrobněji rozpracovala Živkovová.<sup>56</sup> Od roku 1962 bylo kupříkladu zavedeno užívání „socialistických“ pohřebních rituálů, které měly nahradit tradiční pohřby s náboženskými prvky. Přestože od roku 1978 byly náboženské pohřby oficiálně zcela zakázány a nahrazeny „povinným systémem socialistických obřadů a svátků“, nenašla tato státem

53 Státní rada (*Dăržaven sävet*) byla nejvyšším orgánem v politické hierarchii Bulharské lidové republiky, zavedeném ústavou z roku 1971 na bázi kolektivní instituce. Předseda Státní rady byl zároveň nejvyšším představitelem země, v podstatě na úrovni prezidenta. Po celou dobu existence SR stál v jejím čele Todor Živkov.

54 Mary NEUBURGER, *The Orient Within. Muslim Minorities and the Negotiation of Nationhood in Modern Bulgaria*, Ithaca and London 2004, s. 77; podobně též Gulbrand ALHAUG – Yulian KONSTANTINOV, *Names, Ethnicity and Politics: Islamic Names in Bulgaria 1912–1992*, Oslo 1995, s. 74–98.

55 Státní kampaň namířená proti nošení tradičních muslimských oděvů bývá v bulharštině někdy označována jako „razferedžavane“ neboli zbavování se feredžů, tradičních ženských závoje. Srov. Ivajlo ZNEPOLSKI (ed.), *NRB ot načaloto do kraja*, Sofia 2011, s. 348.

56 U. BÜCHSENSCHÜTZ, *Minderheitenpolitik in Bulgarien*, s. 132.

oktrojovaná pravidla mezi příslušníky turecké menšiny větší odezvu.<sup>57</sup> Jak uvádí Ulrich Büchsenschütz, do roku 1989 např. pouhých 42 % Turků pohřbívalo své mrtvé podle civilního obřadu a nadále zcela běžně praktikovalo také tradiční islámské rituály, např. obřízku.<sup>58</sup> Státní úřady zakázaly tradiční půst během ramadánu s odůvodněním, že „dodržování postních zvyklostí má negativní dopady na lidský imunitní systém a že dělníci a rolníci se kvůli nedostatku potravy brzy unaví a nemohou pracovat naplno“. Z podobných důvodů došlo v sedmdesátých letech rovněž k zákazu rituálního porážení jehňat během obětního svátku *kurban bajram*, jelikož „konzumace velkého množství tučného masa v krátkém časovém úseku může vést k závažným gastroenterologickým obtížím“.<sup>59</sup>

Většinu obyvatel Bulharska nastartování asimilační politiky vůči etnickým Turkům spíše překvapilo. Doposud totiž proces integrace tureckého obyvatelstva do většinové bulharské socialistické společnosti vykazoval poměrně dobré výsledky a od konce druhé světové války postupně vzrostla i životní úroveň etnických Turků.<sup>60</sup> Celkově lze konstatovat, že turecké menšině se v komunistickém Bulharsku (zejména v době vláda Georgiho Dimitrova) rozhodně žilo lépe než v meziválečném období, zejména pak po převratu důstojníků ze skupiny Zveno<sup>61</sup> v roce 1934 a následném vyhlášení autoritativního režimu cara Borise III. o rok později. V tom-

---

57 A. EMINOV, *Turkish and other Muslim minorities*, s. 56.

58 U. BÜCHSENSCHÜTZ, *Minderheitenpolitik in Bulgarien*, s. 133.

59 Nutno však zdůraznit, že tato a podobná opatření týkající se stravovacích návyků byla prováděna na celostátní úrovni s cílem zlepšit zdravotní stav bulharských občanů. Proti tureckým obyčejům byla namířena spíše druhotně, být jako záminka k postupu vůči menšinovým zvyklostem je stranické vedení využilo velmi dovedně a s jasným cílem. A. EMINOV, *Turkish and other Muslim minorities*, s. 58.

60 Valeri STOJANOV, *Ausgrenzung und Integration. Die bulgarischen Türken nach dem Zweiten Weltkrieg*, Österreichische Osthefte 39, č. 2, 1997, s. 193–221.

61 Zveno (v překladu „článek“ nebo „odkaz“) byl politický a společenský klub, založený roku 1927 jako nadstranická organizace skupinou politiků a veřejných činitelů, kteří se rekrutovali především z řad Demokratické aliance (*Demokratičeski sgovor*), Radikální strany, Demokratické strany a tzv. širokých socialistů. Hlavním iniciátorem klubu Zveno byl Dimo Kazasov, původně sociálně demokratický politik, novinář a vydavatel stejnojmenného časopisu. Počátkem třicátých let se ale v rámci Zvena prosadili představitelé důstojnické složky, kteří byli zároveň sdruženi v tajné organizaci s názvem Vojenský svaz (*Voenen sǎjuz*). Jednalo se především o Kimona Georgieva a Damjana Velčeva, kteří se následně stali významnými bulharskými politiky. Zveno se vyznačovalo odporem k parlamentarismu a stranickému systému. Prosazovalo zavedení autoritativního režimu, vládu elit a korporativismus po vzoru Mussoliniho Itálie. Roku 1934 se Zveno převratem dostalo k moci, ale o rok později se díky předchozí obratné politice chopil vlády car Boris III. a následně vyhlásil režim své osobní moci. Podrobněji o klubu Zveno viz např. Nedju NEDEV, *Tri dǎržavni prevrata ili Kimon Georgiev i negovoto vreme*, Sofia 2007.

to období došlo mj. k zákazu tureckých politických a kulturních organizací, radikálnímu omezení existence tištěných médií v turečtině, jakož i snížení počtu vzdělávacích institucí. V neposlední řadě byl také posílen policejní dohled nad elitou turecké menšiny, která byla podezřívána ze šíření panturkických idejí prostřednictvím intenzivních kontaktů na kemalistické Turecko.<sup>62</sup>

Todor Živkov a jeho mocenská garnitura se snažili opatření státního aparátu vůči muslimskému obyvatelstvu ospravedlnit nebezpečím, které mělo hrozit Bulharsku zejména v podobě idejí panturkismu<sup>63</sup> a islámského terorismu. Bulharský vůdce ve svých pamětech uvádí, že v jeho zemi tehdy skutečně vládl strach z možného vojenského konfliktu s Tureckem, které bylo chápáno jako odvěký nepřítel. Bulhaři žili v přesvědčení, že Turecko se nepřetržitě intenzivně vyzbrojuje a buduje největší armádu na světě, jejíž první úder může směřovat právě na Bulharsko. Potíráním těchto hrozeb by bulharský stát přispěl k udržení národní bezpečnosti a míru v zemi i v celém balkánském regionu.<sup>64</sup> Proto byla represivní politika namířena nejen proti muslimským menšinám v zemi, ale také vůči samotnému islámskému náboženství, které bylo chápáno jako příliš konzervativní na to, aby se mohlo přizpůsobit změnám zapříčiněným „vědecko-technickou revolucí a budováním reálného socialismu“.<sup>65</sup>

Koncem sedmdesátých let vykristalizovaly v Politbyru BKS dva názorové proudy, odlišující se navzájem mírou radikalismu požadavků na přístup státu vůči etnickým Turkům. Podle zastánců tvrdé linie měla být otázka menšin vyřešena pomocí následujících kroků:

- 1) donucením Turků ke všeobecnému přijetí bulharských jmen;
- 2) omezením projevů nacionalismu na minimum;

---

62 Srov. Valeri STOJANOV, *Die türkische Minderheit Bulgariens bis zum Ende des Zweiten Weltkrieges*, Österreichische Osthefte 36, č. 2, 1994, s. 279–294.

63 Panturkismem nazýváme ideu usilující o sjednocení všech turkických národů do jednoho politického celku. Poprvé se objevila v osmdesátých letech 19. století jako reakce na pokračující expanzi carského Ruska. K umírněnější formě panturkismu v podobě snah o vytvoření politického spojení turkických zemí (především postsovětských republik Střední Asie a Ázerbájdžánu) se po rozpadu SSSR začal hlásit tehdejší turecký prezident Turgut Özal. Z této pozice, kterou během osmdesátých let minulého století podporoval kromě Özala (v té době premiéra) do jisté míry i prezident Kenan Evren, pramení i obavy bulharského vedení před potenciální rozpínavostí Turecka. Ty však byly v kontextu tehdejší doby značně přehnané, jelikož realizace myšlenek panturkismu byla až do rozpadu Sovětského svazu nemyslitelná. K ideologii panturkismu podrobněji např. Jacob M. LANDAU, *Pan-Turkism: From Irredentism to Cooperation*, Bloomington 1995; nebo A. ALIEV, *Nacionalismät i väzroditelnijat proces*, s. 96–98.

64 Todor ŽIVKOV, *Memoari*, Sofia 1997, s. 444.

65 Richard CRAMPTON, *Bulgaria*, Oxford 2007, s. 377.

- 3) oslabením činnosti islámských náboženských a vzdělávacích institucí;
- 4) potlačením vlivů propagandistické kampaně z Turecka namířené proti bulharskému státu;
- 5) omezením užívání turečtiny v úředním styku a usilovnými propagandistickými a agitačními aktivitami za účelem zatraktivnění bulharského jazyka pro turecké obyvatelstvo;
- 6) dosažením rychlého sociálního a ekonomického rozvoje oblastí osídlených tureckou menšinou.<sup>66</sup>

Proti radikálům se vymezila skupina složená z příznivců umírněného postupu, která roku 1978 sepsala stanovisko, v němž se postavila proti násilnému přejmenování Turků. Její přívrženci sdíleli obavy, že by tato opatření znamenala „píchnutí do vosího hnízda“. Okolnosti však již tehdy začaly být nakloněny „jestřábům“, jelikož v červenci 1974 došlo k vojenské okupaci severního Kypru jednotkami turecké armády a bulharské vedení otevřeně začalo projevovat znepokojení nad eventualitou podobného zásahu Ankary ve prospěch turecké menšiny v Bulharsku. Zastáncům tvrdé linie hrál rovněž do karet předchozí úspěch bulharských úřadů při nucené změně jmen Pomaků a Romů. Co ale opravdu nakonec rozhodlo ve prospěch radikálů, byl uměle vytvořený dokument, který měl jejich požadavky umožnit realizovat v praxi.

Na základě instrukcí Todora Živkova byli v létě roku 1983 dva členové Politbyra, Milko Balev<sup>67</sup> a Stojan Michajlov<sup>68</sup>, společně s komisí historiků soudobých dějin v čele s Ilčo Dimitrovem, pověřeni vypracováním pseudovědecké teorie, která by dokazovala, že v Bulharsku vlastně žádní Turci nežijí, a že příslušníci turecké národnostní menšiny jsou ve skutečnosti Bulhaři, kteří byli donuceni k poturčení a přijetí islámu v období turecké nadvlády. Podle této teze by se Turci nyní měli –

66 B. ASENOV, *Vázroditeljnat proces i Dăržavna Sigurnost*, s. 81.

67 Milko Balev vykonával tehdy v Politbyru několik řídicích funkcí. Byl vedoucím oddělení pro zahraničněpolitické otázky, stál v čele Koordinační rady pro zahraniční propagandu a Komise pro zahraniční politiku. V letech 1954–1986 zastával funkci ředitele kanceláře generálního tajemníka BKS, byl tedy jedním z nejbližších spolupracovníků Todora Živkova a po celou dobu svého působení v této funkci projevoval bulharskému vůdci naprostou oddanost a loajalitu. Z těchto důvodů bývá označován jako „šedá eminence BKS“. Podrobněji k osobnosti Milka Baleva srov. např. <http://archives.bg/politburo/bg/component/content/article/48-chlenovenapb/125-2012-01-05-19-38-10>, 20. 6. 2015.

68 Stojan Michajlov stál v čele oddělení agitace a propagandy v rámci Politbyra. Zároveň byl tajemníkem ÚV a dlouholetým profesorem sociologie na sofijské univerzitě a dopisujícím členem Bulharské akademie věd. Fakticky byl spoluzodpovědný za menšinovou politiku Bulharska. K jeho osobě srov. např. <http://archives.bg/politburo/bg/component/content/article/57-2012-02-25-17-43-10/1748-2012-02-25-21-50-47>, 20. 6. 2015.

podobně jako dříve Pomaci a Romové – „navrátit do lůna bulharského národa“ a získat zpět svoji „pravou bulharskou identitu“. <sup>69</sup> Tato velmi svérázná teorie se do značné míry podobala řeckému tvrzení o existenci „slavofonních Řeků“ v Egejské Makedonii. <sup>70</sup>

Koncepce „jednotného bulharského národa“, <sup>71</sup> která byla přijata jako součást ideologie komunistického režimu na počátku sedmdesátých let za účelem integrace menšin do bulharského etnického korpusu, začala být o deset let později postupně zaváděna do praxe. Inspiraci pro tyto kroky získalo Bulharsko v menšinové politice Sovětského svazu, kde v posledních letech éry Leonida Iljiče Brežněva začala být otevřeně prosazována teorie „jednotného sovětského národa“, jež měla znamenat vyřešení národnostní otázky jednou provždy. <sup>72</sup> Realizace „obrodného procesu“ byla masivně živena i oficiální státní propagandou. Vysílaly se televizní a rozhlasové propagační pořady, které měly přesvědčit etnické Turky o „výhodách“ vzniku jednotného národa. Články ospravedlňující tuto politiku vycházely také v pravidelně vydávaných novinách a časopisech. Byly organizovány vědecké diskuse a besedy s jednoznačným cílem: podat veřejnosti argumenty ve prospěch asimilace menšin a získat tak občany pro tuto iniciativu. <sup>73</sup>

Kromě již zmíněného pro většinové bulharské obyvatelstvo nepříznivého demografického vývoje začaly bulharskou politickou a společenskou sféru na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let stále více znepokojovat rostoucí hospodářské problémy země. Bulharsko bylo z ekonomického hlediska prakticky totálně závislé na Sovětském svazu. Postrádalo základní nerostné suroviny a i přes veškeré pokusy o modernizaci byla jeho průmyslová výroba zaostalá a zemědělství značně neefektivní. <sup>74</sup> Zatímco během šedesátých a sedmdesátých let rostl bulharský hrubý národní produkt v průměru o 6,4, resp. 5 %, v následující dekádě se růst zastavil na pou-

69 CDA, f. 1B, op. 67, a. e. 3090.

70 Ve skutečnosti se jedná o Slovyany hovořící jazykem blízkým makedonštině, proto jsou obvykle označováni termínem Slavomakedonci. Jelikož však řecký stát na svém území fakticky žádné národnostní menšiny neuznává, probíhá systematický tlak na jejich asimilaci.

71 Srov. *Težisi po väzroditelnija proces*. Tamtéž, f. 1B, op. 68, a. e. 3388.

72 Toto můžeme chápat jako jeden z důkazů úzké politické závislosti Bulharska na SSSR. Přestože neexistují důkazy přímého sovětského angažmá v „obrodném procesu“, obhajovalo bulharské komunistické vedení jeho realizaci mocenským diktátem Moskvy, který byl podmíněn rovněž procesem „všestranného sblížování mezi Bulharskem a SSSR. Srov. např. Valeri STOJANOV, *Bălgarskite turci sled vtorata svetovna vojna*, Istoričeski pregled 54, 1998, č. 1–2, s. 231.

73 B. ASENOV, *Väzroditelnijät proces*, s. 96.

74 Zemědělské výrobě navíc zasadilo ránu obrovské sucho v letech 1984 a 1985. V tomto období došlo k potížím v zásobování obyvatelstva potravinami. Sucho rovněž způsobilo pokles výroby elektřiny ve vodních elektrárnách na bulharských řekách. R. CRAMPTON, *Bulgaria*, s. 374.

hých 3 %. Problémem byl rovněž obrovský zahraniční dluh bulharského státu, který narostl až do astronomické výše 4,4 miliardy dolarů v roce 1979. Dlužnou částku se postupně podařilo snížit na 700 milionů dolarů v roce 1984, ovšem za cenu obrovského vyčerpání domácí ekonomiky a prudkého poklesu životní úrovně bulharského obyvatelstva.<sup>75</sup> Stále více lidí se tak ocitlo na pokraji životního minima a mnozí žili ve skutečné bídě. Chudobou byli ohroženi zejména důchodci a rodiny s malými dětmi. Nespokojenost s touto situací však sílila napříč celou společností.<sup>76</sup>

Počátek osmdesátých let se rovněž nesl ve znamení energetické krize poté, co v důsledku ropné krize z roku 1979 Sovětský svaz omezil dodávky ropy Bulharsku. V období let 1982–1984 muselo bulharské vedení přistoupit k zavedení režimu omezené spotřeby elektrické energie pro většinu domácností. Lidé měli střídavě tři hodiny k dispozici standardní dodávky elektřiny, během následujících třech hodin byl elektrický proud vypnut atd.<sup>77</sup> Tento cyklus se opakoval po dobu téměř dvou let. Jeho charakteristickým symbolem se stala temná sídliště a neosvětlené ulice v bulharských městech. Výše zmíněné skutečnosti měly pochopitelně za následek značnou demoralizaci bulharského obyvatelstva a prudký pokles důvěry občanů v komunistický režim.<sup>78</sup> Všechny tyto problémy byly rovněž jedním z důvodů zahájení intenzivní asimilační kampaně bulharského státu vůči menšinám, které měly mj. za cíl odvést pozornost obyvatel od jejich každodenních starostí se zajištěním základních životních potřeb.

Vhodný okamžik pro dokončení procesu „homogenizace“ bulharského národa byl zvolen u příležitosti uplynutí sta let od sjednocení Bulharska a Východní Rumelie (1885) a rovněž 110. výročí protiosmanského tzv. dubnového povstání (1876). Protože „obrodný proces“ proběhl v případě bulharských Pomaků a Romů v předchozích letech poměrně hladce, nepředpokládalo Živkovovo vedení větší problémy ani v jeho realizaci vůči turecké menšině.<sup>79</sup> Dne 8. května 1984 proběhla na zasedání Politbyra BKS diskuse o plánovaných opatřeních v souvislosti s „inkorporací Turků do bulharského národa v zájmu socialismu“. Todor Živkov podotkl, že turecká menšina je již natolik početná, že hrozí potenciální destabilizace Bulharska. Stranické vedení se proto usneslo na následujících krocích:

75 Evgenia KALINOVA – Iskra BAEVA, *Bălgarskite prechodi 1939–2010*, Sofia 2010, s. 219.

76 J. VYKOUKAL – B. LITERA – M. TEJCHMAN, *Východ*, s. 623.

77 Ani celkových dvanáct hodin dodávek elektřiny denně nemohl stát často bulharským domácnostem garantovat a proud byl často vypínán i během „světlych hodin“ bez varování. R. CRAMP-  
TON, *Bulgaria*, s. 374.

78 E. KALINOVA – I. BAEVA, *Bălgarskite prechodi*, s. 220.

79 V. STOJANOV, *Ausgrenzung und Integration*, s. 210.

- Děti z tureckých rodin a ze smíšených bulharsko-tureckých manželství musely být do matrik zapsány jako etničtí Bulhaři a bylo povoleno jim dávat pouze bulharská jména;
- Byl vyhlášen nekompromisní boj „nábožensko-fanatickým a proturecky orientovaným“ rodičům a jim blízkým osobám;
- Učitelé z řad turecké menšiny, smýšlející „nacionalisticky, proturecky nebo islamisticky“, měli být zbaveni místa;
- Islámskými duchovními se mohli stát jen lidé, kteří ovládali plynně bulharský jazyk, splnili povinnou vojenskou službu v armádě a dokázali svoji loajálnost vůči vlasti;
- Proturecká a proislámská propaganda měla být potlačena intenzivní „kulturní a společenskou osvětou“.
- Veškerá výše zmíněná opatření měla proběhnout v co možná největším utajení před bulharskými občany.<sup>80</sup>

Ve stejné době vystupňovalo Turecko svoji nacionalistickou propagandu za účelem posílení svého vlivu v regionu „obranou proti porušování práv tureckých menšin v balkánských socialistických zemích“.<sup>81</sup> Samo přitom žádné etnické minority na svém území neuznávalo. Výzvy k emigraci bulharských Turků ze strany Ankary nadále pokračovaly. Na intenzitě rovněž nabrala aktivita nelegálních tureckých skupin působících v Bulharsku, jejich členové se uchýlili dokonce k teroristickým aktům a sabotážím nejrůznějšího druhu. V létě 1984 došlo k výbuchu bomb na letišti ve Varně a v budově hlavního nádraží v Plovdivu, jež si vyžádaly jednu oběť a množství zraněných.<sup>82</sup> Dílem tureckých teroristů bylo i vypálení kostela ve vsi Benkovski v Kárdžalijské oblasti 21. listopadu 1984. Další útok se odehrál 9. března 1985, kdy tři muži odpálili bombu ve vlaku jedoucím ze Sofie do Burgasu při jeho příjezdu k nádraží ve městě Bunovo. Zahynulo sedm lidí, včetně dvou dětí. Téhož dne, o půl hodiny později, poničila další exploze foyer hotelu ve městě Sli-ven, zde naštěstí nedošlo ke ztrátám na životech. Mezi dalšími teroristickými akcemi tureckých skupin je možné zmínit např. výbuch bomby pod jevištěm během koncertu nizozemského populárního zpěváka Oscara Bentona v Kárdžali 26. května 1985 nebo pokus o odpálení trhavin na jedné z pláží v černomořském letovisku Zlaté písky skupinou teroristů dne 30. června 1986, který však byl díky rychlému zásahu policistů včas zneškodněn. Ani jeden z těchto činů si mrtvé nevyžádal, nic-

80 CDA, f. 1B, op. 67, a. e. 3090.

81 V. STOJANOV, *Turskoto naselenije*, s. 158.

82 Ibidem, s. 161.

méně několik lidí muselo být se zraněními různého charakteru převezeno do nemocnice. Podobných teroristických činů, případně pokusů o ně, se odehrála celá řada. Jednalo se však vesměs o akce menšího rozsahu.<sup>83</sup>

Za této situace podniklo Živkovovo vedení radikální kroky k „vyřešení muslimské otázky“. Integrace turecké menšiny již přestala být prováděna prvoplánově pomocí snah učinit ideologii socialismu pro Turky atraktivnější. Její cíl přerostl v záměrnou likvidaci jejich etnických a náboženských specifík, která mohla být legálně prováděna rovněž násilnou formou. Násilí bylo uměle ospravedlněno a uznáno jako nevyhnutelný nástroj k dosažení těchto cílů. Kromě již zmíněného zákazu nošení tradičních tureckých oděvů a účasti na islámských bohoslužbách, svatbách či pohřbech začalo být trestné i provádění rituální obřizky pod hrozbou až pětiletého pobytu ve vězení. Nesměly se hrát písňe v turečtině ani tančit tradiční turecké tance.<sup>84</sup> Bulharsko rovněž vypovědělo dohodu s Tureckem o vystěhovávání obyvatel a slučování tureckých rodin z roku 1968.<sup>85</sup>

### „Obrodný proces“ – vyvrcholení represí

Koncem října 1984 rozhodlo nejužší vedení BKS v čele s Živkovem o hromadné změně jmen všech příslušníků turecké menšiny na bulharská. Vlastní asimilační kampaň byla zahájena těsně před Vánoci nejprve v okresech Kărdžali a Chaskovo, kde měli etničtí Turci nejvyšší procentuální podíl. V lednu 1985 se rozšířila i do východních oblastí pohoří Rodopy a dále pak do středního a severovýchodního Bulharska. Akce probíhaly všude podle předem připraveného scénáře. Těsně před plánovaným zásahem v konkrétní lokalitě byli na místo vysláni straničtí představitelé společně se zástupci Svazu mládeže, funkcionáři Státní bezpečnosti, policie a armády. Pro případ odporu byla vyhlášena vojenská pohotovost bezpečnostních složek, zajištěna ochrana kritické infrastruktury a v dané oblasti došlo rovněž k částečnému omezení pohybu osob a dopravních prostředků.<sup>86</sup> Členové místních straničských organizací byli vyzváni k součinnosti s represivními složkami. Poté uzavřely jednotky Státní bezpečnosti přístupové cesty do obce. Bylo přerušeno telefonní

83 B. ASENOV, *Vъзродителният процес*, s. 120.

84 Ulf BRUNNBAUER, *Die sozialistische Lebensweise. Ideologie, Gesellschaft, Familie und Politik in Bulgarien (1944–1989)*, Wien – Köln – Weimar 2007, s. 471–472.

85 Jiří VYKOUKAL – Bohuslav LITERA – Miroslav TEJCHMAN, *Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944–1989*, Praha 2000, s. 622.

86 B. ASENOV, *Vъзродителният процес*, s. 104.

spojení a zatčeny osoby, u nichž byly nalezeny zbraně, případně ty, které byly podezřelé z členství v nelegálních skupinách. Vytipovaní příslušníci turecké menšiny, u nichž Státní bezpečnost vycítila podezření z možnosti organizace akcí odporu, byli buďto rovnou deportováni do pracovního tábora v Belene poblíž Dunaje, poslání do armády nebo přinejmenším dočasně přesídleni do jiné lokality, převážně s etnicky většinově bulharským osídlením.<sup>87</sup>

Jelikož měl proces proběhnout v co nejkratším možném čase (během několika dní), muselo nutně dojít k použití tvrdých donucovacích prostředků ze strany státní moci. Na „špinavou práci“ byly nasazeny nejen policejní složky, ale také armáda. Obecní úřady nechaly Turkům odebrat jejich dosavadní osobní doklady. Podmínkou pro získání nových dokumentů bylo přijetí bulharského jména, které si lidé museli vybrat z předem připravených seznamů.<sup>88</sup> Místní orgány rovněž donutily příslušníky turecké menšiny podepsat prohlášení, že nemají žádné příbuzné v Turecku. Odmítnutí jakéhokoliv nařízení znamenalo trest odnětí svobody nebo pobytu v pracovním táboře. Akce na změnu jmen bulharských Turků probíhala počátkem roku 1985 vcelku hladce, zcela bez odporu ze strany postižené menšiny se však přece jen neobešla. V některých městech a vesnicích vypukly protesty proti nucenému přejmenovávání Turků, které byly rozháňeny policií za použití slzného plynu. Ve vsi Jablanovo poblíž Staré Zagory tamní obyvatelé vyhlásili několikadenní pasivní rezistenci a odmítali přijmout bulharská jména. Bezpečnostní orgány nakonec dosáhly svého pomocí totální blokády přístupových cest do obce a izolace tamních obyvatel.<sup>89</sup> V polovině ledna 1985 sestavilo oddělení ÚV BKS „Ideologická politika“ obsáhlý dokument s názvem *O rozhodujícím zvýšení úrovně ideologické práce s nově pojmenovanými Bulhary*. Tento materiál měl za cíl nejen dokončit přejmenování všech Turků v zemi a propagovat tezi o bulharském původu příslušníků této menšiny, ale rovněž bylo třeba urychleně zařídit, aby všichni „obrození Bulhaři“ mluvili plynule a gramaticky správně bulharsky a začali používat tento jazyk v každodenním životě. Prostřednictvím „systematické politické práce s imámy“ měl být definitivně vytlačen vliv islámu z bulharského společenského života.<sup>90</sup> Mešity byly rozděleny na „oficiální“, jež vedl a spravoval státem schválený duchovní, a „neoficiální“, které byly buďto zbořeny, nebo v lepším případě uzavřeny a využívá-

87 Srov. např. A. ALIEV, *Nacionalizmät*, s. 178.

88 Jen v období od prosince 1984 do 11. února 1985 bylo donuceno proti své vůli změnit si jména 814 tisíc Turků, především z okresů Kärđžali, Chaskovo, Plovdiv a Burgas. V. STOJANOV, *Tur-skoto naselenije*, s. 163.

89 B. ASENOV, *Väzroditelnijat proces*, s. 105.

90 CDA, f. 1B, op. 63, a. e. 108.

ny k jiným, veskrze světským účelům. Některé „neoficiální“ mešity byly znehodnoceny dehonestujícími nápisy.<sup>91</sup> Počet „oficiálních“ mešit byl značně redukován. Obvykle zůstaly zachovány jen takové, jež měly vysokou uměleckou či historickou hodnotu, a také mešity ležící v oblastech potenciálně navštěvovaných turisty, tedy za účelem propagandy. Nesporným faktem bylo, že poměr počtu mešit vůči počtu tureckého obyvatelstva byl po těchto opatřeních zcela nedostačující a muslimové toužící vykonat pravidelnou páteční modlitbu museli často cestovat dlouhé vzdálenosti, aby vůbec našli fungující mešitu.<sup>92</sup> Již během počátečního období vlády Todora Živkova byla vytvořena soustava vedoucích představitelů muslimské obce (muftí a imámů) v čele s hlavním muftím, kteří nebyli jmenováni do svých funkcí na základě dosaženého náboženského vzdělání, ale díky své loajalitě vůči režimu. Vrchní muftí tak obvykle nebyl ničím víc, než pouhým propagandistickým nástrojem a figurkou v rukou režimních ideologů.<sup>93</sup> Islám jakožto náboženství však nikdy v Bulharsku oficiálně zakázán nebyl, na rozdíl třeba od Albánie v období diktatury Envera Hoxhy, která byla po intenzivní a cílené kampani tamního komunistického režimu proti náboženství (zejména sunnitskému islámu, beктаšijskému řádu, ale i pravoslaví a katolicismu) prohlášena v roce 1967 za „první ateistický stát na světě“.<sup>94</sup>

V Politbyru byla pozitivně přijata zpráva člena sekretariátu ÚV BKS Georgiho Atanasova o dosavadním úspěšném průběhu asimilační kampaně, kterou charakterizoval jako „dobrý začátek“ a za nejdůležitější úkol do budoucna označil „konečné vykořenění tureckého nacionalismu a znovuprobuzení bulharského socialistického vlasteneckého sebevědomí v Turcích“.<sup>95</sup> Obzvláště byly vyzdvíženy zásluhy tajemníka oblastního výboru BKS v Kärđžali Georgiho Taneva na úspěšném pro-

91 Milena MAHON, *The Turkish minority under communist Bulgaria – politics of ethnicity and power*, Journal on Southern Europe and the Balkans Online 1, 1999, č. 2, s. 149–162.

92 A. EMINOV, *Turkish and other Muslim minorities*, s. 60.

93 Tuto skutečnost lze dobře dokumentovat na prohlášení vrchního muftího otištěného v deníku *Otečestven front*, oficiálních novinách Vlastenecké fronty, bulharské obdoby československé Národní fronty: „Prohlašujeme zcela jasně a jednoznačně, že muslimové v Bulharsku se těší naprosté svobodě vyznání, zaručené ústavou a státními zákony. Mohou praktikovat islám a své rituály se stejnou volností, jaká je umožněna i ostatním náboženstvím v zemi. Všechny mešity v zemi jsou otevřené a duchovní pravidelně vedou společné modlitby. Nezaznamenáváme žádné případy omezování muslimů v praktikování jejich víry. Neexistují případy sekularizovaných mešit ani jiných muslimských svatostánků. *Otečestven front*, 26. březen 1985.

94 M. NEUBURGER, *The Orient Within*, s. 78.

95 Ch. CHRISTOV, *Todor Živkov*, s. 313.

cesu přejmenovávání. Tento byl dokonce za své „úsilí“ odměněn udělením čestného titulu „Hrdina Bulharské lidové republiky“.<sup>96</sup>

Veřejnost v Turecku reagovala na události v sousední zemi velmi podrážděně. Dne 21. ledna 1985 se shromáždily stovky žen před budovou ankarského parlamentu a vyslovovaly se ve prospěch udělení autonomie krajanům v Bulharsku. Tehdejší turecký premiér Turgut Özal však nehodlal vůči sousednímu státu podnikat radikální kroky s odůvodněním, že obě země byly součástí dvou rozdílných mocenských bloků. Vyzval proto turecké občany k zachování klidu. Vláda v Ankaře následujícího dne zaslala do bulharské metropole protestní notu, v níž volala po okamžitém zastavení represí vůči turecké menšině a navrhla jednání o uzavření nové emigrační dohody.<sup>97</sup> Bulharský ministr zahraničí Petăr Mladenov však turecké požadavky kategoricky odmítl jako „nepřípustné vměšování se do vnitřních záležitostí své země“. Bulharská tisková kancelář (BTA) navíc vydala prohlášení, v němž zdůraznila, že „země, která v minulosti uskutečnila brutální genocidu Arménů a Řeků a v současnosti se pokouší vyhladit svoji kurdskou menšinu, nemá sebemenší právo zasahovat do interní politiky Bulharska“.<sup>98</sup>

Tvrdá asimilační politika bulharského komunistického režimu vyvolala nenávistnou protibulharskou kampaň tureckých médií, která například srovnávala Živkova s nacistickým vůdcem Adolfem Hitlerem nebo hovořila o genocidě bulharských Turků. Premiér Özal neustále deklaroval, že jeho země je připravena přijmout další emigranty. Turečtí představitelé se obrátili na světovou veřejnost a mezinárodní organizace s výzvou k odsouzení Bulharska. Snažili se využít každé příležitosti k vyvíjení nátlaku na Bulharsko, především během zasedání mezinárodních grémií.<sup>99</sup> Odsouzení represí vůči turecké menšině se režim Todora Živkova dočkal i ze strany muslimských zemí z celého světa sdružené v Organizaci islámské konference (OIC). Ta v čele s tehdejším generálním tajemníkem Syedem Sharifuddinem Pirzadou schválila na svém zasedání v marockém Fésu v lednu 1985 rezoluci, v níž vyjádřila „hluboké znepokojení nad těžkou situací turecké muslimské menšiny v Bulharsku“. Rezoluce OIC dále vyzvala světovou veřejnost v čele s muslimy, aby se angažovala ve prospěch tureckých souvěrců, a dohodla se na vyslání svých zástupců do Bulharska za účelem jednání s tamním komunistickým vedením o zasta-

---

96 I. JALÁMOV, *Istorija na turskata obštošt*, s. 393.

97 AMVR, op. 42, a. e. 7338.

98 Ibidem.

99 V. STOJANOV, *Turskoto naselenije*, s. 167.

vení represí.<sup>100</sup> Ke stanovisku OIC se záhy připojily i další muslimské organizace a instituce.

Todor Živkov svolal na konec února 1985 uzavřené jednání Politbyra a ÚV BKS. Nejdůležitějším závěrem tohoto zasedání byl návrat k menšinové politice šedesátých a sedmdesátých let, která si vytkla za cíl vybudování „etnicky jednotitého bulharského národa“ a „duchovní převýchovu“ tureckého obyvatelstva.<sup>101</sup> Úkolem byly pověřeny okresní výbory BKS v regionech s většinovým podílem Turků. Během března 1985 se tři vysoce postavení bulharští politici – premiér Griša Filipov, předseda parlamentu Stanko Todorov a ministr vnitra Dimităr Stojanov – vypravili do těchto oblastí na inspekční cesty, aby seznámili zástupce místních stranických orgánů se (staro-)novou stranickou linií a dohlédli na plnění příkazu shora.<sup>102</sup>

Ve stejném období došlo k odstranění posledních reliktnů turecké kulturní identity. Bulharská vláda zrušila jakékoliv zbytky podpory poskytované tureckému školství. Došlo k uzavření institucí vzdělávajících budoucí učitele turečtiny. Katedra tureckého jazyka na Sofijské univerzitě sv. Klimenta Ochridského byla přeměněna na Katedru arabského jazyka. Činnost turecké sekce státního nakladatelství *Narodna prosveta* (Lidová osvěta) byla zastavena. Přestala fungovat všechna turecká divadla v zemi.<sup>103</sup> Turecké noviny s názvem *Yeni ıřık* (Nové světlo) a časopis *Yeni hayat* (Nový život), které od roku 1946 vycházely po celé zemi dvojazyčně, se od února 1985 začaly tisknout pouze v bulharštině pod názvy *Nova svetlina*, resp. *Nov život*.<sup>104</sup> Navíc se z nich staly propagandistické plátky, otevřeně obhajující „obrodný proces“. Všechny ostatní turecké tiskoviny, vydávané obvykle v nižších nákladech, byly zcela zastaveny již v předchozích letech, nejpozději však v roce 1981. Úplně zrušeno bylo rovněž rozhlasové a televizní vysílání v turečtině.<sup>105</sup>

Konkrétní opatření k vytvoření jednotného bulharského socialistického národa byla přijímána nejen na celostátní, ale také na místní úrovni státních a stranických orgánů a v rámci ekonomických a společenských organizací. Podporu represivní politiky bulharského státu paradoxně vyjádřilo rovněž nemálo zástupců posti-

100 AMVR, op. 43-4, a. e. 145.

101 *Văzroditelnijat proces. Bălgarskata dărŭava i bălgarskite Turci (sredata na 30-te – načaloto na 90-te godini na XX vek)*. Tom I, Evgenia Kalinova – Iskra Baeva (eds.), Sofia 2008, s. 238–241 a 246–247.

102 V. VASSILEV, *Nationalismus unterm Rotern Stern*, s. 65–66.

103 A. EMINOV, *Turkish and other Muslim minorities*, s. 136.

104 Stefan TROEBST, *Nationale Minderheiten*, in: Klaus-Detlev Grothusen (Hsg.), *Bulgarien*, Göttingen 1990, s. 479.

105 I. JALĀMOV, *Istorija na turskata obštost*, s. 403.

žených národnostních menšin, kteří své názory ohledně bulharského původu všech minorit publikovali v regionálních médiích. Typickým příkladem představitele turecké menšiny podporujícího kroky Živkovova režimu byl profesor filozofie Šukri Tachirov, který v polovině 80. let přijal bulharské jméno Orlin Zagorov. V osmdesátých letech působil jako zástupce vedoucího Rady pro rozvoj duchovních hodnot při Státní radě. Sám se stal jedním z čelných ideologů a propagátorů „obrodného procesu“, jehož nekritickou obhajobu sepsal později do knižní publikace. Hlavní tezí této knihy je tvrzení, že formující se jednota bulharské společnosti vytváří sociální, společenské vlastnictví ekonomické a marxismus-leninismus ideologické předpoklady pro vytvoření jednotného bulharského národa.<sup>106</sup>

V létě 1985 se ve dvou okresech s nejvyšším podílem tureckého obyvatelstva konala plenární zasedání okresních výborů BKS za přítomnosti členů sofijského stranického ústředí, na nichž byla upřesněna další opatření k „prohloubení a zintenzivnění obrodného procesu“. Dne 15. května 1985 hovořil Stojan Michajlov v Kärđžali znovu o aktuální stranické politice a zdůraznil nutnost potírání veškerých specifik muslimské kultury a tradičního způsobu života. První tajemník kärđžalijského okresního výboru Georgi Tanev podrobně rozebral dosavadní stav a plány „ideologické práce s menšinami“ do budoucna.<sup>107</sup> O měsíc později se podobné plénum konalo i v Chaskovu. Stojan Stojanov, první tajemník tamního okresního výboru, tehdy deklaroval, že „obrodný proces“ byl v zásadě uveden do praxe hned po dubnovém plénu. Vyslovil se pro jeho konečné naplnění včetně udělení „přísných trestů“ za účelem nastolení „politické, občanské a soudní odpovědnosti“. Na základě toho byl ještě více zesílen nátlak na turecké obyvatelstvo v oblasti Rodop na „přijetí bulharského vlasteneckého a socialistického vědomí“.<sup>108</sup> Události nabraly natolik absurdní podobu, že docházelo dokonce k odstraňování některých starých osmanských náhrobků, přepisování tureckých jmen na náhrobních kamenech na bulharská či dokonce přesouvání ostatků nebožtíků na „jednotné bulharské hřbitovy“. Včasná intervence kompetentních osob naštěstí zabránila většímu rozsahu těchto opatření.<sup>109</sup>

Vždy poté, co byla jakákoliv osoba z řad turecké, pomacké či romské menšiny úspěšně donucena změnit si jméno, došlo následně ke zničení jejích starých osobních dokladů – od občanského či řidičského průkazu přes rodný list, doku-

106 O. ZAGOROV, *Vāzroditelnijat proces*, s. 12–28.

107 CDA, f. 1B., op. 63, a. e. 108.

108 Ibidem.

109 V. STOJANOV, *Turskoto naselenije*, s. 179.

menty o vlastnictví nemovitostí, doklady o nejvyšším dosaženém vzdělání až po zdravotní dokumentaci. Dotyčným s novým bulharským jménem byly obratem vydány dokumenty nové a musely být nově vyhotoveny i kartotéky relevantních zdravotních či právních dokumentů.<sup>110</sup> Podle pokynů iniciátorů „obrodného procesu“ mělo být zkrátka zlikvidováno vše, co by jen sebenepatrněji upomínalo na turecký původ či muslimskou identitu daných osob.<sup>111</sup> Poté, co bylo dokončena násilná změna jmen etnických Turků na bulharská, konstatoval bulharský ministr vnitra Dimitar Stojanov v létě 1985 úspěšnost této kampaně následujícím prohlášením: „Všichni naši občané, kteří se vrátili k užívání bulharských jmen, jsou Bulhaři naší krve. Jsou dětmi bulharského národa. V minulosti byli násilím odtrženi od své původní bulharské identity a nyní se navrací zpět domů. V Bulharsku nejsou Turci.“<sup>112</sup>

V následujících dvou letech 1986 a 1987 násilné akty vůči turecké menšině poněkud utichly, avšak asimilační politika bulharského státu pokračovala i nadále. Z knihkupectví zmizela veškerá literatura psaná turecky. Publikace o turecké menšině v Bulharsku byly odstraněny také z regálů veřejných i soukromých knihoven.<sup>113</sup> Pokud měla být vydána jakákoliv kniha o turecké problematice, pracovali redaktoři v nakladatelstvích na základě určených pokynů a při výběru témat plánovaných publikací museli být velmi obezřetní. Jazykovědcům bylo zakázáno označovat turecké slovní výpůjčky v bulharštině jako „turecké“ výrazy.<sup>114</sup> Státní bezpečnost náhodně prohledávala byty příslušníků turecké intelektuální elity a zabavovala jim „závadné“ knihy a rukopisy. Řada vědců a intelektuálů byla podrobena stálému dozoru policie. Některým z nich se podařilo emigrovat do Turecka, ti méně šťastní přišli o práci nebo byli uvězněni.<sup>115</sup> Většina však zaujala indiferentní postoj vůči režimu, nebo se je podařilo donutit k částečné loajalitě.

Státní bezpečnost mezi lety 1985–1987 postupně odhalila existenci 28 tureckých nelegálních organizací a skupin, které sdružovaly celkem 367 členů. Větši-

---

110 V letech 1984 a 1985 byly postupně vyměněny osobní doklady všem bulharským občanům, přičemž nové se vydávaly přednostně právě příslušníkům turecké menšiny. Na základě nízkého čísla občanského průkazu tak každý úředník či policista mohl bez ohledu na bulharské jméno dotyčnou osobu identifikovat jako etnického Turka.

111 I. JALÁMOV, *Istorija na turskata obšost*, s. 406.

112 A. EMINOV, „*There are no Turks in Bulgaria*“, s. 217.

113 Dokonce i turecké slovníky byly přemístěny do uzavřených fondů a přístupné byly jen na základě zvláštního povolení. V. STOJANOV, *Turskoto naselenije*, s. 197.

114 A. ALIEV, *Nacionalizmät*, s. 150–151.

115 Podle odhadů tureckých emigrantských spolků se počet politických vězňů turecké národnosti pohyboval kolem 100 tisíc osob. V. STOJANOV, *Ausgrenzung und Integration*, s. 218.

na těchto uskupení neměla konkrétní psaný program či stanovy. Sloužila často pouze jako nástroj zpravodajských služeb sousední země, které jejich prostřednictvím vyzývaly etnické Turky v první řadě k odporu vůči „obrodnému procesu“, na druhém místě pak ke vznesení požadavku na teritoriální autonomii.<sup>116</sup> V případě neúspěchu jejich snahy, který byl za tehdejších podmínek prakticky jistý, pak agitovaly ve prospěch emigrace turecké menšiny. Turecko se prostřednictvím těchto propagandistických a diverzních aktivit začalo prohlašovat za „protektora turecké národnostní menšiny v Bulharsku“.<sup>117</sup>

Nejvýznamnější nelegální organizací bylo bezesporu Turecké národněosvobozenecké hnutí v Bulharsku (Turskoto nacionalno-osvoboditelno dviženije v Bălgarija – TNODB)<sup>118</sup>, které bylo vytvořeno roku 1985 několika osobami kolem vědeckého pracovníka Ústavu filozofie Bulharské akademie věd Ahmeda Dogana.<sup>119</sup> Toto uskupení vyvíjelo kromě hlavního města aktivitu také na úrovni všech oblastí Bulharska s významným podílem turecké menšiny. Hnutí si kladlo za cíl projevovat odpor vůči menšinové politice státu nenásilnými prostředky pod heslem „Boj beze zbraní“, fungovalo tedy na principu pasivní rezistence. TNODB disponovalo poměrně dobře fungující strukturou a vydávalo i vlastní tištěné periodikum.<sup>120</sup>

Osobnost Ahmeda Dogana, čelného představitele turecké menšiny v Bulharsku v postkomunistickém období, dodnes vzbuzuje značné kontroverze. Dogan byl podle nedávno zveřejněných dokumentů od roku 1974 placeným agentem Státní bezpečnosti, což mu mělo významnou měrou dopomoci k získání vzdělání a následně také pracovního postu v Akademii věd. Kvůli své opoziční aktivitě byl v červnu 1986 zatčen a odsouzen k deseti letům tvrdého žaláře. Trest si odpykával nejprve ve zvláštním vězení pro teroristy ve Varně, později byl přemístěn do věznic v Pazardžiku a Staré Zagoře. Podle výpovědí některých jeho spoluvězňů pokračovala Doganova aktivní spolupráce s bulharskou tajnou policií také v průběhu výko-

116 B. ASENOV, *Vъзroditelnijat proces*, s. 117.

117 Evgenia KALINOVA, *State policy towards the Turkish minority in Bulgaria (1944–1989)*, in: Dušan Bataković (ed.), *Minorities in the Balkans*, Belgrade 2006, s. 229.

118 Turecký název organizace zněl *Bulgaristan'da türk milli kuruluş hareketi*. Po roce 1989 se hnutí přetransformovalo v politickou stranu s názvem Hnutí za práva a svobody (*Dviženije za prava i svobode* – DPS), která dodnes hájí zájmy turecké menšiny v Bulharsku a doposud měla po každých volbách své zástupce a vlastní poslanecký klub v Národním shromáždění. Po roce 2001 se DPS rovněž podílelo na několika vládních koalicích pod vedením strany bývalého cara Simeona II. a později socialistů.

119 Během asimilační kampaně přijal pobulharštěné jméno Medi Doganov.

120 Veselin ANGELOV, *Borba bez orážije. Tursko nacionalnoosvoboditelno dviženije v Bălgarija 1985–1986*, Sofia 2009, s. 10.

nu jeho trestu. Bulharský historik Veselin Angelov na základě studia dokumentů Státní bezpečnosti a ministerstva vnitra pracuje s tezí, že uvěznění Ahmeda Dogana bylo zinscenováno tajnou policií.<sup>121</sup> Poté, co byl roku 1989 propuštěn, stal se zakladatelem a předsedou nově vzniklé politické strany Hnutí za práva a svobody.

Další významnou nelegální tureckou skupinou byla organizace s názvem Dlouhá zima (*Uzun kış*), založená v lednu 1985 básníkem a hudebníkem Mehmedem Huseinovem. On i jeho rodina následně rovněž přijali příjmení Uzunkış. Poněkud kuriózní název skupiny byl vybrán podle slov jejího vůdce proto, jelikož „zima na přelomu let 1984 a 1985 byla tou nejdelší a nestrašnější v našem životě (míněno v životě etnických Turků)“.<sup>122</sup> Hlavním cílem organizace Dlouhá zima bylo prostřednictvím kontaktů se zastupitelskými úřady cizích zemí v Sofii upozorňovat svět na porušování práv turecké menšiny v Bulharsku.

V červnu 1986 provedla Státní bezpečnost organizovaný zásah vůči TNO-DB, během něhož bylo osmnáct jejích členů včetně Ahmeda Dogana zatčeno a následně postaveno před soud. Jejich obvinění se týkala „nedovolených kontaktů s tureckými diplomaty, šíření důvěrných informací, vykonávání podzemní činnosti a zakládání teroristických skupin“. Kvůli údajnému podílu na organizování a výcviku těchto tajných uskupení byli z Bulharska vypovězeni rovněž někteří zaměstnanci tureckého velvyslanectví v Sofii a generálních konzulátů v Plovdivu a Burgasu. V první polovině roku 1986 byla rovněž zatčena přibližně stovka členů skupiny Dlouhá zima. Většina z nich byla záhy osvobozena a poté vyhoštěna z Bulharska, ale s devíti nejvyššími představiteli včetně samotného vůdce Mehmeda Huseinova se konal soudní proces.<sup>123</sup> Huseinov byl obviněn z terorismu a podvratné činnosti a na základě toho odsouzen k 49 roků vězení. Propuštěn byl v červenci 1990, odseděl si tedy čtyři roky.<sup>124</sup>

Přes veškeré úsilí nepřinesl „obrodný proces“ očekávaný výsledek a tureckou menšinu spíše stmelil k pasivnímu i aktivnímu odporu. Etničtí Turci nadále tajně dávali svým nově narozeným dětem turecká jména, v domácnosti a při komunikaci mezi sebou navzájem demonstrativně používali turečtinu a programově dodržovali islámské náboženské rituály.<sup>125</sup>

---

121 Ibidem, s. 178–225.

122 Alexej KALIONSKI, 1989 – *Majskite säbitia i „Goljamata ekskurzija“*, Liberalen pregled, 31. 12. 2009. Dostupné na: <http://www.librev.com/index.php/discussion-bulgaria-publisher/787-1989>, 18. 1. 2016.

123 V. STOJANOV, *Ausgrenzung und Integration*, s. 219.

124 I. JALÁMOV, *Istorija na turskata obšost*, s. 452.

125 B. ASENOV, *Väzroditelnijat proces*, s. 111.

Dosavadní průběh asimilační kampaně a další postup v této otázce byly předmětem jednání Politbyra BKS z 12. března 1988. Živkov nastínil další kroky, které měly vést k inkorporaci turecké menšiny do bulharského národa prostřednictvím „procesu reorganizace“. Prohlásil, že přejmenovávání Turků se minulo účinkem, a proto bude nutné provést radikálnější zásahy do turecké komunity. Jedním z ústředních bodů této strategie bylo přesídlení příslušníků turecké menšiny do míst, kde byla turecká populace tradičně slabě zastoupena nebo zde neexistovala vůbec, a do doposud většinově tureckých vesnic měli být sestěhováni etničtí Bulhaři. Turecké obyvatelstvo tak mělo být násilím vytrženo z domovského prostředí.<sup>126</sup> Stát zahájil kampaň zaměřenou především na mladé bulharské rodiny, aby se přestěhovaly do oblastí opuštěných Turky. Lákal je vidinou lepších výdělků, vysokého porodného za každé nově narozené etnicky bulharské dítě a rovněž přesvědčováním již zde žijících Bulharů, aby tato území neopouštěli. Naproti tomu turecké děti měly být odebrány rodinám a shromážděny v internátech, kde by se jim systematicky vštěpoval jejich bulharský původ.<sup>127</sup>

Náznak menšího oteplení ve vztazích mezi Sofií a Ankarou představoval podpis dvoustranného protokolu v průběhu jednání ministrů zahraničních věcí balkánských zemí v Bělehradě dne 23. února 1988. Na základě litery dokumentu se mělo dospět k vyšší intenzitě bilaterálních obchodních styků. Bylo dosaženo rovněž shody ohledně umožnění sloučení rozdělených rodin, avšak pouze pomocí obecně znějící deklarace. V tomto ohledu totiž vůbec nepadla zmínka o turecké menšině v Bulharsku, které se toto opatření mělo týkat především. V květnu 1989 pak Bulharsko přistoupilo na základě nového zákona o cestovních pasech ke zrušení omezení soukromých cest svých občanů do ciziny.<sup>128</sup> Turecká média komentovala tento krok jako snahu Sofie zbavit se nepohodlných spoluobčanů turecké národnosti. To byla v zásadě pravda, jelikož tento krok poměrně úzce souvisel s přípravami bulharského vedení na masové vystěhovávání etnických Turků. Ochránci lidských práv otevřeně podpořili turecké nelegální organizace, které měly přitáhnout pozornost okolního světa k událostem v Bulharsku, stejně jako nově vytvoře-

126 CDA, f. 1B, op. 68, a. e. 3388.

127 M. GRUEV – A. KALIONSKI, *Vъзродителният процес*, s. 162–163.

128 Liberalizace cestování do zahraničí byla uskutečněna v širším kontextu praktické aplikace bulharské verze Gorbačovovy perestrojky (tzv. *preustrojstvo*), ale rovněž v souvislosti s obdobnými změnami ve většině zemí sovětského bloku, kdy například občané Polska a Maďarska mohli zcela svobodně vycestovat již od roku 1988. Filip PANAJOTOV (ed.), *Bălgarija 20 vek: almanach*, Sofia 1999, s. 437.

né disidentské skupiny, jejichž cílem bylo získat sympatie občanů a podnítit je k vystoupení namířenému proti porušování práv turecké menšiny.

Na zasedání Politbyra BKS z 11. dubna 1988 bylo přijato rozhodnutí „o dalším sjednocování bulharského socialistického národa“, v němž chybělo jakékoliv zdůvodnění historické nutnosti tohoto kroku. Prostřednictvím „obrodného procesu“ mělo nadále docházet k „přestavbě a demokratizaci“ socialistické společnosti v Bulharsku. Dokument měl být jedním z konkrétních projevů domnělého sjednocování společnosti a měl budit zdání jakéhosi méně represivního trendu i v oblasti menšinové politiky. Ve skutečnosti však k žádným změnám v tomto ohledu nedošlo. Nadále se zdůrazňovalo, že v zemi žije pouze jeden bulharský národ. Pokračovala absolutní negace existence národnostních menšin. Základní tezí dokumentu byla nutnost aktivně propagovat bulharské národní vědomí. Materiál přinášel doporučení zahrnout do této činnosti také islámské duchovní, kteří měli „neutralizovat“ propagandu Turecka a dalších muslimských zemí a přesvědčit je, že v Bulharsku existuje naprostá svoboda vyznání.<sup>129</sup>

Na dubnovém zasedání Politbyra již delegáti ve svých vystoupeních otevřeně vyjádřili znepokojení nad možným neúspěchem „obrodného procesu“. Penčo Kubadinski<sup>130</sup>, jeden z vlivných členů Politbyra, například prohlásil, že „Rumunsko, Jugoslávie i Řecko mají jasnou koncepci národnostní politiky „od samého počátku“, zatímco my jsme během posledních sedmdesáti let stihli vytvořit dvacet koncepcí.“<sup>131</sup> První tajemník stranické organizace v Blagoevgradu a zároveň člen Politbyra Petăr Djulgerov zase konstatoval, že „stranický internacionalismus a třídní charakter společnosti se stávají ideologickými postuláty a jsou v dalekém rozporu s národními zájmy Bulharska“.<sup>132</sup> Prohlášení delegátů naznačovala neschopnost bulharského vedení nalézt jednotnou strategii v oblasti menšinové politiky a beznadějně vyhlídky do budoucna na vyřešení problému. Dokazovala, že konkrétní opatření přijatá v této oblasti byla vždy pouhou improvizací s ohledem na aktuální vývoj situace.<sup>133</sup>

129 CDA, f. 1B, op. 68, a. e. 3410.

130 Penčo Penev Kubadinski byl členem Politbyra BKS od roku 1966. V letech 1962–1966 zastával post bulharského ministra dopravy a spojů, v letech 1968–1971 pak ministra stavebnictví a architektury. Mezi lety 1962–1974 byl rovněž místopředsedou vlády. Podrobněji k jeho profesní kariéře viz např. <http://politburo.archives.bg/bg/component/content/article/48-chlenovenapb/134-2012-01-05-20-34-48>, 18. 1. 2016.

131 CDA, f. 1B, op. 68, a. e. 3634.

132 Ibidem.

133 Stajko TRIFONOV, *Mjusjulmanite v politikata na bălgarskata dăržava (1944–1989)*, in: Stranici ot bălgarskata istorija, kniha 2, Sofia 1993, s. 210–224.

V následujících měsících byla jednání Politbyra zaměřená na národnostní problémy svolávána nejméně jednou, spíše však dvakrát do měsíce, kvůli každým okamžikem se radikálně měnící situaci v zemi. Na zasedání 16. května 1989 začal bulharský vůdce Živkov náhle prosazovat nutnost otevřeného dialogu se zástupci turecké menšiny a slíbil jim vydání pasů pro vycestování do zahraničí za všech okolností. Prohlásil doslova: „Ať odejdou, pokud si to přejí, hlavně aby se snížilo napětí v zemi“.<sup>134</sup>

Členové tureckých ilegálních skupin zahájili v květnu 1989 masové demonstrace a někteří z nich se dokonce rozhodli držet protestní hladovku. První nepokoje vypukly dne 20. května ve vsi Pristoe v Šumenské oblasti, krátce nato došlo k incidentům ve vesnicích Kaolinovo a Todor Ikonomovo a vlna se postupně rozšířila do všech oblastí Bulharska obývaných Turky. Došlo k násilným střetům demonstrantů s policií a místními bulharskými orgány, které si mezi 20. a 27. květnem 1989 vyžádaly celkem 28 mrtvých či raněných. Čtyřicítka organizátorů a zároveň účastníků nepokoju byla zatčena a uvězněna, případně deportována do tábora Belene.<sup>135</sup> Demonstranti požadovali návrat k tureckým jménům a obnovení veškerých menšinových práv etnických Turků. Chtěli rovněž využít nově schváleného zákona, jenž umožnil všem bulharským občanům získat cestovní pas, ke svobodné emigraci do ciziny. Zasazovali se o přednostní vydání pasů příslušníkům turecké menšiny.<sup>136</sup> Požadavkem na umožnění cest do zahraničí sledovali protestující také další potenciální možnost sloučení tureckých rodin rozdělených emigrací.

Bulharské komunistické vedení využilo žádostí turecké menšiny k emigraci a ochoty tureckých politických představitelů přijmout všechny Turky, kteří by se chtěli vystěhovat, stejně jako odstranění překážek pro cestování. Panovala shoda v názoru, že emigrace by velmi výrazně napomohla k vytvoření „jednotného bulharského národa“ dle výše popsané koncepce a vyřešila by nepokoje v zemi vzniklé v důsledku „obrodného procesu“. Dne 29. května 1989 vystoupil Živkov s projevem v rádiu a v televizi, v němž oficiálně vyzval ankarskou vládu premiéra Özala k otevření hranic pro všechny bulharské muslimy, kteří by chtěli „navštívit v Turecku na určitou dobu své příbuzné nebo se tam trvale usadit“. Zdůraznil také nutnost jednoty a semknutosti bulharského národa při budování „nové společnosti“.<sup>137</sup>

134 Ibidem.

135 F. PANAJOTOV (ed.), *Bälgarija 20 vek*, s. 438.

136 Květnovým střetům mezi bulharskou policií a demonstranty padlo za obětí devět lidských životů a zanechaly 28 zraněných osob na obou stranách. Srov. U. BÜCHSENSCHÜTZ, *Minoritätenpolitik in Bulgarien*, s. 166–167.

137 CDA, f. 1B, op. 35, a. e. 64.

Osoby, které by se tomuto trendu vzepřely a nebyly by ochotné nechat se „převychovat“, měly být vyhoštěny ze země. Slova bulharského vůdce jednoznačně dokazovala jeho záměr ještě více vystupňovat tlak na asimilaci zbylých Turků. Plánovaným krokům také odpovídalo nové usnesení ÚV BKS s názvem „O dalším sjednocování bulharského socialistického národa“.<sup>138</sup>

Mezi politickými představiteli Turecka vyvolal požadavek bulharského vůdce na otevření hranic značný údiv, jelikož před čtyřmi lety Bulharsko odmítlo podpis nové emigrační dohody. Turecký premiér Özal na výzvu sofjského vůdce odpověděl, že „turecké hranice jsou otevřené a nikdy nebyly zavřené“.<sup>139</sup> V lednu 1989 Živkov na setkání s prvními tajemníky okresních výborů BKS prohlásil, že by bylo potřeba přimět k emigraci 100–150 tisíc Turků. Na červnovém zasedání Politbyra své požadavky ještě vystupňoval, když nařídil vystěhování „ne méně než 200 tisíc Turků, aby se Bulharsko nestalo druhým Kyprem“.<sup>140</sup> Byla dokonce stanovena kvóta, podle níž měly být každý den vystěhovány alespoň dva tisíce Turků.<sup>141</sup> V praxi vypadalo plnění nařízení hlavy státu tak, že zástupce každé turecké rodiny určené k vysídlení si nejpozději do 48 hodin musel vyzvednout pasy pro všechny rodinné příslušníky. Pokud někteří s vystěhováním ze země váhali, dostala policie pokyn donutit je k odchodu a zařídit jejich přepravu na hranice. Ze strany bulharského vedení byla tato strategie předem promyšlená – Turecko totiž nemohlo vznášet žádné argumenty pro zastavení emigrace, protože by se tak ocitlo v rozporu s mezinárodně platnou dohodou o svobodném cestování.

V červnu 1989 vypukla mezi tureckou menšinou doslova emigrační hysterie. Lidé začali masově vybírat své úspory, aby si nakoupili nutné zboží, prodávali své nemovitosti a dávali hromadně výpovědi v zaměstnání.<sup>142</sup> Snažili se vystěhovat se z Bulharska co nejrychleji v obavách, že Turecko opět uzavře své hranice. Pokud se jednalo o vydávání dokumentů nutných k emigraci, jednaly tehdy bulharské úřa-

---

138 Stefan TROEBST, *Todor Živkovs nationalpolitisches Vermächtnis*. Südosteuropa, 38, 1989, s. 739–743.

139 Nebyla to však pravda, jelikož Turecko již jednou kvůli přílivu zhruba 155 tisíc imigrantů z Bulharska uzavřelo. Stalo se tak v prosinci roku 1950. Srov. Lilia PETKOVA, *The ethnic Turks in Bulgaria: Social integration and impact on Bulgarian – Turkish relations 1947–2000*, Global Review of Ethnopolitics 1, 2002, č. 4, s. 42–59.

140 CDA, f. 1B, op. 63, a. e. 54.

141 O měsíc později byla kvóta navýšena až na 5 000 osob. Ibidem, op. 101, a. e. 2396.

142 Provoz mnoha podniků a továren tím byl značně narušen a některé musely dokonce pozastavit činnost, jelikož přišly o významnou část zaměstnanců. Zvlášť velký dopad měla emigrace Turků na zemědělství ve východních oblastech Bulharska, které rázem ztratilo více než polovinu pracovní síly. V. STOJANOV, *Bälgarskite turci*, s. 130.

dy s rychlostí na místní poměry dosti neobvyklou. Jen během prvních deseti červnových dní bylo vydáno na 150 tisíc cestovních pasů a přibližně 100 tisíc Turků opustilo Bulharsko. Na hraničních přechodech mezi oběma státy se tak tvořily dlouhé kolony automobilů. Každý den byly odbaveny přibližně 2–4 tisíce vystěhovalců, což bylo tempo, na které Turecko absolutně nebylo připraveno a nemohlo tak běžencům poskytnout adekvátní zázemí.<sup>143</sup> Následkem kapacitních a logistických problémů při přijímání emigrantů turecká vláda skutečně 22. srpna 1989 nechala uzavřít hranice s Bulharskem. Do té doby se však již více než 320 tisíc bulharských Turků nacházelo na území sousedního státu a další desetitisíce jich čekaly na hranicích.<sup>144</sup>

Konkrétní případ emigrace minoritních národností v důsledku asimilační politiky v závěrečném období existence komunistických režimů lze vysledovat i u příslušníků maďarské menšiny v Rumunsku. V této souvislosti se však vystěhovalectví nepohybovalo zdaleka v tak vysokých cifrách, jako v případě bulharských Turků. V letech 1988 a 1989 opustilo Rumunsko přibližně 25 tisíc sedmihradských Maďarů, kterým byl v sousedním Maďarsku poskytnut azyl. Jejich integrace do maďarské společnosti proběhla snadněji, než tomu bylo v případě bulharských Turků v Turecku. Zpočátku však rovněž narážela na četné bariéry, zejména v podobě mínění většinové maďarské společnosti, že jejich soukmenovci ze sousední, mnohem méně rozvinuté země budou pro Maďarsko, již beztak se nacházející v hluboké ekonomické krizi, pouze větší finanční zátěž.

Série několika zasedání Politbyra BKS, která proběhla během letních měsíců roku 1989 souběžně s exodem turecké menšiny, jednoznačně dokazovala, že bulharská vládní elita byla znepokojena obrovským množstvím Turků směřujícím ke státní hranici. Před Živkovovou výzvou k Turecku, aby byly otevřeny bulharsko-turecké hranice, si totiž komunističtí vůdcové nebyli vůbec jisti, jestli k tomuto kroku opravdu dojde. Penčo Kubadinski shrnul náladu této doby velmi výstižně, když pronesl: „Kroky, které jsme podnikli, jsou pro nás v každém případě výhodné. Pokud Turecko hranice neotevře, dokážeme bulharským Turkům, že je vinno tím, že je nechce přijmout. Pokud odejdou a vrátí se zpět, přesvědčíme je, že jsou Bulhaři.“<sup>145</sup>

143 Ivajlo ZNEPOLSKI (ed.), *Istorija na Narodna Republika Bălgarija. Režimăt i obštествoto*, Sofia 2009, s. 515.

144 V. STOJANOV, *Turskoto naselenije*, s. 208.

145 Victor BOJKOV, *Bulgaria's Turks in the 1980s: a minority endangered*, Journal of Genocide Research 6, 2004, s. 343–369.

S vědomím, že dosavadní menšinová politika bulharského státu prakticky kompletně selhala, připravilo Živkovovo vedení během léta 1989 dokument s názvem „Několik úvah nad aktuálními problémy obrodného procesu“, na základě něhož provedlo Politbyro, spolu s představiteli Rady ministrů (vlády) a tajemníky oblastních výborů strany, revizi svého dosavadního postoje k národnostním menšinám. V materiálu se již nehovoří o „budování socialistického národa“, nýbrž o „vytváření občanské společnosti“. Existenci národnostních menšin sice bulharské autority nadále odmítaly připustit, nicméně v dokumentu se uvádí, že „v jednonárodním bulharském státě žijí i některá jiná náboženská a kulturní společenství“. Bulharsko se zavázalo poskytnout rozsáhlejší náboženské svobody těmto skupinám, jakož i širší možnosti užívání minoritních jazyků. Komunistická strana se rozhodla nadále ustoupit od některých radikálních opatření, realizovaných v rámci „obrodného procesu“. Z celkového hlediska se však této asimilační politiky, byť již v menším rozsahu, nehodlala vzdát.<sup>146</sup>

Poslední jednání Politbyra ohledně národnostní problematiky se sešlo 25. října 1989 v době, kdy již byly uzavřené bulharsko-turecké hranice a první vystěhovalci se z Turecka začali vracet zpět do vlasti. Delegáti na zasedání vyslovili obavy, že etnické problémy mohou znovu vypuknout v plné síle, pokud se nepodaří opuštěné turecké vesnice dosídlit etnickými Bulhary, často z opačných koutů země. Zajímavý nápad, jak tento problém vyřešit, vznesl Penčo Kubadinski, který navrhl přesídlit do země 50–100 tisíc z necelého milionu Bulharů žijících v Sovětském svazu a usadit je místo Turků.<sup>147</sup> Žádné akce týkající se vnitrostátního přesunu obyvatel se však již nestihly uskutečnit, jelikož mezitím v listopadu 1989 došlo k odvolání Todora Živkova ze všech funkcí a tím i k pádu komunistického režimu. Bulharsko vykročilo směrem k demokracii, která přinesla konec nelidské menšinové politiky druhé poloviny osmdesátých let.

Přestože se Turecko všemožně snažilo pomoci svým krajanům začlenit se do turecké společnosti,<sup>148</sup> mnoho imigrantů se v nové domovině nedokázalo přizpůsobit odlišným životním podmínkám. Turecko často předtím nikdy nenavštívili a před odchodem si poměry v sousední zemi značně idealizovali. Poté, co na vlastní

146 CDA, f. 1B, op. 35, a. e. 2510.

147 CDA, f. 1B, op. 68, a. e. 3788.

148 Ankarská vláda schválila zákon, podle něhož byli všichni imigranti považováni za turecké občany, a velmi brzy po příchodu jim byly vydány turecké pasy. Stát zajišťoval alespoň krátkodobé bydlení těm, kteří neměli v Turecku žádné příbuzné. Pomáhal jim sehnat zaměstnání a organizoval pro ně vzdělávací a rekvalifikační kurzy. Většina imigrantů začínala nejprve v dělnických profesích, někteří se postupně vypracovali na lepší pozice. Srov. V. BOJKOV, *Bulgaria's Turks*, s. 362.

oči poznali tureckou realitu, dospěli velmi často ke zjištění, že na přelomu osmdesátých a devadesátých let nebyla v Turecku životní úroveň o nic vyšší než v Bulharsku, naopak v některých, obzvláště východních regionech dokonce výrazně horší. Po pádu Živkovova režimu se proto mnozí z nich začali hromadně vracet zpět do Bulharska. Do konce roku 1990 odešlo zpět do staré vlasti 154 937 Turků, tedy zhruba 42 % z původního počtu vystěhovalců. Natrvalo se v Turecku usadilo 214 902 emigrantů z Bulharska. Počet příslušníků turecké menšiny v Bulharsku se kvůli tomu snížil na 632 682 osob, což představovalo přibližně 75 % ve srovnání se situací před červnem 1989, tedy než vypukla hromadná vystěhovalecká vlna.<sup>149</sup> Vylidnily se především oblasti Bulharska s vysokým podílem tureckého obyvatelstva. Oblast Kärđžali měla roku 1992 o celých 29 % obyvatel méně než roku 1985. Populační úbytek v oblastech Šumen a Razgrad činil ve sledovaném období 13 %, v případě oblastí Dobrič, Ruse, Silistra a Tărgoviște 9 %.<sup>150</sup>

Antikomunistická opozice v Bulharsku se jako celek stavěla proti asimilační politice vůči turecké menšině a vyslovovala se pro navrácení tureckých jmen, jakož i veškerých dalších práv jejím příslušníkům. Spolu s tlakem ze zahraničí a opozičními aktivitami a odporem samotných Turků proti represím se tak stala důležitým hybatelem změn a ve finále tyto faktory významnou měrou přispěly k pádu komunismu v Bulharsku. Během listopadu a prosince 1989 se konaly časté mítinky na podporu turecké menšiny, jejíž představitelé drželi protestní hladovky za účelem opětovného povolení užívání muslimských jmen. Iniciátory protestních akcí byla všechna krátce předtím vzniklá důležitá opoziční uskupení, především Nezávislé hnutí na ochranu práv člověka, Klub na podporu glasnosti a perestrojky nebo nezávislé odborové hnutí „Podkrepa“. Nejhlasitějšími kritiky represí bulharského státu vůči turecké menšině byli intelektuálové, především pak Klub na podporu glasnosti a perestrojky v čele se svým předsedou a pozdějším prvním postkomunistickým prezidentem Želju Želevem a rovněž dalšími členy, jako byli historička Evgenija Ivanova, historička a filoložka Antonia Željazkova,<sup>151</sup> politolog Dejan Kjurjanov, sociolog Petăr-Emil Mitev, básník a satirik Radoj Ralin či novinářka a literární kritička Rumjana Uzunova.<sup>152</sup>

149 Darina VASILEVA, *Bulgarian Turkish Emigration and Return*, International Migration Review 26, 1992, č. 2, s. 348.

150 U. BÜCHSENSCHÜTZ, *Minderheitenpolitik in Bulgarien*, s. 169.

151 V současné době ředitelka Mezinárodního institutu pro výzkum menšin a mezikulturních vztahů (IMIR) se sídlem v Sofii.

152 Na tomto místě je však nutné podotknout, že stanovisko Klubu nebylo jednotné. Uvnitř organizace se vyprofilovaly dva hlavní proudy. První z nich, reprezentovaný disidenty v čele s Želju

Po odstoupení Todora Živkova v listopadu 1989 nové reformní křídlo BKS zcela přehodnotilo postoj státu vůči národnostním menšinám, „obrodný proces“ zastavilo a zároveň jej tvrdě odsoudilo. Na plénu ÚV BKS z 29. prosince 1989 se vysoký stranický funkcionář Aleksandăr Lilov, jeden z hlavních politických iniciátorů „obrodného procesu“ v 70. letech, v kritické situaci ostře vyslovil proti násilnému přejmenovávání „tureckojazyčného a muslimského obyvatelstva“ a svalil vinu za celý proces na sesazeného Živkova a okruh jeho nejbližších spolupracovníků.<sup>153</sup> Všichni Turci, stejně jako Pomaci a Romové, mohli opět začít používat svá původní jména a znovu nabyli menšinových práv. Mohlo se též přistoupit k postupné normalizaci vztahů mezi Sofií a Ankarou, které se následkem útlaku turecké menšiny v Bulharsku ocitly na bodu mrazu.

## Závěr

Sedmdesátá a osmdesátá léta minulého století přinesla turecké menšině v Bulharsku těžké období. Stále intenzivnější pokusy o asimilaci etnických Turků vyústily v mimořádné mezietnické napětí v zemi a vyvolaly ostré reakce ze zahraničí, ale i z řad domácího obyvatelstva. Menšinová politika BKS v této době sice nesla jisté znaky systematickosti při jejich praktické realizaci, ve skutečnosti však byla značně nepromyšlená a unáhleně přijatá v reakci na vývoj aktuální situace. Přístup sofijského vedení si rovněž v některých ohledech protičeil. Záměrem oficiálně přijaté koncepce „jednotného bulharského národa“ bylo vytvoření etnicky homogenní společnosti založené na ideálech komunismu. Nenajdeme v ní ani zmínku o nucené emigraci příslušníků nebulharských etnik, jíž by mělo být využito jako nástroj pro uskutečnění tohoto cíle. Výhody by z toho neplynuly ani pro samotné Bulhar-

---

Želevem, tedy opravdoví antikomunisté a osoby usilující o pád režimu a zavedení pluralitní demokracie, se skutečně aktivně postavili na stranu turecké menšiny a dne 25. května 1989 na zasedání Klubu vytvořili a zaslali stranickým špičkám dvě rezoluce požadující zastavení obrodného procesu a navrácení plných práv turecké menšině. Druhá skupina, kterou představovali spíše reformně orientovaný komunisté a kritici Živkovova vedení, zaujali dosti nejednoznačné a váhavé stanovisko. Na jednu stranu s represemi vůči etnickým Turkům vnitřně nesouhlasili, na straně druhé se však obávali případných postihů kvůli svým postojům. Někteří se od rezoluce distancovali, jiní vystoupili s doporučením, že by se Klub raději neměl v otázce Turků vůbec angažovat. Tím chtěli dokázat, že nejsou „advokáty Turků“, ale pouze požadují zastavení represí. Podrobněji viz Dimităr LUDŽEV, *Revolucijata v Bălgarija 1989–1991. Kniga 1, „Nežnata“ 1989 i nejnoto vreme*, Sofia 2008, s. 119–121.

153 I. ZNEPOLSKI (ed.), *Istorija na Narodna Republika Bălgarija*, s. 516.

sko, zejména z hlediska hospodářského. Snahou Živkova a jeho okolí naopak původně bylo získat si menšiny na svou stranu a snažit se je přesvědčit o správnosti a výhodách přijetí bulharské identity. Vystěhování poměrně velké části etnických Turků ze země se však přesto nakonec zařadilo mezi nutné prostředky k homogenizaci bulharské společnosti poté, co všechny předchozí postupy selhaly. Teoreticky měla asimilační politika vůči menšinám dopomoci k existenci jednotného bulharského národa. Ve finále se však stala spíše nástrojem k odvedení pozornosti vlastních občanů i světové veřejnosti od závažných hospodářských a společenských problémů Bulharska osmdesátých let. Ukázala se tak být bezprostředním důkazem neschopnosti Živkovova režimu tyto obtíže řešit.

## SUMMARY

Socialist Bulgaria's approach to its Turkish minority in the period of the 1970s and 1980s was changed along with many other aspects of the country's domestic politics in the wake of the Central Committee of the Bulgarian Communist Party plenum that took place in April 1956. One of the things that transpired was a re-evaluation of the Bulgarian state's minority policy, which had previously been fairly tolerant, into a concerted drive to systematically assimilate ethnic Turks. This strengthening trend was further bolstered by what were termed the Theses of the Central Committee of the BCP [Bulgarian Communist Party] regarding the party's policy toward the Turkish population that was published in 1958. Shortly afterward, a pseudo-scholarly theory was formulated according to which members of the Turkish minority were actually Islamized Bulgarians who had been forced to accept the Muslim faith in the period of Ottoman rule. Ergo, it was necessary to make them return to their original Bulgarian identity. On the basis of the legal anchoring of the assimilation policy, ever greater restrictions on the rights of ethnic Turks were imposed, particularly in the areas of education, culture and media. An integral aspect of these measures was an intensive campaign against Islam, which took place within the broader context of the communist regime's official atheist policies. Whereas the Bulgarian constitution from 1947 defined the non-Bulgarian ethnic groups unequivocally as national minorities, the newly ratified law in 1971 spoke in this regard only of "citizens of non-Bulgarian origin". The culmination of the repressive measures enacted against the Turkish minority was epitomized in what was called the "National Renewal Process" in 1984–1989. This period was primarily characterized by Bulgarization and forced re-naming of ethnic Turks, who had to choose Bulgarian equivalents of their names from lists provided. The last remnants of Turkish minority rights were abolished. The end of this assimilation policy came only with the fall of Todor Zhivkov's regime in November 1989.

## RECENZE

Přemysl ROSŮLEK,

*Albánci a Makedonská republika (1991–2014)*,

Praha, Libri 2015, 395 s., ISBN 978-80-7277-526-2.

Politolog Přemysl Rosůlek, působící na Západočeské univerzitě v Plzni, publikoval v předchozím desetiletí v českých i zahraničních odborných časopisech a kolektivních monografiích větší počet studií, v nichž se věnoval vybraným otázkám politického života postkomunistické Makedonie. V monografii *Albánci a Makedonská republika (1991–2014)*, kterou v roce 2015 vydalo pražské nakladatelství Libri, se zaměřil na problematiku soužití albánské menšiny s makedonskou většinou a vývoj postavení této menšiny od rozpadu Jugoslávie až po současnost. Jde o téma, které můžeme z hlediska vnitropolitického vývoje samostatného makedonského státu a pravděpodobně i s ohledem na jeho další budoucnost považovat za zcela zásadní. Přemysl Rosůlek předkládá komplexní a promyšleně strukturovaný syntetický přehled, který zkoumá vzájemné soužití obou národů, etnický konflikt a snahy o jeho řešení v celém posledním čtvrtstoletí. Pokud je mi známo, práce, která by téma zpracovala podobně celistvým způsobem, není dosud k dispozici ani v jiných jazycích.

Rosůlkova kniha má primárně politologické zaměření, zároveň ji můžeme zařadit i do kategorie „contemporary history“. Vzhledem ke skutečnosti, že v centru autorovy pozornosti stojí události nedávné, vychází, jak je v takových případech obvyklé, z momentálně dostupné pramenné základny, zveřejněných zákonů, dohod a dokumentů mezinárodních organizací, ze sekundární literatury, studií v odborných časopisech i z novinových zpráv. Než se autor dostane k vlastnímu tématu, věnuje v první části nejprve několik desítek stran teoretickým základům, spojeným se studovanou problematikou, zejména teoriím nacionalismu, aplikovatelným na prostor Balkánu, etnickým konfliktům a budování státu za asistence mezinárodního společenství. Ve druhé části práce přibližuje vývoj národního vědomí Albánců

a Makedonci, hlavní rysy státoprávního rozvoje moderní Makedonie před rokem 1991 a základní kontury albánské otázky v širším regionu západního Balkánu. Zmiňovaná první část práce je z hlediska vlastního tématu místy možná až příliš obsáhlá. Pro porozumění problematice albánsko-makedonského soužití v posledním čtvrtstoletí není podle mého názoru bezpodmínečně nutné přibližovat např. diskuse o původu a vývoji konceptualizací Balkánu (s. 29–33), které případní zájemci najdou jinde. Zkrátit by možná zasluhovaly také některé pasáže věnované nacionalismu a jeho uznávaným teoretikům. Hutný historický úvod, jenž tvoří druhou část díla, je ovšem užitečným předstupněm k lepšímu pochopení problematiky, která představuje vlastní jádro Rosůlkovy práce.

Ve třetí části knihy se již autor soustředil na rozpad jugoslávské federace a vznik nezávislého makedonského státu, který byl zpočátku spíše vedlejším produktem jugoslávské krize než výsledkem aktivního směřování k vlastní státnosti, jak tomu bylo v případě severozápadních „secesionistických“ republik. Rosůlek se zde věnuje krystalizaci vícestranické politické scény v Makedonii, přijetí první postkomunistické ústavy a výsledkům parlamentních voleb. V 90. letech byla Makedonie budována jako národní stát většinového makedonského národa (tehdy kolem 66 % obyvatel), který ostatním národnostem v čele s nejpočetnějšími Albánci přiznával řadu práv včetně užívání vlastního jazyka na místní úrovni, na úrovni celostátní však národní charakter země stvrzovalo výhradní postavení makedonštiny. Představitelé albánských politických a kulturních elit vnímali však Albánce jako národ, který si svým počtem i významem zaslouží naprostou rovnoprávnost s Makedonci. Kategorii národnosti, kterou sdíleli s méně početnými Turky, Arumuny nebo Romy, považovali makedonští Albánci za nepřiměřenou marginalizaci. Významnou roli v tehdejších albánských požadavcích i vnímání vlastního významu hrálo v 90. letech rozšířené přesvědčení, že podíl Albánců v celkové populaci země je podstatně větší, než 22 %, jak uváděly oficiální statistiky (běžně se hovořilo až o 40 %). Makedonsko-albánské vztahy v prvním desetiletí po vyhlášení samostatnosti vystihl autor trefným přirovnáním k atmosféře mezinárodně známého makedonského filmu *Před deštěm* z roku 1994. Z retrospektivního pohledu se toto období skutečně může jevit jako jakýsi „klid před bouří“, dlouhé očekávání nadcházejícího etnického konfliktu. Rosůlek ovšem nepatří k deterministům. Poukazuje sice na některé polovičaté řešené problémy vnitropolitického charakteru, odmítá ale charakterizovat přístup makedonského státu k albánské menšině v 90. letech jako národnostní útlak: „Makedonii let 1991 až 2000 lze označit za na balkánské poměry národní stát umírněného asimilačního charakteru, jenž však v mnoha smě-

rech akceptoval existenci národnostních menšin a po nátlaku etnických Albánců a mezinárodního společenství gradualisticky přistupoval k pozvolnému prohlubování práv minorit.“ Navzdory řadě problémů se makedonští Albánci na přelomu 20. a 21. století nenacházeli „ani zdaleka v situaci tak kritické, aby jim k prosazení jejich požadavků nezbývala jiná možnost než ozbrojený boj“ (s. 65). Za hlavní rozbíhušku několikaměsíční konfrontace mezi albánskými povstaleckými skupinami a makedonskými bezpečnostními složkami z roku 2001 autor označuje vliv událostí v širším regionu, zejména kosovskou krizi: „Zatímco etničtí Albánci se okamžitě postavili za úplnou nezávislost provincie, pro většinové makedonské obyvatelstvo představovala vize úplné samostatnosti Kosova noční můru.“ Postoje většinového národa k radikálnějším albánským požadavkům pak Rosůlek charakterizuje následovně: „...etničtí Makedonci a politická reprezentace etnických Makedonců považovali v prvním desetiletí nezávislosti země prakticky jakékoliv albánské požadavky za pouhou záminku, za níž se skrývá postupná demontáž národního státu, od autonomie přes federalizaci ke kantonizaci a konečné separaci od makedonského státu“ (s. 163). Kosovská válka skončila díky mezinárodní intervenci faktickým vítězstvím Kosovské osvobozené armády (UÇK). Nedlouho poté se albánsko-srbský konflikt nově rozhořel v sousedních jihosrbských opštinách. Začátkem roku 2001 se ozbrojenci, kteří se hlásili k UÇK, objevili také v severozápadní Makedonii.

Ve čtvrté části, nazvané *Krizový rok 2001*, rekonstruuje Rosůlek nejprve šestiměsíční etnický konflikt, který si vyžádal stovky obětí na životech. Popisuje jej střídavě, dokonce jej ani neoznačuje termínem válka. Konflikt z první poloviny roku 2001 byl sice méně intenzivní, než tomu bylo v případech předchozích „válek o jugoslávské dědictví“, přesto mezi oběma nejpočetnějšími národy Makedonské republiky vyhloubil příkop, který se již nepodařilo zacelit. Rosůlek přechází dále k analýze Ochridské rámcové dohody z 13. srpna téhož roku. Dohoda, kterou obě strany podepsaly pod tlakem NATO a EU, se stala podkladem pro následné změny makedonského zákonodárství a zásadním způsobem proměnila vnitropolitické uspořádání Makedonské republiky. Garantovala teritoriální integritu země a představovala mírové řešení konfliktu, z hlediska makedonského etnika kodifikovala ovšem spíše většinu albánských požadavků na úkor makedonského ideálu národního státu. Autor některé aspekty Ochridské rámcové dohody podrobuje podložené kritice, která se mj. týká problematické terminologie i dlouhodobě neuspokojivé skutečnosti, že zavedení paritní reprezentace obou hlavních národů země nereflektuje reálné složení obyvatelstva a vytváří mezi většinovými Makedonci všeobecný pocit kolektivního znevýhodnění.

Následující část knihy je věnována první fázi implementace Ochridské rámcové dohody v letech 2001–2005. Ke krokům, považovaným nemalou částí etnický makedonské společnosti za kontroverzní, patřila mj. amnestie albánských bojovníků, kteří pozvedli zbraně proti makedonským bezpečnostním silám. Došlo také k vyšetřování zločinů, z nichž byla obviněna makedonská strana. Na straně 226 se autor zmiňuje o zadržení někdejšího ministra vnitra Boškoského, který byl obviněn ze spáchání válečných zločinů v roce 2001 a na straně 307 pak o následném soudním procesu před Mezinárodním trestním tribunálem v Haagu. Pro úplnost měl pisatel ještě dopovědět, jak soud dopadl (Boškoski byl roku 2008 zproštěn viny). Autor rozšiřuje pole své pozornosti také na problémy, které se Ochridská rámcová dohoda řešit ani nesnažila, přestože byly pro stabilitu makedonské společnosti i mezietnického soužití dosti podstatné. Šlo mj. o prolínání boje za autonomii, resp. nezávislost s organizovaným zločinem (ne každá přestřelka, k níž došlo v kosovsko-makedonském pohraničí, souvisela s čistě politickou agendou albánských nacionalistů) a dlouhodobý vliv dění v sousedním Kosovu na destabilizaci vnitromakedonských poměrů. Jednu podkapitolu věnuje Rosůlek také problematice značné rozšířenosti střelných zbraní mezi obyvatelstvem. Protichůdné tendence prvních let 21. století shrnuje v dílčí rekapitulaci následovně: „Zatímco Makedonci si přáli pokud možno co nejvíce zabránit ‚demonťáži‘ národního státu, Albánci usilovali přesně o opak, když pro sebe požadovali více práv. A záměrem mezinárodního společenství bylo pokud možno maximálně ‚rozpustit‘ etnicitu v principech občanské společnosti“ (s. 251).

Šestou část, shrnující chronologicky poslední časový úsek, trvající celé další desetiletí (2005–2014), prezentuje Rosůlek především jako druhou fázi implementace Ochridské rámcové dohody. Navzdory absenci zlomových událostí, srovnatelných s roky 1991 a 2001, charakterizovala vnitropolitickou scénu oproti předchozímu období větší míra nestability. „Do roku 2006 se v Makedonii předčasné parlamentní volby nekonal ani jednou (1990, 1992, 1998, 2002), zatímco po roce 2006 nevydržela ani jediná vládní koalice čtyřleté období a předčasné volby se zatím uskutečnily vždy, a to v intervalu dvou až tří let (2008, 2011, 2014)“ (s. 274). Markantní transformaci prodělal po vítězství nacionalistické VMRO-DPMNE dominantní narativ o makedonské historické identitě. Proces „antikvizace“ makedonské nacionální identity, který se projevuje různými pokusy o apropriaci dědictví antické Makedonie, má sice starší kořeny, teprve v posledním období však získaly definitivní posvěcení státu (včetně financování) a statut oficiální státní ideologie se vším, co k tomu náleží. K nejviditelnějším projevům těchto tendencí patří mezi-

národní marketingová kampaň usilující o vytvoření atraktivnějšího obrazu Makedonie („re-branding“) a „projekt Skopje 2014“, který v souladu s novou nacionalistickou ideologií zásadně architektonicky a symbolicky transformoval hlavní město. Rosulek k těmto jevům přistupuje zejména ze specifického hlediska vzájemných makedonsko-albánských vztahů. Zabývá se také sporem o nacionální vyváženost připravované *Encyklopedie Makedonie*, problematikou policie, soudnictví, používání vlajek a dalších symbolů národní identity, jazykovou praxí a hodnocením dosavadního vývoje ze strany mezinárodních organizací. Právě ve sféře školství a vzdělání je snad nejzřetelněji vidět, že konflikt z roku 2001 a Ochridská rámcová dohoda vedly v konečném důsledku k dalšímu prohloubení vzájemné segregace obou komunit. Autor analyzuje také postoje albánské komunity k vleklým sporům o název státu mezi Makedonií a Řeckem (připojuje zde užitečnou tabulku dosavadních návrhů) a k případnému vstupu do NATO. Pro Albánce není na rozdíl od Makedonců oficiální název státu podstatnou otázkou a v zájmu vstupu do NATO vykazují větší ochotu k jeho případné změně. V této souvislosti se Rosulek zmiňuje o všeobecné frustraci etnických Makedonců z mezinárodních organizací, včetně EU, a o dlouhodobém úpadku jejich popularity. V neposlední řadě se zabývá otázkou terorismu a pronikání radikálního islámu do albánského muslimského prostředí, která získala značnou důležitost již po teroristických útocích v New Yorku a Washingtonu z 11. září 2001, zároveň se však snadno stává předmětem různých manipulací a účelového mlžení.

Ochridská rámcová dohoda měla podle původních předpokladů přetvořit Makedonskou republiku z národního státu ve stát občanský, v jehož rámci měla hrát samotná etnicita v politickém životě druhořadou roli. Po zkušenostech dalších patnácti let, které již uběhly od přelomového roku 2001, lze zcela souhlasit s autorovým závěrečným konstatováním, že dlouhodobým výsledkem Ochridské rámcové dohody je ve skutečnosti pravý opak. Makedonie je dnes etnicky hluboce polarizovanou zemí, etnická otázka je v politickém životě nadále naprosto prvořadá a obě komunity fungují v praxi jako víceméně uzavřená a vzájemně segregovaná společenství. Rosulek zároveň poukazuje na skutečnost, že všeobecná nespokojenost a latentní meziethnické napětí mají také řadu jiných příčin, ať již jde o hospodářské problémy, korupci, organizovaný zločin, absenci právního státu v pravém slova smyslu, nedostatečně rozvinutou politickou kulturu nebo slabou občanskou společnost. V období postjugoslávského čtvrtstoletí došlo v Makedonii k transformaci poměrně rigidního, v zásadě národního státu v hybridní útvar mezi unitárním státem a etnickou federací. Z makedonské strany je uspořádání, jehož základy položila

Ochridská rámcová dohoda, dlouhodobě vnímáno jako národní prohra. Albánci vnímají naopak vývoj posledních patnácti let jako první, ale nikoli poslední krok na cestě k realizaci kolektivních nacionálních cílů, mezi něž výhledově patří další zvyšování vlastních kolektivních práv v rámci stávajícího politického systému, transformace Makedonie ve dvojčlennou federaci a v krajním případě nepochybně i vytvoření „Velkého Kosova“ nebo rovnou „Velké Albánie“. Jak Rosůlek dále upozorňuje, budoucnost Makedonie je silně provázána s vývojem v sousedních státech, zejména v Kosovu, Albánii a Řecku. Pravděpodobně ji ovlivní také demografické faktory, které nahrávají spíše albánské komunitě. Vyplní-li se demografické prognózy, v nepřítli vzdáleném časovém horizontu by se Makedonie mohla stát „třetím albánským státem na Balkáně“. Rosůlek se v závěru své práce neuchyluje k rozšířenému zlovyku prorokování budoucnosti, nevěští další balkánskou válku a neudílí ani z pozice experta dobře míněné rady balkánským národům, velmocím a mezinárodním organizacím. Neskrývá ovšem jistou míru pesimismu. Budou-li v dalším období pokračovat stejné trendy, které formovaly makedonskou realitu v předchozích patnácti letech, má takový postoj nepochybně své oprávnění.

Mám dojem, že většina drobných chyb a diskutabilních tvrzení se objevuje především v rámci prvních několika desítek stran, věnovaných historickému kontextu. Na straně 33 a posléze i v závěrečném rejstříku se i v prvním pádě objevuje termín Byzance namísto Byzanc. Na stranách 47–48 přebírá autor z knihy Cathie Carmichael *Ethnic Cleansing in the Balkans* příliš zjednodušující názor, že „srbská a černohorská kultura je antiislamistická per se“. Vztah k muslimům měl v minulosti v obou zemích nepochybně řadu temných stránek, výše uvedené tvrzení působí ovšem příliš kategoricky a dalo by se poukazovat na odbornou literaturu, která jej problematizuje. Na straně 79 se hovoří o osmanském rozdělení Makedonie „do tří vilájetů: Skopje (Ushkub), Bitola (Monastir) a Soluň (Thessaloniky)“. Podobně se pod vlivem zahraniční literatury na straně 107 mluví o vilájetech „Ioannina (Jannina), Monastir (Bitola) ...“ V češtině se ovšem v takovém případě používají spíše přídavná jména, tj. vilájet skopský, bitolský, soluňský, janinský apod., podobně jako v českém kontextu narazíme spíše na „kraj prácheňský“ než „kraj Prácheň“. Na straně 81 se vyskytuje tvrzení, že „Bitva na Kosově poli v roce 1389 rozhodla o více než pět set let trvajícím panství Osmanů na Balkánském poloostrově, i když území Makedonie padlo do područí Osmanů již v roce 1371.“ V historiografii však již delší dobu panuje víceméně konsenzus, že význam bitvy na Kosově poli byl v pozdější mytologii značně zveličen a průběh osmanské expanze tato bitva zásadním způsobem neovlivnila. Srbský despotát koneckonců zažil ještě dlouho po kosovské bitvě

období relativního hospodářského rozmachu a definitivně zanikl až o celých sedmdesát let později. Pokud budeme trvat na označení nějaké bitvy za rozhodující, bude jí nepochybně právě bitva u Marice, jejíž letopočet, nikoli však jméno, autor v souvislosti s Makedonií uvádí. Je diskutabilní, zda lze obce, obydlené slovanským obyvatelstvem, které po balkánských válkách připadly nově vzniklému albánskému státu, vzhledem k tehdejšímu stupni nacionální identifikace skutečně označit za „několik obcí s makedonským obyvatelstvem“, jak autor činí na straně 82. Na následující straně hovoří Rosulek v souvislosti s etnogenezí Albánců o „starověkém kmeni Ilyrů“. Ilyry bychom ovšem za „kmen“ označovat neměli, šlo o podstatně rozsáhlejší skupinu. O jejich případné kolektivní identitě můžeme spíše spekulovat, jisté však je, že sami Ilyrové se dělili na celou řadu jednotlivých kmenů, které se většinou projevovaly zcela nezávisle. Na straně 103 používá Rosulek pro albánské město, známé pod jménem Kruja (Krujë), v srbochorvatských zdrojích též Kroja, český název Kruž. Musím přiznat, že jsem se s názvem Kruž, kterému nelze upřít jisté kouzlo, v české odborné literatuře ani v dobových cestopisech a dalších zdrojích z 19. a 20. století dosud nikdy nesetkal. Na straně 105 se známý albánský národní hrdina skrývá pod anglickým křestním jménem George Kastrioti, v českém prostředí však spíše přebíráme z albánštiny jméno Gjergj, které se dříve někdy počestvovalo jako Jiří. Na straně 106 píše Rosulek o revizi Sanstefanského míru na Berlínském kongresu, která znamenala počátek moderního rozdělení albánského etnického prostoru. „Aktuální srbské a černohorské zisky založené na etnických čistkách tak dosáhly *de facto* legitimacy.“ Toto tvrzení částečně platí v případě Srbska, kde došlo k vyhánění a odchodu etnicky albánského obyvatelstva. Černohorci jsou ovšem z etnických čistek Albánců tentokrát nařčeni neprávem. Na Berlínském kongresu byla Černé Hoře příslibena plavsko-gusinjská kotlina, kde žilo částečně albánské obyvatelstvo, tento kraj se však černohorským pokusům o realizaci ustanovení Berlínského kongresu úspěšně ubránil. Černá Hora získala roku 1880 pod tlakem velmocí jako kompenzaci přístavní město Ulcinj, ani zde ovšem nedošlo k žádným etnickým čistkám a město i s okolím si dodnes zachovalo albánskou většinu. Na straně 107 je významný osmanský politik a představitel albánského národního hnutí z druhé poloviny 19. století Pashko Vasa uveden ve slovanské transkripci jako Paško Vasa. Mimochodem, „Wassa Efendi, úředník osmanské říše ze Skadaru,“ zmínovaný na stejné straně, není nikdo jiný, než právě Pashko Vasa, jen v jiné dobové transkripci. O počestění si říká věta ze strany 108: „Frashëri zde navrhuje nezávislou Albánii sestávající z 15 *sançaks* ...“ – v češtině může přece Albánie sestávat mnohem libozvučněji „z patnácti sandžaků.“ Sjednotit by se mělo psaní jména nejvý-

znamnějšího severoalbánského města, které se na straně 107 objevuje pod jménem Skadar a na straně 109 zase figuruje pod jménem Škodra. Na straně 303 se vyskytuje chyba v transkripci jmen makedonských škol, přejmenovaných v posledních letech po albánských osobnostech: „Hasana Pristiny“ (správně Prishtiny), „Ismaila Kjemaliho“ (správně Qemaliho).

Výše uvedené výtky nemohou ovšem zastínit celkově příznivý dojem z recenzované monografie. Knihu *Albánci a Makedonská republika (1991–2014)* nepochybně uvítají mnozí zájemci o balkanistiku, politologii i soudobé dějiny jihovýchodní Evropy, kterým poskytne komplexní přehled o nejvýznamnějším problému vnitropolitického vývoje postjugoslávské Makedonie. Pokud by byla přeložena do angličtiny, jiného světového jazyka nebo příslušných jazyků balkánských, pravděpodobně by našla čtenářské publikum i v zahraničí.

František Šístek

Borut KLABJAN,

*Češi a Slováci na Jadranu. Vztahy s Terstem a severním Jadranem v letech 1848–1948*, Praha, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2014, 239 s., ISBN 978-80-7308-470-7.

Kniha slovinského historika a vědeckého pracovníka Vědecko-výzkumného centra Přímořské univerzity v Koperu Boruta Klabjana (\*1976) mapuje českou stopu na severním Jadranu a v Terstu od poloviny 19. století až do konce 40. let 20. století. Jedná se o překlad slovinského vydání autorovy dizertační práce z roku 2007, která však byla pro české čtenáře upravena, zkrácena o některé obecně známé české reálie, nebo naopak rozšířena a doplněna o výsledky autorových nových výzkumů, dle jeho vlastních slov zejména v poslední kapitole týkající se postoje Československa k tzv. terstské otázce v období po druhé světové válce.

Český název práce je však poněkud zavádějící. Podle něj by kniha měla mapovat časový úsek sta let, avšak ve skutečnosti je období druhé poloviny 19. století v práci věnována jenom velmi krátká první kapitola. Autor sám v úvodu práce přiznává, že toto období je jen určitým prologem, který má čtenáři pomoci lépe pochopit vztahy v meziválečném období, kterému je v knize věnována největší pozornost a také nejrozsáhlejší prostor. Podle českého názvu však čtenář může získat dojem, že podrobné informace získá i o vztazích Čechů a Slováků s Terstem v druhé polovině 19. století, ve skutečnosti je však kniha zaměřena především na

období let 1918–1938. Zřejmě by tak bylo lepší držet se původního slovinského názvu, který obsah knihy vystihoval lépe (*Českoslovaška na Jadranu: Čehi in Slovaki ter njihove povezave s Trstom in Primorsko od začetka 20. stoletja do druge svetovne vojne*).

Jak již bylo řečeno, první kapitola je víceméně jakýmsi prologem k dalšímu obsahu knihy. Autor v ní na třiceti stranách zmiňuje dojmy prvních českých cestovatelů do slovinských zemí, český podíl na rozmachu Terstu v období před první světovou válkou a popisuje život tamní české menšiny a nezapomíná zmínit ani osobnosti českého původu, které zanechaly ve slovinském prostředí před první světovou válkou významnou stopu, českým vzorem inspirovaný vznik slovinského Sokola či poboček českých bank a také českou stopu v rozvoji turismu v oblasti severního Jadranu. První kapitola tak na nevelkém prostoru především na základě české i zahraniční literatury a také dobového tisku rekapituluje, co se ve vztazích Čechů s oblastmi severního Jadranu ve druhé polovině 19. století odehrálo. I přes omezený prostor přehledovou formou zmiňuje prakticky vše důležité, avšak pokud by se čtenář nechal lákat názvem knihy a očekával by, že se mu dostane hlubších informací o české stopě v Terstu před první světovou válkou, byl by zřejmě zklamán.

Následující kapitola představuje aktivity T. G. Masaryka a dalších československých představitelů a jejich spolupráci s jihoslovanskými kolegy za první světové války a v době pařížské mírové konference. Na základě publikovaných pramenů autor správně poukazuje na určitou „rozpolcenost“ Čechoslováků, kteří intenzivně spolupracovali s Jihoslovany, ale zároveň se úzkostlivě vyhýbali tomu, aby zavdali příčinu ke zhoršení vztahů s Itálií, toho času dohodovou mocností, která však s Jihoslovany vedla vleklé spory o určení hranic. Zároveň upozorňuje i na stále ještě málo známý fakt (byť již rovněž popsáný i v novější české literatuře), že spolupráce Čechů (Čechoslováků) s Jihoslovany během první světové války a také bezprostředně po ní nebyla prostá sporů a třecích ploch a že ani zdaleka nebyla tak idylická, jak se obvykle traduje ve starších pracích. I tato kapitola je z velké části postavena na autorově velmi dobré znalosti české, slovenské a italské literatury, prací ze zemí bývalé Jugoslávie a také vydaných pramenů a je doplněna postřehy z dobového tisku. K popsání role, jakou hrál český (resp. československý) prvek přímo v Terstu, využil autor dosud nepublikované informace z archivního fondu, který obsahuje pozůstalost přímého účastníka dění v Terstu koncem první světové války a pozdějšího československého diplomata Odonu Páry.

Stěžejní část práce se věnuje meziválečnému období. Autor se snaží vyčerpávajícím způsobem postihnout všechny aspekty vzájemných vztahů mezi Čechy,

Slováky (jejich podíl byl však daleko menší než v případě Čechů, což bylo ovšem dáno historickými vazbami i uspořádáním v novém československém státě) a oblasti Terstu a okolí, od politiky a diplomacie, přes kulturu, hospodářství až po poněkud ožehavou otázku národnostních menšin. Pro českého čtenáře, který nemusí být podrobně obeznámen s politickou situací v oblasti Terstu a tzv. Julské Krajiny, je rovněž cenné, že autor se snaží nastínit i základní kontury vnitropolitického dění v této oblasti a tím mu usnadnit i pochopení mezinárodně-politického dění. Klabjan také podrobně popisuje navazování diplomatických vztahů mezi nově vzniklým Československem a Itálií a roli, kterou v těchto vztazích sehrálo nejprve vojenské zastoupení a později také československý konzulát v Terstu. Autor neopomíná ani důležitou roli Terstu v návratu československých legionářů ze Sibíře. Bohatý archivní materiál z českých archivů je doplněn i materiálem italským, což může být pro českého čtenáře velmi zajímavé a obohacuje to náhled na tuto problematiku o další aspekt.

Klabjan ve své práci neopomněl zpracovat ani postoj Československa k otázce národnostních menšin v oblasti Julské Krajiny, kde Slovinci a Chorvati žili pod neustále se stupňujícím tlakem ze strany italského fašistického režimu. Československo věnovalo národnostním otázkám v Terstu a širším Přímoří značnou pozornost už od svého vzniku a pokračovalo v tom v průběhu celého meziválečného období. Klabjan poukazuje na jistý rozpor, který v Československu kolem této citlivé otázky panoval. Zatímco československá veřejnost s utlačovanými Chorvaty a Slovinci sympatizovala a postup italské vlády považovala za příliš tvrdý, nejvyšší oficiální političtí představitelé v čele s ministrem zahraničních věcí Edvardem Benešem, přestože měli od konzula v Terstu, který italský postup považoval za „barbarský“ a „drakonický“, velmi podrobné informace, se snažili vystupovat co nejopatrněji, aby nepoškodili vzájemné vztahy s Itálií. Autor se v této kapitole věnuje především reakci československého tisku a veřejnosti na dva soudní procesy se slovanskými představiteli v letech 1929 a 1930, kteří aktivně vystoupili proti italskému fašistickému režimu a na rozsudky smrti, které nad nimi byly italskými soudy vyneseny. Je jasné, že celkově by tématu postoje Československa k problémům slovanské menšiny v Itálii mezi světovými válkami bylo možné věnovat samostatnou rozsáhlou studii, na což v knize není prostor, a proto se autor věnuje pouze vybraným událostem a zejména jejich ohlasu v českém a slovenském prostředí. Pro lepší orientaci v tématu by však českému čtenáři, který pravděpodobně tuto problematiku do detailu nezná, pomohly poněkud podrobnější informace o italských zásazích proti slovanské menšině a celkově podrobnější rozpracování tématu.

Poslední kapitola Klabjanovy práce informuje o snahách Československa, které nadále považovalo Terst za svou „bránu do světa“, podpořit jeho připojení k Jugoslávii po druhé světové válce. Tato část je dosti stručná a funguje už spíše jen jako jakési doplnění. Je však dobře, že ji autor zařadil, protože celý příběh složitých dějin přístavního města Terstu a vztahů Čechů a Slováků k tomuto regionu uzavírá. Bez ní bychom se, řečeno s trochou nadsázky, nedozvěděli, jak to dopadlo.

Největší hodnota Klabjanovy práce tkví ve využití velmi bohatého archivního materiálu české a také italské provenience. Autor využívá dokumenty z různých archivů, které se v mnohém doplňují a pomáhají mu tak vytvořit celkový velmi pestrý a zevrubný obraz vztahů Čechů a Slováků s Terstem a severním Jadranem. Bohatý pramenný základ, kromě archiválií i různé memoáry a další dobové dokumenty, pak doplňuje i dobový tisk a samozřejmě také široká škála literatury.

Zatímco rozsáhlá pramenná a materiálová základna je silnou stránkou práce, její slabinou je do určité míry naopak český překlad, který místy poněkud drhne, a celkově jazykové zpracování v češtině. O problému ne zcela výstižného překladu názvu jsme se již zmínili, avšak nepřesností v práci se objevuje více. Například v knize připomínaný italský básník a dobrodruh se jmenuje D'Annunzio, a proto, mluvíme-li o jeho stoupencích, měli by to být D'Annunzioví přívrženci, ne D'Annunzih, podobně druhý pád od vlastního jména Gorice není Gorici, ale Gorice (skloňuje se částečně podle vzoru „žena“ a částečně podle vzoru „růže“). Také některé italské pojmy nebo cizí vlastní jména by si zasloužily překlad. Českému čtenáři je jistě bližší název Štýrský Hradec než Graz.

Je také škoda, že kniha neobsahuje biografické medailony hlavních aktérů, reps. těch osob, které se významným způsobem zapsaly do dějin vztahů Čechů a Slováků s oblastí Terstu a okolí.

Výše uvedené výtky však reflektují pouze drobné chyby a nedostatky, které celkově nijak nesnižují vysokou hodnotu Klabjanovy práce. Kniha je cenným příspěvkem nejen k dějinám československo-jugoslávských vztahů, ale také československo-italských vztahů, zejména v meziválečném období.

Jana Škerlová

Radovan KOVAČEVIĆ,

*Proleće posrnulog bratstva. Dalmacija 1967–1972 u predigri za jugoslovensku tragediju*, Beograd, Službeni glasnik 2012, 385 s., ISBN 978-86-519-1464-8.

Autor recenzované knihy pracoval od konce roku 1969 ve Splitu jako dlouholetý stálý dopisovatel bělehradského deníku *Politika* pro Dalmácii. Privilegovaná pozice zpravodaje v Jugoslávii respektovaného a nejvýznamnějšího srbského listu mu umožnila mnohdy exkluzivní vhléd do mnoha sfér tehdejší dalmatské reality. Dalmácii poznával jak z pozice člověka, který často vstupoval do jinak skrytého zákulisí důležitých kulturních, společenských i politických událostí, tak jako žurnalista, který se při svých pravidelných cestách po celém regionu setkával s příslušníky všech společenských vrstev. Své osobní zážitky a zkušenosti se Radovan Kovačević pokusil zúročit v recenzované publikaci. Zaměřil se na události, ke kterým v Dalmácii došlo na přelomu 60. a 70. let v souvislosti s tzv. chorvatským masovým hnutím.

Společenské pozadí a politické souvislosti událostí spjatých s chorvatským masovým hnutím (hrvatski masovni pokret – odtud maspok), které je v dnešním chorvatském oficiálním i oficiálním diskursu zpravidla eufemisticky označováno jako chorvatské jaro (hrvatsko proljeće), jsou historiografií analyzovány jen povrchně, parciálně a zpravidla značně tendenčně. V chorvatském veřejném prostoru zpravidla převládá oslavný pohled, který v maspoku spatřuje spontánní všelidové hnutí, jímž chorvatský národ projevil jednoznačnou vůli skoncovat s autoritativním režimem bránícím mu kvůli jugoslávské ideji v plnohodnotném nacionálním rozvoji. Srbští autoři naopak maspok často považují za nedokončený pokus o repriзу ustašovského běsnění, který v mnohém předznamenával události provázející počátkem 90. let rozpad jugoslávské federace. Názorově vyvážená monografie o masovém hnutí, která by byla postavena na předem nezaujaté analýze dokumentů, není zatím k dispozici. Většina badatelů i proto dnes v této souvislosti odkazuje na práce memoárové povahy. Z nich nejvíce jsou citovány vzpomínky Mika Tripala a Savky Dabčević-Kučarové,<sup>1</sup> tedy dvou osobností, které hrály v roce 1971 ve Svazu komunistů Chorvatska klíčovou roli.

Za tohoto stavu vědeckého poznání vývoje a širších souvislostí masového hnutí má každá nová pamětnická výpověď o událostech, které se v Chorvatsku odehrály již skoro před půl stoletím, potenciálně vysokou hodnotu. V recenzované práci však nových relevantních informací a objevených hodnotících soudů nalezne-

---

1 Miko TRIPALO, *Hrvatsko proljeće*, Zagreb 1990; Savka DABČEVIĆ-KUČAR, *Sedamdestprva – Hrvatski snovi i stvarnost*, Zagreb 1997.

me bohužel jen poskrovnou. Po přečtení prvních dvou tří kapitol zjistíme, že Kovačević líčí události, kterých byl svědkem, předpojatě, se zjevnou názorovou tendencí. Příliš se ani nesnaží vystupovat v pozici nezaujatého pozorovatele, který se pokouší podat nestranné svědectví. Průběh masového hnutí v Dalmácii vidí – jak je to ostatně naznačeno již v podtitulu knihy – především perspektivou pozdějšího rozpadu Jugoslávie. Nezajímají ho širší společenské či ekonomické příčiny tehdy náhle zrychleného společenského pohybu, neklade si otázku, nakolik byl chorvatský nacionalismus živěn nacionalismem srbským, nakolik reagoval na mnohdy zkostnatělý výklad jugoslávské ideje, který se příliš neodlišoval od meziválečného unitarismu, nakolik souvisel s nespokojeností s levicově autoritativním režimem, nakolik se v něm odrážela společenská frustrace z nedostatečně rychlého ekonomického rozvoje.

Na druhou stranu ovšem Kovačevićovo vyprávění vybízí k mnoha otázkám týkajícím se dějin Titova režimu. Napadne nás, že historiografie nedokázala dosud přesvědčivě vysvětlit, proč byly projevy exkluzivního chorvatského nacionálního citění, které rozhodně nebylo nakloněno jugoslávské ideji, na počátku 70. let tak silné. Mimo jiné také zjistíme, že vlastně nevíme, nakolik byl vývoj chorvatského nacionalismu kontinuální a zda tedy vede přímá vývojová linka mezi událostmi, které se v Chorvatsku odehrály ve 40., 70. a 90. letech minulého století. Lze přitom souhlasit s Kovačevićem, že mnohé jevy, názorové tendence i společenské procesy, které můžeme registrovat v Chorvatsku na počátku 70. let, pak v plné míře propukly o dvě dekády později.

Výpovědní hodnotu Kovačevićova textu bohužel oslabuje i jeho žánrová nevyhraněnost. Kniha totiž není klasickým memoárovým dílem, v němž by se autor opíral pouze o své vzpomínky či deníkové zápisky. Není však ovšem také ani zdaleka standardní historiografickou analýzou, odkazující na příslušné informační zdroje. Kovačević při psaní knihy zjevně částečně vycházel z vlastních dobových záznamů. Není však možné rozpoznat, kdy se opíral o svou paměť, kdy o písemně zaznamenané vzpomínky (či deník), kdy vycházel z novinových výstřížků a kdy od jiných autorů přebíral poznatky i hodnotící soudy.

Z uvedených důvodů zůstává Kovačevićova kniha pouze navýsost subjektivní, navíc následnými událostmi velmi ovlivněnou výpověď. Autor má k významným politickým osobnostem, na které vzpomíná, buď silně antipatický vztah, nebo naopak jejich činnost líčí až nekriticky. První platí o Miku Tripalovi a většinu dalších protagonistů maspoku, druhé například o dalmatském funkcionáři Vicu Krstulovićovi, Stipe Šuvarovi, jehož mocenský vzestup začal až po neúspěchu

maspoku, a nejvíce o Miloši Žankovi. Je dokonce možné, že jedním z impulsů, které Kovačeviće vedly k sepsání vzpomínkové knihy, byla snaha dodatečně rehabilitovat odkaz tohoto vysokého funkcionáře, který byl nečekaně zbaven moci v roce 1970.

Případ M. Žanka přitom skutečně patří k doposud historiografií takřka nepovšimnutým a zřejmě významově podceňovaným událostem, které se v Jugoslávii odehrály v době, kdy Titův režim začal pomalu degenerovat. Dalmatský Chorvat Miloš Žanko zastával od skončení druhé světové války významné funkce v republikové administrativě, mimo jiné byl chorvatským ministrem kultury či místopředsedou republikového parlamentu. V roce 1967 přešel do svazového ústředí, stal se členem ÚV SKJ a byl zvolen místopředsedou federální skupštiny. Patřil tedy již k druhému nejvyššímu kruhu funkcionářské elity. V tehdejších jugoslávských poměrech rozkolísaných brionským plénem, odstraněním A. Rankoviće a důslednějším uplatňováním principu rotace kádrů nemusel být jeho mocenský vzestup ani zdaleka u konce. V tomto postavení Žanko stále častěji vystupoval jako marxistický teoretik, zaměřený na národnostní otázku. Ve známost vešel především svými články, v nichž na jaře 1967 po publikování *Deklarace o názvu a postavení chorvatského spisovného jazyka* kritizoval chorvatský nacionalismus. V následujících měsících, kdy republikové vedení v Záhřebu začalo stále tolerantněji pohlížet na projevy chorvatského nacionálního citění, na stránkách ústředního stranického deníku *Borba* varoval před společenskými jevy, které v Chorvatsku narušují oficiální doktrínu „bratrství a jednoty“. Po publikování první série článků pozval Žanka k osobnímu setkání J. Broz Tito. Diskusí s ním strávil více než pět hodin, což jugoslávský prezident činil v případě jiných funkcionářů naprosto výjimečně. Žanko, zřejmě povzbuzen Titovou podporou, v kritice pokračoval. Zejména upozorňoval na negativní důsledky nacionalistických aktivit zaštitěných Maticí chorvatskou a dalšími chorvatskými kulturními institucemi. Tentokrát se však příznivého ohlasu z nejvyšších mocenských míst nedočkal. Naopak, na schůzi ústředního výboru Svazu komunistů Chorvatska, která se uskutečnila v lednu 1970, byl Žanko neočekávaně ostře pranýřován za zveličování problémů a za svévolnou neodůvodněnou kritiku a jako údajný nositel reakčních unitaristických koncepcí donucen k odchodu ze všech významnějších funkcí. Žankovo varování před nebezpečnými důsledky narůstajícího chorvatského nacionalismu se začalo v průběhu masového hnutí – tedy již rok po jeho politickém pádu – potvrzovat. Po likvidaci maspoku pak začali jeho kritici z nejvyšších jugoslávských míst používat argumenty, se kterými přišel již před dvěma lety posléze ostrakizovaný M. Žanko. K politické rehabilitaci M. Žan-

ka však J. Broz Tito nepřistoupil. Kovačević nevysvětluje, proč se tak stalo. Hypotézu, že se upřímný zastánce jugoslávského federalismu Miloš Žanko, nespravedlivě obviněný jako unitarista, nakonec stal kolaterální obětí jugoslávským vůdcem víceméně intuitivně prováděného vyvažování nacionálních poměrů v Jugoslávii, může případně potvrdit až komplexnější, prameny podložený výzkum.

Jan Pelikán

Ante LEŠAJA,

***Knjigocid. Uništavanje knjiga u Hrvatskoj 1990-ih,***

Zagreb, Profil knjiga, Srpsko narodno vijeće 2012, 600 s.,

ISBN 978-953-313-086-6.

Události, které se v Chorvatsku odehrály v první polovině 90. let 20. století, jsou v této zemi nadále vnímány neobyčejně citlivě. I s odstupem dvou dekad jsou reflektovány především jako heroické období chorvatského boje za svobodu a státní suverenitu. Signifikantně se to odráží v sousloví „vlastenecká válka“, které jako označení pro tuto etapu chorvatských dějin nadále dominuje politickému i společenskému diskursu. Jako „vlastenecká válka“ je přitom označován ozbrojený konflikt se srbskou menšinou v Chorvatsku. Byť byli krajinští Srbové podporováni Miloševićovým režimem, jednalo se svou podstatou o občanskou válku, která vypukla kvůli vnější agresi, ale prioritně ji způsobila nechota přečanských Srbů smířit se s rozpadem jugoslávské federace a stát se v nezávislém Chorvatsku namísto státotvorného národa etnickou menšinou. Válku z obou stran provázelo množství šovinisticky podmíněných excesů. K nejodpudivějším patřily etnické podmíněné vraždy, plošné vyhánění civilistů a ničení jejich domovů, systematická devastace sakrálních památek. Výčet těchto šovinistických jevů byl však mnohem širší. Lze k nim přiřadit ničení památníků hrdinům protifašistického boje z období druhé světové války, pojmenovávání ulic a náměstí jmény představitelů ustašovského Nezávislého státu Chorvatsko, ale též dlouhodobé odpírání udělení občanství osobám původem z jiných částí Jugoslávie, které žily v Chorvatsku dlouhá léta a musely nakonec podstoupit ponižující prověrku nacionální způsobilosti. K chorvatské realitě první poloviny 90. let však například patřil i tlak většinové společnosti nutící osoby se srbsky znějícím příjmením k jeho změně či krajně netolerantním atmosféra ve sdělovacích prostředcích, v umělecké i akademické sféře odsuzující nositele menšinových názorů k mlčení.

Problematické i negativní aspekty této etapy chorvatských dějin zůstávají i po uplynutí více než dvaceti let v zásadě nepovšimnuty, či jsou nanejvýš označovány jako ojedinělé nemilé excesy, kterým se nešlo v období „vlastenecké války“ při nejlepším vůli vyhnout. Stranou pozornosti tak mj. zůstává skutečnost, že Tudjmanova exekutiva hned od svého konstituování tendovala k autoritativnímu způsobu vládnutí. Popírá se však především, že vyhrocená nacionalistická rétorika používaná novou vládní garniturou, ale i její některá rozhodnutí významným způsobem přispěly k etnické polarizaci chorvatské společnosti a ke znepokojení zdejší srbské minority. Politologové, historici či publicisté, kteří se nechťejí imperativu nacionální korektnosti podřídit, se i dnes – byť se společenská atmosféra v Chorvatsku oproti 90. letům samozřejmě výrazně změnila – vystavují nebezpečí, že budou označeni za nacionální odrodilce, srbofily, jugonostalgy či jiné zakuklené nepřátele chorvatského národa a chorvatského státu.

Nepochybně mimo hlavní proud nacionálního diskursu stálo i badatelské úsilí autora recenzované knihy. Ante Lešaja působil jako profesor ekonomie na vysokých školách v Záhřebu či Mostaru. Po odchodu do důchodu věnoval volný čas voluntérské aktivitě, při níž se mimo jiné snažil pomoci okresní knihovně v dalmatské Korčule. Vzestup nacionálních tenzí a propuknutí občanské války v Chorvatsku však měly vliv i na do té doby poklidný rytmus času v zapadlé knihovně na ostrově v Jaderském moři. Knihy srbských autorů, ale i knihy psané cyrilicí či například překlady klasické literatury vydané v ekavské verzi srbochorvatštiny začaly být označovány za nevhodné a byly na základě důvěrných instrukcí staženy z distribuce. Ušetřeny nezůstaly ani knihy levicových autorů. Nezůstalo však jen přitom. Několik tisíc těchto knih bylo – a to v druhé polovině 90. let, tedy až po skončení „vlastenecké války“ – naházeno do odpadu. Na články vůči Tudjmanovu režimu opozičního týdeníku *Feral Tribune*, který poukazoval na toto kulturní barbarství, reagovala agilní a nacionálně zanícená ředitelka knihovny v Korčule žalobou na ochranu osobnosti. Soud jí dal nakonec za pravdu, když označil srovnávání likvidace knih v Korčule s veřejným pálením knih nacisty za urážlivé.

Události v knihovně v Korčule se pro Anteho Lešaju staly podnětem ke komplexnímu bádání. Výzkum, který prováděl skoro deset let, potvrdil jeho výchozí tezi, podle níž nebyla likvidace knih v Korčule ojedinělým excesem, způsobeným nacionálním zápalem ředitelky místní knihovny. Na základě pečlivě shromážděné obsáhlé dokumentace, tvořené mj. novinovými články, početnými svědectvími pamětníků, ale i přepisy úředních pokynů došel k věrohodně zdokumentovanému závěru, že v průběhu 90. let v Chorvatsku probíhala z vládního ústředí řízená syste-

matická likvidace významných částí fondů veřejných a dalších knihoven (školních, podnikových, u armádních útvarů). Její provádění, kterou Lešaja označuje jako „knihocid“, bylo maskováno jako odpis poškozených nebo jinak neupotřebitelných svazků. Lešaja vypočítal, že v průběhu poslední dekády minulého století bylo v Chorvatsku systematicky zničeno 2 miliony 800 tisíc knih, což představovalo více než 13 procent knihovního fondu.

Autor se neomezuje pouze na strohá fakta vztahující se k ničení desetitisíců knižních svazků. Snaží se tuto skrývanou akci zařadit do kontextu politického a společenského vývoje tehdejšího Chorvatska. Obšírně a přesvědčivě ji dává například do spojitosti s ničením památníků obětí fašismu a hrdinům boje za svobodu za druhé světové války a snaží se ukázat, že úzce souvisela s tehdejší atmosférou ve společnosti, v níž dominoval chorvatský nacionalismus ostře se vymezující vůči srbskému národu, jugoslávské myšlenky, ale i vůči partyzánskému boji a etnické toleranci.

Autor v textu mnohdy odbočuje. Dění v Chorvatsku v 90. letech se snaží vysvětlit na základě teorií politické filozofie. Mnohdy se zabývá i nepodstatnými banalitami. Jeho úsilí o korektnost a dokumentární přesnost jde mnohdy na vrub čtivosti recenzované práce. Lešajova objemná kniha přesto představuje významný dokumentační zdroj přesvědčivě mapující nezanedbatelnou složku chorvatské společenské reality poslední dekády minulého století.

Jan Pelikán

Josip MANOLIĆ,

***Politika i domovina. Moja borba za suverenu i socijalnu Hrvatsku,***

Zagreb, Golden marketing-Tehnička knjiga 2015, 406 s.,

ISBN 978-953-212-454-5.

V početné knižní produkci, která se z různých úhlů pohledu zabývá vývojem Chorvatska v období rozpadu jugoslávské federace, neschází i několik memoárových děl. Své paměti například krátce před svou smrtí v roce 2007 vydal čelný funkcionář Chorvatského demokratického společenství (HDZ), univerzitní profesor Vlatko Pavletić.<sup>1</sup> K dispozici jsou vzpomínky předsedy prvního demokraticky zvoleného saboru (chorvatského parlamentu) Žarka Domljana.<sup>2</sup> Politologové často citují na-

1 Vlatko PAVLETIĆ, *Prisjećanja o sebi i drugima*, Zagreb 2006.

2 Žarko DOMLJAN, *Visoko podignimo zastavu*, Zagreb, 2010.

rychlo sepsané, nepříliš věrohodné memoáry druhého prezidenta Chorvatska Stipe Mesiće.<sup>3</sup> Za vzpomnutí stojí i paměti Mate Meštroviće,<sup>4</sup> který v 80. letech předsedal chorvatskému krajauskému sdružení, či kniha někdejšího ministra obrany Martina Špegelje.<sup>5</sup> K těmto titulům se na jaře 2015 přiřadily také memoáry Josipa Manoliće.

Manolić, jak v úvodu ke své knize píše, vydání svých pamětí dlouho připravoval. Takřka hotový rukopis mu však byl v roce 1998 odcizen při vloupání do jeho kanceláře. V roce 2011 neznámý pachatel odnesl z jeho automobilu notebook s textem již dokončené knihy. Autor z obou krádeží viní chorvatskou tajnou službu. Přes tyto peripetie Manolić knihu ve svých 95 letech nakonec dokončil a připravil k publikaci.

Vzhledem k dlouhověkosti autora, který byl navíc do hlubokého stáří veřejně činný, zahrnuje recenzovaná kniha vyprávění o období více než sedmi dekád. Manolić v úvodu vzpomíná na dětství, které prožíval v nezámožné rolnické rodině nedaleko Bjelovaru. Po skončení základní školy nemohl kvůli nedostatku finančních prostředků ve studiu pokračovat na gymnázium a rodiče ho nechali vyučit ševcem. Ačkoliv Manolić pocházel ze silně věřícího tradičního katolického prostředí, již v letech dospívání se začal sblížovat s levicovým hnutím. Názorový vývoj ho již v 19 letech logicky, tak jako stovky jeho vrstevníků, přivedl do Komunistické strany Jugoslávie. Z jejího pověření začal již před zapojením Jugoslávie do druhé světové války pracovat jako stranický a odborový funkcionář. Záhy po vyhlášení Nezávislého státu Chorvatsko byl na jaře 1941 zatčen a postaven před stanný soud, který jeho tři spoluobžalované poslal na smrt. Manolić byl jen díky shodě šťastných náhod osvobozen. Po propuštění dále pokračoval v ilegální činnosti v Záhřebu a na podzim 1942 odešel k partyzánům. V Titově vojsku pak bojoval následující tři roky.

Manolić se s komunistickou stranou v 70. letech rozešel a v roce 1989 dokonce patřil k zakladatelům Chorvatského demokratického společenství. Přesto se však dnes za své mládí nikterak nestydí. Ze stránek jeho vzpomínek je patrné, že tuto životní etapu i nyní považuje za integrální součást svého myšlenkového vývoje. Do pamětí se nesnažil projektovat názory, ke kterým dospěl až dlouho po skončení druhé světové války. Zejména nepředstírá, že by jeho vstup do komunistické strany

---

3 Stipe MESIĆ, *Kako smo srušili Jugoslaviju: politički memoari posljednjeg predsjednika predsjedništva SFRJ*, Zagreb 1992.

4 Mate MEŠTROVIĆ, *U vrtlogu brvatske politike*, Zagreb 2003.

5 Martin ŠPEGELJ, *Sjećanja vojnika*, Zagreb 2001.

a zapojení do partyzánské rezistence prioritně motivovalo národní cítění a snaha bránit chorvatské nacionální zájmy. Konstatuje pouze, že po skončení války, kdy působil několik měsíců jako velitel tajné policie v Bjelovaru, se opakovaně dostával do konfliktu s komunistickými funkcionáři srbského původu. Odmítal totiž, aby se proti chorvatským sedlákům, kteří byli pouze podezřelí ze sympatií k ustašovcům, uplatňovaly plošné represe.

Manolićovy vzpomínky na léta odboje a revoluce se tak nejen obsahově, ale i názorovým zaměřením v zásadě neodlišují od desítek žánrově podobných knih vydávaných v Jugoslávii v 60. a 70. letech minulého století, tedy ve vrcholném období Titova režimu. Manolić vypráví o svých mladých letech dosti stručně. Mnoho nových informací o protifašistickém odboji v Jugoslávii či o každodenním životě v Chorvatsku za druhé světové války se tak z recenzovaných pamětí nedozvíme. Výjimkou je pouze krátká pasáž o přípravě atentátu na vůdce ustašovského režimu Ante Paveliće. Plánovalo se, že Paveliće zavraždí jeho osobní holič, který byl tajným sympatizantem komunistické strany. Atentát připravovaný v létě roku 1942 byl však nakonec na poslední chvíli odvolán. Vedení KSJ totiž tehdy uzavřelo dohodu o výměně Andriji Hebranga a několika dalších vězněných komunistických funkcionářů za zajaté německé a ustašovské důstojníky. Atentát na Paveliće by její realizaci pochopitelně zmařil.

Stručný, až lakonický charakter mají i kapitoly líčící autorovy osudy v 50. a 60. letech. Manolić tomuto období svého života vyhradil v publikaci čítající více než 400 stran pouhých 50 stránek. Dozvíme se, že se – již jako vysoký důstojník politické policie – stal v roce 1948 náčelníkem všech vězeňských zařízení v Chorvatsku. V roce 1961 byl pak jmenován velitelem tajné služby v Záhřebu. Zajímavější podrobnosti, které by autor jistě mohl poskytnout, však až na výjimky v knize scházejí. Manolić konstatuje, že do jeho kompetence nespadal internační tábor na jaderském ostrovu Goli otok, kde byly po roce 1949 vězněny osoby, které nesouhlasily s Titovým postupem ve sporu se Stalinem. Necháává si však pro sebe, že tisíce dalších tzv. přívrženců Informbyra bylo internováno (a krutě trápeno) i v jiných vězeních. Několik z nich v 50. letech spadalo do Manolićovy kompetence.

Malou vypovídající hodnotu má i zvláštní kapitola věnovaná věznění záhřebského arcibiskupa Alojzije Stepinace v letech 1946–1960. Manolić podrobně popisuje transport odsouzeného arcibiskupa do věznice v Lepoglavě, který zorganizoval a osobně řídil. Jednoznačně popírá, že Stepinac by byl v internaci otráven. Žádné bližší podrobnosti týkající se Stepinacova pobytu v Lepoglavě a jeho předčasné smrti v domácím vězení však neuvádí.

Manolić se ve vzpomínkách okrajově a dosti enigmaticky dotýká i dosud neobjasněné smrti Andrije Hebranga, vysokého funkcionáře KSJ chorvatského původu, který byl okamžitě po vypuknutí roztržky mezi Stalinem a Titem internován. Konstatuje, že důvodem uvěznění nebylo Hebrangovo obvinění z chorvatského nacionalismu, ale podezření, že je sovětským agentem. Manolić dává najevo, že slyšel nepotvrzené podrobnosti o Hebrangově smrti. Zmiňuje se však pouze o tom, že Hebrang zemřel den předtím, než mělo o jeho dalším osudu rozhodnout nejvyšší jugoslávské vedení.

V recenzovaných pamětech nalezneme i stručnou zmínku o tzv. odposlechové aféře, tedy o událostech spojených v roce 1966 s politickým pádem Aleksandra Rankoviće a s následnou velkou personální čistkou v jugoslávské tajné službě. Manolić konstatuje, že zřejmě nechtěný podnět k vyšetřování údajných odposlechů jugoslávského prezidenta dala jeho manželka Jovanka Budisavljević Broz, která si stěžovala Ivanu Krajačičovi, Titovu důvěrníkovi a vysokému chorvatskému funkcionáři, že se na veřejnost dostávají podrobnosti z jejího osobního života. Podle Manoliće se tehdy Ranković připravoval, že od Tita převezme rozhodující podíl na moci. Chtěl však jugoslávskému prezidentovi formálně nadále ponechat jeho státní i stranické funkce. Zajímavější než poznámky o Hebrangově případu či o odposlouchávací aféře je krátká zmínka o tom, že jedním z hlavních důvodů, proč se jugoslávské vedení na počátku 60. let rozhodlo svým občanům umožnit fakticky volně cestovat do zahraničí, byla skutečnost, že tehdy začal strmě narůstat počet případů nelegální emigrace podmíněné nikoliv politickými, ale čistě ekonomickými důvody.

Manolić byl v roce 1966 zvolen poslancem chorvatského saboru a po více než dvaceti letech tak odešel z tajné služby. Jaké byly jeho další kontakty s politickou policií, se z paměti ovšem nedozvíme.

Autor zůstává velmi lakonickým vypravěčem i při líčení událostí spojených s tzv. chorvatským masovým hnutím (maspok). Jistě zajímavé je jeho konstatování, že v roce 1967 vydaná *Deklarace o názvu a postavení chorvatského spisovného jazyka* byla provokací tajné policie. Její velitelé chtěli tímto způsobem zastavit probíhající liberalizační reformy. Státní bezpečnost podle Manoliće velmi ovlivňovala i průběh událostí v roce 1971, kdy masové hnutí vyvrcholilo. Pomocí svých agentů záměrně přispívala k radikalizaci nacionálních i politických požadavků vznášených protestujícími studenty a snažila se tak masové hnutí diskreditovat. Manolić v této souvislosti jako agenta tajné služby explicitně jmenuje jednoho z tehdejších studentských vůdců, pozdějšího chorvatského politika a prvního předsedu Chorvatského helsinského výboru Ivana Zvonimira Čička.

Manolić byl jako sympatizant masového hnutí v roce 1972 vyloučen z komunistické strany, zbaven poslaneckého mandátu a v 52 letech poslán do předčasného důchodu. Na rozdíl od stovek dalších protagonistů masového hnutí se vyhnul trestnímu stíhání. Je možné, že ho ochránily blízké přátelské vazby s výše zmíněným Ivanem Krajačićem, který nad Manolićem držel ochrannou ruku. V pamětech je Krajačić, který byl v posledních desetiletích v srbském prostředí často demonizován, charakterizován jako přesvědčený titoista, ale zároveň jako politik hájící zájmy chorvatského národa. Manolić zdůrazňuje, že Krajačić po druhé světové válce zachránil před popravou či mnohaletým žalářem mnoho chorvatských vědců a umělců, kteří tak či onak spolupracovali s ustašovci.

Po vyloučení ze strany se Manolić stáhl do ústraní a žil životem předčasně penzionovaného člověka. Jeho jediné politické aktivity se odehrávaly během procházek, které pravidelně podnikal s Ivanem Šiblem, Josipem Boljkovcem, Jankem Bobetkem a několika dalšími muži, kteří byli stejně jako on na počátku 70. let kvůli obvinění z podpory chorvatského nacionalismu zbaveni významných postů. V záhřebských parcích vedli dlouhé rozhovory o politické situaci. Původně nezávazná konverzace postupně nabyla vážnějšího charakteru. Od poloviny 80. let se tyto diskuse především točily kolem budoucnosti Chorvatska po očekávaném zhroucení Titova režimu. Bohužel ani v těchto pasážích nejsou recenzované paměti dostatečně konkrétní a přesné, mnohé zůstává nedořečené, některé závěry a hodnocení nejsou dostatečně argumentačně podloženy. Nikoliv ojediněle se řada tvrzení s přihlédnutím k celkovému kontextu nesmírně dramaticky se vyvíjející jugoslávské krize zdají být dokonce velmi nepravděpodobná či záměrně vykonstruovaná. Týká se to například Manolićova tvrzení, podle něhož se Franjo Tuđman stal klíčovou postavou chorvatské opozice přičiněním několika vysokých funkcionářů titoistického režimu. Výslovně jsou přitom jmenováni Ivan Krajačić, bývalý předseda jugoslávské vlády Mika Špiljak a poslední předseda Svazu komunistů Chorvatska Ivica Račan. Tito muži si údajně nepřáli, aby se po očekávaném rozpadu jugoslávské federace dostaly v Chorvatsku k moci pravicové síly vzhlížející k ustašovskému režimu. Předpokládali, že Tuđman jako účastník partyzánského odboje bude hájit antifašistické tradice. Manolić se v tomto ohledu dopouští zmateného, v jistých ohledech až konspiračního zjednodušování a přehánění, které je zvláště patrné v neúměrném přeceňování proreformních a liberalizačních tendencí těchto tří zmíněných chorvatských politiků. Manolićův pokus ukázat Špiljakovy či Račanovy záměry na přelomu let 1988 a 1989, kdy bylo Tuđmanovo Chorvatské demokratické společenství teprve v zárodcích, jako stanoviska již jed-

noznačně tíhnoucí k demokratizačnímu a k pluralismu směřujícímu kurzu, pak zcela jednoznačně odporuje skutečnému, velmi složitému vývoji na chorvatské politické scéně na přelomu let 1989–1990. Z pamětí také můžeme vyrozumět, že právě Manolić měl zabránit tomu, aby se Tudjman identifikoval s radikálně nacionalistickými stanovisky prosazovanými v chorvatském disentu Hrvojem Šošićem či bratry Veselicovými.

Autor se podrobněji rozepisuje až o období, které těsně předcházelo vzniku Chorvatského demokratického společenství. Dozvíme se o formování přípravného výboru HDZ i o brzkých sporech mezi jeho členy. Část z nich podmínily názorové rozdíly, část byla výsledkem osobních animozit, část vyplývala z mocenských ambicí. Z názorového tříbení vyšel nakonec jako poražený proud vedený Markem Veselicou. V pamětech je podrobně vylíčena Manolićem připravená intrika, která Veselicově skupině znemožnila účast na ustavujícím shromáždění HDZ. Po eliminaci radikálně pravicové skupiny se podařilo prosadit Tudjmanem a Manolićem navrhovanou interpretaci nacionálního programu a tomu odpovídající podobu platformy tzv. národního smíření. Vznikem HDZ měly být totiž mimo jiné překonány historicky vzniklé rozpory mezi jednotlivými proudy chorvatské politiky (radičevci, ustašovci, komunisty). Nová strana se měla přihlásit nejen k odkazu chorvatského národního hnutí, ale také k dědictví partyzánské rezistence a zejména k rozhodnutí partyzánského parlamentu, kterým byla proklamována chorvatská státnost v rámci jugoslávské federace. Národní usmíření tedy nemělo znamenat negaci výsledků druhé světové války, porážky nacistů a jejich spojenců a popření historického vítězství komunistického odboje nad fašismem.

Z recenzovaných pamětí není zcela zřejmé, nakolik bylo trvání na levicovém odkazu jako nedílné součásti chorvatského národního dědictví podmíněno ideově a nakolik především prakticky. Formující se chorvatská opozice si již v 80. letech velmi dobře uvědomovala potenciální výbušnost srbské otázky v Chorvatsku. Její realističtější uvažující členové proto rozhodně prosazovali zásadu neměnnosti hranic mezi jednotlivými částmi jugoslávské federace, které byly stanoveny záhy po skončení druhé světové války Titovým režimem. Kvůli obavám z legitimizace separatistických tendencí přečanských Srbů již tehdy odmítali volání po připojení částí Hercegoviny, Bosny a Sremu k Chorvatsku. Manolić uvádí, že spor o budoucí hranice samostatného Chorvatska byl hlavním důvodem (spolu s nenaplněnými osobními ambicemi) odchodu několika pravicově orientovaných disidentů z HDZ. Dodává ovšem současně, že Tudjman v názoru na tento problém lavíroval. Nebyl již tehdy ochoten zříci se vize Chorvatska v hranicích, které mělo v letech 1939–1941,

tedy v době Chorvatské bánoviny, kdy zahrnovalo i velkou část teritoria Bosny a Hercegoviny.

Manolić dlouho působil jako organizační tajemník HDZ. Po vítězství této strany ve volbách se na jaře 1990 stal členem předsednictva Chorvatské republiky, následně vykonával další klíčové funkce. Postupně byl předsedou vlády, šéfem tajné služby, předsedou jedné z komor parlamentu. Patřil tedy k okruhu dvou tří nejbližších Tudjmanových spolupracovníků. V pamětech tomuto období věnuje rozsáhlý prostor, dosud neznámých faktů a souvislostí se však z nich dozvíme poskrovnu. Autor většinou shrnuje již známé informace, citlivější údaje naznačuje pouze občas, jemu nepochybně známé zákulisí vysoké politiky bohužel poodkrývá jen zcela výjimečně. Byť se Manolić mnohokrát o Tudjmanovi zmiňuje, nikdy se nepouští do jeho podrobnější charakteristiky. Čtenáři nepřibližuje, jaký byl Tudjman v zákulisí, jak se choval ke svým spolupracovníkům a podřízeným, co Manolićovi v důvěrných rozhovorech říkal. Naopak i v tomto případě se Manolić neubráníl pokušení osobně přispět k znepráhlednění a mystifikaci některých aspektů Tudjmanovy politiky. V pasáži pojednávající o prvním období činnosti HDZ tak například velmi lakonicky, v jedné až dvou větách uvádí, že počátkem roku 1989 mělo dojít k údajnému osobnímu setkání Tudjmana se Slobodanem Miloševićem. Stejně jako v mnoha dalších případech však i toto Manolićovo tvrzení jen těžko obstojí v konfrontaci s detailní analýzou průběhu rozpadu jugoslávského státu. Milošević, který na počátku roku 1989 prožíval jeden ze svých nezpochybnitelných politických vrcholů, měl jen velmi málo důvodů sejít se s tehdy marginalizovaným, v samotném Chorvatsku silně ostrakizovaným a nepříliš známým disidentem Tudjmanem. Až do pozdních měsíců roku 1989 byla navíc otázka zavedení politického pluralismu a z něj plynoucí případné obměny vládnoucí garnitury v Chorvatsku natolik nejasná a nepředvídatelná, že podobné setkání postrádá i v této rovině konkrétnější smysl. Manolić se tak pokouší svým dílem přispět ke kontroverznosti již tak hojně diskutovaného a téměř až legendami opředeného vztahu mezi Tudjmanem a Miloševićem.

Obdobně nesdílne však Manolić píše i o dalších osobách, se kterými se během své dlouhé politické kariéry setkával. Jednou z mála výjimek je zmínka o Savce Dabčević Kučar a Míku Tripalovi, klíčových osobnostech chorvatské politiky v době masového hnutí, které se i na přelomu 80. a 90. mezi chorvatskou veřejností těšily velké popularitě. Před prvními volbami je vedení HDZ chtělo získat na svoji stranu. Nabídlo jim proto, že po očekávaném volebním vítězství budou zastávat posty šéfa parlamentu a předsedy vlády. Oba to však sebevědomě příkře odmítli s tím, že se nehodlají podřizovat Tudjmanově autoritě.

Autor přesvědčivě neobjasňuje, proč se Tudjman postupně sblížoval s pravicově orientovanými chorvatskými nacionalisty. Částečně to vysvětluje tím, že mezi nimi příznivě rezonovala jeho vize Chorvatska v etnických hranicích. Za přelom přitom označuje jmenování Gojka Šuška ministrem obrany v září 1991. Manolić kritizuje Šuškovu extrémistickou stanoviska. Opakovaně však především zdůrazňuje, že Šušak byl agentem jugoslávské tajné služby a byl bělehradskou centrálou využíván i po roce 1991. Zdůvodňuje to mimo jiné tím, že blízcí Šuškovu příbuzní zastávali v Titově Jugoslávii vysoké posty. Šušak není jedinou osobou, kterou Manolić označuje za agenta politické policie. Explicitně kromě něj a Ivana Zvonimira Čička jmenuje i předsedu šovinistické Chorvatské strany práva Dobroslava Paragu. Naznačuje však, že vazby s tajnou službou mělo i mnoho dalších osob působících v nejvyšších patrech chorvatské politiky. Konstatuje například, že jen málokterý politický vězeň nepodepsal při propuštění z výkonu trestu závazek spolupráce se zpravodajskou službou. Uvádí také, že ze 45 nejbližších Tudjmanových spolupracovníků bylo 38 agenty státní bezpečnosti. Z textu však není jasné, zda a kdy vazby se státní bezpečností ukončili.

Manolić působil v jugoslávské politické policii více než dvacet let, v 90. letech pak dokonce chorvatskou tajnou službu řídil. Jeho informovanost je v tomto ohledu jistě zcela výjimečná. Nicméně při čtení pamětí, snadno nabydeme dojem, že Manolić je tajnými agenty a rezidenty rozvědných a kontrarozvědných služeb až posedlý. Vidí je všude a za vším. Jejich působením nepřilíhí věrohodně vysvětluje mimo jiné neúspěch obrany Vukovaru či chorvatské vměšování do války v Bosně. Stejně jako v předchozích kapitolách však Manolić většinou pouze naznačuje, podrobnosti si nechává pro sebe. Platí to i o konstatování, že jugoslávská vojenská rozvědka již v roce 1987 počítala s rozpadem Jugoslávie a plánovala, že v tomto případě nebude armáda bránit samostatnosti Slovinska. Ještě pozoruhodnější je tvrzení, že Slovinsko nabízelo v roce 1991, tedy těsně před vypuknutím války, Chorvatsku smlouvu o přátelství a vzájemné pomoci. Lublaňská vláda však tím ve skutečnosti sledovala ryze sobecké zájmy. Pod záminkou pomoci Chorvatsku chtěla vojensky obsadit Istrii a přichystat si tak půdu pro pozdější anexi tohoto poloostrova.

Stejně tak jako se Manolić s hrdostí nadále hlásí ke své účasti v partyzánském odboji, nezříká se ani svého angažmá v exekutivě nezávislého Chorvatska. I dnes považuje směr, kterým se Chorvatsko po roce 1990 vydalo, za správný. Nekritizuje ani tehdejší přístup HDZ k srbskému národu v Chorvatsku, hovoří v této souvislosti jen o dílčích chybách či lokálních excesech. Z války v letech 1991–1995 jednoznačně viní Slobodana Miloševiče a předáky krajinských Srbů. Sám sebe ani dnes

neoznačuje za antitudjmanovce. Zdůrazňuje, že se s Tudjmanem rozešel především kvůli jeho postoji k válce v Bosně.

Zpráva o vydání Manolićových pamětí se v Chorvatsku setkala s ohromným zájmem. Memoáry dokonce několik týdnů vévodily žebříčkům nejprodávanějších knih s politicko-historickou tematikou. Všeobecně se totiž očekávalo, že autor zveřejní citlivé poznatky, které získal během mnohaletého působení v tajných službách. Objevných a současně věrohodných informací je však v recenzovaných memoárech nakonec poskrovnu. Řada konstatování a dílčích údajů je navíc evidentně poznamenána Manolićovou nedůvěryhodnou argumentací. Autor však nechává chorvatskou veřejnost nadále v napětí. Na konci knihy totiž avizuje druhý díl pamětí, v nichž hodlá podat svědectví o politických vraždách v Chorvatsku v 90. letech, o odposlouchávání Slobodana Miloševiče, o setkání Tudjmana s Dobricou Ćosićem a Milovanem Djilasem, o přípravě ofenzívy proti Republice srbská Krajina a o mnoha dalších atraktivních tématech. Lze si jen přát, aby Manolić byl v druhém díle svých pamětí sdílnějším a hodnověrnějším vypravěčem.

Jan Pelikán – Boris Mosković

Gabriela FATKOVÁ,

***Bulharští Karakačani a usedlý život: dům, jméno a identita.***

Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2015, 292 s.,

ISBN 978-80-7325-376-9.

Gabriela Fatková ve své publikaci zpracovala velice náročné téma. Zabývá se antropologickým obrazem donedávna kočovných pasteveckých Karakačanů, paleobalkánského, nicméně v současnosti mizejícího a nepřítelů početného etnika, o jehož původu se dodnes vedou spory (teoriím o etnogenezi Karakačanů se autorka zevrubně věnuje ve třetí kapitole<sup>1</sup>), jehož sezónní migrace s tisícihlavými stády ovcí

1 Autorka se při představování jednotlivých teorií o původu tohoto etnika nepřiklání k žádnému z nich, neboť správně poukazuje na to, že první zprávy o Karakačanech pocházejí až z 18. století, přičemž před tím, a to již od 10. století, se o kočovných pastevcích v této části Evropy vždy hovoří jako o Vlaších. Pod tímto etnonymem se ovšem vždy skrýval poměrně pestrý etnický substrát. Gabriela Fatková upozorňuje na to, že není jasné, jakou linii „předků“ autoři jednotlivých teorií hledají. Poukazuje přitom také na to, že od vzniku balkánských nacionalismů v 19. století se o etnicitu těchto kočovných pastevců přetahují zejména řecké nacionalistické kruhy, jež Karakačany označují za „nejstarší a nejčistší Řeky“, v menší míře pak také podobně zaměřené intelektuální kruhy bulharské.

z letních pastvin na zimní a obráceně patřily celá staletí ke koloritu tradičního života jižního a východní Balkánu. Zabývat se Karakačany en bloc by ovšem vyžadovalo mnohem více času a také finančních prostředků, než kolik měla autorka k dispozici. Svoji pozornost proto zaměřila na tu část Karakačanů, která po vzniku novodobých států balkánských křesťanských národů, jež se v 19. století na Balkáně vyvázaly ze staleté osmanské vlády a v důsledku následného vzniku těžce prostupných státních hranic omezila svoje sezónní migrace na území dnešního Bulharska. V rámci monografie sice G. Fatková podává celkový obraz historického vývoje tohoto etnika, způsobu jeho hospodaření a jeho sociálních struktur, jádro práce ovšem činí etnologická a antropologická analýza současného života bulharských Karakačanů, a to zejména jejich usedlého života, k němuž byli přinuceni zákony bulharské komunistické moci na přelomu 50. a 60. let 20. století.<sup>2</sup> Její práce popisuje změny v životě Karakačanů, které s sebou usedlý život přinesl, zejména pak v obživě (v práci uvádí několik modelů obživy, počínaje usedlým chovem ovcí v okolí nových sídel, přes podnikání a odchody za prací do zahraničí konče) a v tradiční sociální organizaci. Zároveň však ve své knize zkoumá úsilí Karakačanů o uchování jejich tradiční sebeidentifikace jakožto svébytného etnika, výrazně se – v pojetí a povědomí jeho příslušníků – po všech stránkách odlišujícího od většinového národa, a to jak svým původem, jazykem či zachováváním tradic, tak i hlubokým (i když dosti specifickým) náboženským přesvědčením.<sup>3</sup>

Ve své práci autorka vychází z mimořádně široké základny sekundární literatury. Využívá nejen zásadní monografická díla, ale i publikace zpracovávající dílčí a marginální výseče jí studované problematiky. Dalo by se říci, že shromáždila vše

---

2 Práce G. Fatkové jednoznačně ukazuje, že komunistická ideologie, jako i v jiných odvětvích zemědělské produkce, kolektivizací zcela zdevastovala tradiční a prověřené způsoby obživy a potažmo i péče o krajinu, neboť právě v důsledku omezení pastvy mnohé staletími tradičně obhospodařované pastviny beznadějně a nenávratně zarůstají, čímž dochází k dramatickým změnám ve vzhledu celých oblastí. Její zjištění, že si v Bulharsku s sebou nesou Karakačani křivdu z nedobrovolného usazení jako jeden z konstitutivních znaků své novodobé identity, je proto zcela signifikantní, stejně jako jejich ideál krásy, jímž jsou horské pastviny a ideál života, jímž dodnes zůstává život v přírodě.

3 Mimořádně zajímavé jsou zde poznatky autorky o praktikování náboženských obřadů u Karakačanů, kde se ustálil model, že rituální praktiky a modlitby provádí zejména žena, která tímto způsobem udržuje přímý kontakt a vztah s Bohem, zatímco muž tak činí jejím „prostřednictvím“ a obřadů se příliš nezúčastňuje. Žena tak vlastně zajišťuje své rodině „spásu“. Bylo by v této souvislosti možná zajímavé provést paralely s jinými balkánskými národy, žijícími převážně z produktů pasteveckého způsobu života, např. s horskými albánskými kmeny či některými černoorskými plemy, u nichž jsem kdysi zaznamenal principy v podstatě podobné (resp., skutečnost, že muži se téměř neúčastní náboženských obřadů).

relevantní, co bylo kdy o Karakačanech napsáno, takže soupis literatury v závěru práce by mohl svým způsobem sloužit i jako jakási „karakačanská bibliografie“. To je i svědectvím její vědecké poctivosti, píle a neobyčejné heuristické vytrvalosti. Jejího shrnutí dosavadního bádání, v němž na 34 stranách (sic!) druhé kapitoly podává neobyčejně zevrubné analýzy jednotlivých klíčových prací o Karakačanech, a to jak anglofonních, tak také děl z jiných národních vědeckých prostředí, si velmi vážím i z toho důvodu, že v něm autorka dokazuje, že i o vědecké literatuře lze psát skutečně čtivě!

Co je ovšem obzvlášť přínosné, je fakt, že většinu potřebných informací ke své práci G. Fatková získala během svých vlastních, velmi zevrubných a inspirativních šestiletých terénních výzkumů. Ty v žádném případě nebyly jednoduché, zejména vzhledem k uzavřenosti karakačanského etnika navenek, o které v knize ostatně také zevrubně pojednává. Důvěru svých informátorů si autorka získávala postupně, v průběhu několika let a díky své citlivosti toto úskalí dokonale zvládla, což se předtím povedlo jen několika málo badatelům v období, kdy Karakačani ještě kočovali (a tedy v jiných historických souvislostech). Autorka se postupně de facto stala i členem zkoumaných domácností. Podařilo se jí přitom kromě výsledků svého zúčastněného pozorování shromáždit i množství pramenné literatury, ba co víc, podílela se dokonce na vydání knihy veršů jedné karakačanské básnířky a jejího překladu do češtiny. Ostatně celý popis jejího postupného sbližování s karakačanskou komunitou v úvodní kapitole je z tohoto hlediska velmi poučný.

K práci přistoupila autorka dokonale teoreticky dobře připravena. Zná všechny nosné teoretické koncepce, z nichž vychází (a jež na některých místech možná trochu příliš skromně staví do popředí) a jež také v mnoha ohledech dále rozvíjí. Domnívám se, že zejména ta část její práce, v níž pojednává o nových strategiích obživy Karakačanů po jejich násilném usazení (5. kapitola) a především pak po pádu komunismu v Bulharsku, kdy dochází k opětným, moderně modifikovaným migracím za prací do Řecka (kapitola 6.),<sup>4</sup> dále pak celá 7. kapitola, kde se zabývá sociální organizací Karakačanů po jejich sedenterizaci a především pak kon-

4 V případě migrace do Řecka uvádí autorka zajímavý doklad řecké imigrační politiky, spočívající prakticky ve ztíženém přístupu k získání trvalého pobytu a řeckého občanství pro Karakačany, které by pro ně, jakožto „čisté Řeky“, ať již to znamená cokoli, měly být z podstaty řeckých zákonů bezproblémové. G. Fatková uvádí, že se tak děje ve snaze řeckých úřadů udržet řecky mluvící menšiny v místě jejich stávajícího bydliště. Podobnou strategií se řídily i turecké úřady v případě migrací mnohem početnější turecké menšiny z Bulharska do Turecka. Touto strategií si totiž vlády obou zemí ponechávají možnost zasahovat do záležitostí států, v nichž jejich menšiny žijí, v tomto případě do záležitostí bulharských.

ceptem karakačanského „domu“ jako sociální struktury,<sup>5</sup> a také 11. kapitola, v níž s přehledem líčí udržování a formování novodobé karakačanské identity ve změnách poměrech postmoderní doby, by se, po přeložení práce do světového jazyka, mohly a měly stát antologickou a hojně citovanou součástí světové antropologické literatury. Bádání v nastíněné šíři totiž v českém ani bulharském prostředí ještě nikdo neprovedl a také ve světové balkanistice nevzniklo mnoho prací, které by mohly být s monografií G. Fatkové srovnávány.

Václav Štěpánek

Konstantin Vladimirovič NIKIFOROV – Jelena Ljubomirovna VALJEVA – Ella Grigorjevna ZADOROŽNJUK – Olga Nikolajevna MAJEROVA (eds.), ***Istorik – slavist. Prizvanije i professija. K jubileju V. V. Marjinoj***, Moskva – Sankt-Peterburg, Nestor – Istorija 2013, 393 s., ISBN 978-5-4469-0008-4.

Ruská historička Valentina Vladimirovna Marjina se v roce 2012 dožila 85 let. O rok později vyšel v nakladatelství Nestor – Istorija sborník *Historik – slavista: povolání a profese*, který na počest jubilantčiny narozenin připravili její kolegové, pracovníci Ústavu slavistiky Ruské akademie věd v Moskvě. Publikace přináší příspěvky věnované nejenom některým problémům českých a slovenských dějin, jimž se V. V. Marjina věnovala po celý svůj odborný život, ale také problémům dějin dalších středoevropských národů a zemí, neboť ani ty nemohly zůstat stranou jejího odborného zájmu. Kniha je rozdělena do dvou částí. První, obsáhlejší, dostala název *Klíčové události historie zemí střední a jihovýchodní Evropy*, druhá je nazvána *Z aktuálních literárněvědných výzkumů (bohemistika a slovakistika)*.

První část uvádí studie G. P. Melnikova *Mezietnické kontakty v Praze XVI. století*. Snaží se postihnout existenci jednotlivých etnických skupin v hlavním měs-

5 V kapitole autorka správně dedukuje, že v bádání o sociální a symbolické funkci „domu“ by bylo dobré se zaměřit pro srovnání i na některá jiná společenství dodnes částečně kočující. K sezónním migracím (pravda v současnosti již téměř doznívajícím) dodnes dochází např. v některých částech Černé Hory (zejména v prostředí kmenů Kučů a Vasojevičů) a nejspíš by se v pojetí „domu“ v tamních případech našlo hodně podobností. V souvislosti s analýzou sociálních struktur Karakačanů dochází autorka na základě svých pozorování mj. k pozoruhodnému závěru, že zatímco v „kočovně pasteveckém období se jednotlivé karakačanské rodiny sdružovaly do pasteveckých družin, které kopírovaly patrilineárně založenou příbuzenskou síť a trvaly pouze během jedné pastevecké sezóny, dnes jsou sociální formace Karakačanů mnohem stabilnější, protože jsou založeny na rezidenci v rámci „domu“ a sousedství“.

tě Království českého v 16. století, jejich vzájemné vztahy a podíl na formování charakteru českého státu. Autor vychází z české odborné literatury, věnované tomtuto tématu, především Z. Wintera, J. Janáčka a F. Šmahela a také ze svých vlastních předchozích prací. Cituje z českých kronik 16. století, především z *Kroniky pražské* Bartoše Písaře, dále Daniela Adama z Veleslavína a především Sixta z Ottersdorfu *Knihy památné o nepokojných letech 1546 a 1547*, kterou v 80. letech přeložil a připravil k ruskému vydání. Vzhledem k tehdy panující cenzuře musel v roce 1989 z textu vypustit pasáže o nekrofilních a zoofilních praktikách španělských žoldnéřů, pobývajících v 16. století v Praze. Aby ruský čtenář o tyto historické pikanterie nepřišel, včlenil je nyní do svého textu.

Autorem další studie, která nese název *K otázce donacionální etnické identity Rusínů na Slovensku (19. století – začátek 20. století)*, je M. J. Dronov. Jeho práce se pohybuje na pomezí historie, etnologie, filologie a sociologie a hledá odpověď na otázku, jak svoji etnickou příslušnost sami cítí a definují neslovenští slovanští obyvatelé východního Slovenska: jsou Rusíny? Ukrajinci? Slováci? Ani Dronov ve své poměrně obsáhlé práci nedokázal na tuto otázku dát jednoznačnou odpověď.

J. P. Serapionova přispěla do sborníku článkem *Československý tisk o připojení Podkarpatské Rusi k ČSR*. Autorka polemizuje s často opakovaným tvrzením, že nový československý stát o Podkarpatskou Rus nestál a že ji přijal jen pod tlakem vítězných mocností. Na historických dokumentech dokazuje, že T. G. Masaryk o získání tohoto území pro novou republiku usiloval a uvažoval o něm od začátku své zahraniční akce. A z analýzy československého denního tisku z roku 1919 Serapionova vyvozuje, že připojení Podkarpatské Rusi k ČSR vyvolalo v československé veřejnosti silný zájem a pozitivní emoce, ovšem také napětí a rozpory. Také ona – stejně jako autor předchozí studie – poukazuje na nedostatečnou nacionální identifikaci obyvatel této části Československé republiky a upozorňuje na širokou plejádu označení, jež tito lidé sami pro sebe používali: Ukrajinec – Rusín – Rusnak i Rus.

Editoři do sborníku přijali také text českého historika V. Prečana *Slovenské národní povstání – nejdramatičtější epizoda slovenské historie*. Je to velmi obsáhlá stať, s jejíž nejdůležitější částí se český čtenář může seznámit ve sborníku *Svět historie – historikův svět*, který v roce 2007 vydala Technická univerzita v Liberci na počest profesora Roberta Kvačka k jeho 75. narozeninám na s. 457–503).

Na problematiku bulharských dějin se zaměřila J. L. Valjeva ve studii *Antifacistický odboj v Bulharsku: nové tendence národní historiografie*. Reflektuje změny, k nimž v bulharské historiografii dochází od 50. let, a zejména věnuje pozornost

vývoji po pádu komunistického režimu v zemi. V současné době v Bulharsku probíhá diskuse o tom, zda v zemi v letech druhé světové války skutečně panoval „monarchofašistický“ režim a zda boj tamních komunistů byl opravdu bojem proti německé okupaci, když německá vojska v Bulharsku vlastně nebyla, anebo zda šlo o občanskou válku, v jejímž průběhu komunisté usilovali o získání moci. Autorka zdůrazňuje, že i v letech druhé světové války převládala v zemi silná rusofilská nálada, která se mimo jiné projevovala i v tom, že mnozí vysoce postavení funkcionáři carské státní správy a armády pracovali pro sovětskou rozvědku. Principiální změnu, kterou bulharská historiografie prošla, vidí autorka ve skutečnosti, že vstup Rudé armády do Bulharska přestal být symbolem osvobození, ale naopak dnes o něm Bulhaři hovoří jako o „třetí národní katastrofě“.

B. J. Želicki do sborníku přispěl prací *Sovětská svědectví o Maďarsku, jeho politicích a politických emigrantech v letech 1941–1945 (na základě materiálů moskevských archivů)*. Vyslovuje názor, že rozbití historických Uher po první světové válce bylo „krátkozrakým řešením“, protože jejich zachování mohlo být silou schopnou „narušit hitlerovskou agresi na východ, nedopustit srážku dvou gigantů“. Malé státy, které vznikly na rozvalinách podunajské říše, toho podle Želickiho schopny nebyly. Vyslovuje provokativní názor, že Maďarsko potrestali mírotvorci a architekti nové Evropy ve Versailles přísněji, než skutečné viníky právě skončené světové války. To vedlo – tvrdí Želicki – ke sblížení horthyovského Maďarska s hitlerovským Německem. Je přesvědčen, že Maďarsko admirála Horthyho neusilovalo – na rozdíl od tvrzení, opakovaných často v ruské (a nejen ruské) literatuře – o navrácení všech „odervaných“ území, ale jen těch, která byla „kompaktně osídlena etnickými Maďary“. Je logické – podle Želickiho – že jediným spojencem Maďarska při realizaci těchto plánů, mohlo být jen Německo. Současně upozorňuje na skutečnost, že horthyovské Maďarsko ne ve všem souhlasilo s hitlerovskou zahraniční politikou a ne ve všem ji podporovalo. Budapešť podle něj byla silně zneklidněna anšlusem Rakouska v roce 1938 a ještě více napadením Polska a jeho následným rozdělením mezi Třetí říši a SSSR. Horthy podle autora v roce 1938 dvakrát odmítl Hitlerovu nabídku na společné tažení proti Československu, stejně jako v září 1939 odmítl žádost Berlína o umožnění průchodu německých vojsk maďarským územím, aby mohla vpadnout Polákům do týla! Na základě studia dokumentů ze sovětských archivů autor charakterizuje některé maďarské představitele, včetně samotného Horthyho, a polemizuje s s označováním jeho režimu jako fašistické diktatury. „Nálepka ‚horthyovský fašismus‘ byla intenzivně, avšak neoprávněně prosazována i v poválečném Maďarsku představiteli komunistické emigrace, kteří

se vrátili do vlasti," píše Želicki. Dodává však současně, že i oni tak činili pod tlakem sovětské oficiální propagandy. Dokazuje to na příkladu komunistického emigranta Zoltána Lippaie, který 10. dubna 1944 poslal sovětskému NKID (Lidový komisařiát zahraničních věcí) rozklad, v němž odmítl tvrzení „o úplné shodě Horthyho s Hitlerem“ jako „nepodloženém fakty“. Želicki uvádí (s. 127), že předtím i sám Rákosi napsal článek do moskevské *Pravdy*, který nebyl v souladu se sovětským hodnocením horthyovského režimu. Článek však neprošel „recenzním řízením“ a nebyl publikován. Podle autora tehdy oficiální propaganda šířila „povrchní a ne zcela kompetentní představy a obrazy“ o Horthym a tehdejšímu Maďarsku, což se hluboce zapsalo do vědomí širokých mas a nesprávně ovlivňovalo jejich vnímání historické reality. V závěru své práce si Želicki podrobně všímá osudů bývalého maďarského premiéra Istvana Bethlena, jak je zachycují sovětské dokumenty, uložené v Archivu Ministerstva zahraničních věcí Ruské federace v Moskvě.

Maďarským dějinám – byť z pozdějšího období – je věnována i studie A. S. Stykalina „*Maďarské hrdinství si zaslouží poklonu...“ Maďarské události roku 1956 v reakcích dvou ruských vědců*. Autor v ní upozorňuje, že v Sovětském svazu existovali lidé, kteří na rozdíl od oficiální propagandy sovětský vpád do Maďarska v roce 1956 odmítali. Uvádí různé formy protestu sovětských občanů proti tomuto aktu, podrobně se pak věnuje názorům, které soukromě, především ve svých denících, vyslovovali dva významní sovětští vědci – světově uznávaný fyzik akademik Lev Landau, budoucí laureát Nobelovy ceny, a profesor Moskevské univerzity Sergej Sergejevič Dmitrijev, historik, specialista na dějiny Ruska v 19. století.

Na vývoj v Polsku v 50. letech 20. století se zaměřil V. V. Volobujev ve studii *Vnitrostranický boj v Polsku a ochlazení sovětsko-čínských vztahů koncem 50. let 20. století*. Pracuje v něm se skutečností – v českém prostředí málo známou – že v roce 1956 nedošlo k sovětské intervenci v Polsku také proto, že vedení Komunistické strany Číny, zejména Mao Ce Tung a Čou En Laj, se nechalo slyšet, že ze strany SSSR se jedná o „velmocenský šovinismus“ a že s případným sovětským zásahem v Polsku nesouhlasí. Polský předák E. Ochab později v pamětech přímo napsal, že je přesvědčen, že „kdyby Čína tehdy neposlala svá varování, určitě by vývoj skončil intervencí“. Nakonec se ovšem – podle Volobujeva – Gomulka s Chruščovem dohodli. „Gomulka dal Chruščovovi garance, že PLR zůstane součástí Varšavské smlouvy.“ Když se Číňané Polska zastávali, dělali to – podle autora – proto, aby sice zdůraznili princip rovnoprávnosti ve vztazích lidově demokratických zemí, současně si ale nepřáli oslabení sovětského vlivu ve střední Evropě: vystupovali proti možnosti odchodu sovětských vojsk z Polska a negativně hodnotili odstranění K. K. Ro-

kossovského z postu ministra obrany PLR. Poláci cítili k Číně vděčnost; výrazem toho byla návštěva Čou En Laje ve Varšavě v lednu 1957. Avšak když došlo koncem 50. let k ochlazení sovětsko-čínských vztahů, postavilo se vedení Polské sjednocené dělnické strany v čele s Gomulkou zcela jednoznačně za sovětskou politiku a za N. S. Chruščova. Jednak proto, že Číňané odmítli kritiku Stalina a jeho politiky, což zejména pro Gomułka bylo naprosto nepřijatelné, jednak proto, že SSSR byl tehdy hlavním garantem polských západních hranic na Odře-Nise. Gomułka v tomto duchu emotivně vystoupil na druhém zasedání představitelů komunistických a dělnických stran v Moskvě v listopadu 1960 a nic na tom nezměnila ani skutečnost, že si jej vedoucí delegace Komunistické strany Číny Liu Šao Čchi pozval k osobnímu rozhovoru, v němž mu připomněl čínskou pozici v roce 1956. Svoji roli tu ovšem hrál také fakt, že uvnitř Polské sjednocené dělnické strany existovala protigomulkovská stalinistická opozice. Její představitelé hledali – prostřednictvím sovětského velvyslance ve Varšavě – podporu u vedení KSSS, ale marně. Proto se začali orientovat na Komunistickou stranu Číny a na Albánii, kde se dočkali spíše podpory. Situace nakonec vyvrcholila tím, že tajemník prezidenta Bieruta a ministr v době jeho vlády Kazimierz Mijal založil ilegální Komunistickou stranu Polska a v roce 1966 dokonce emigroval do Albánie, odkud promlouval do Polska na vlnách Rádia Tirana. V důsledku všech těchto skutečností – dokazuje V. V. Volobujev – došlo počátkem 60. let k naprostému ochlazení vztahů Polska a Číny i jejich komunistických stran.

E. G. Zadorožnjuk napsala pro sborník příspěvek *Konfigurace nové státnosti v programových dokumentech československých antinormalizačních proudů (duben 1969 – prosinec 1972)*. Všímá si v něm prvních opozičních skupin, vystupujících proti formujícímu se normalizačnímu husákovskému režimu a samozřejmě proti sovětské okupaci, která pro jeho vznik vytvořila podmínky. Pozornost věnuje především manifestu *Deset bodů z 21. srpna 1969*, Socialistickému hnutí československých občanů a Hnutí revoluční mládeže v čele s Petrem Uhlem, Petruškou Šustrovou a dalšími. Vedle těchto proudů, vycházejících buď přímo z idejí předsrpnové KSČ či z jiných marxistických zdrojů, upozorňuje Zadorožnjuk rovněž na existenci nemarxistického Československého hnutí za demokratický socialismus, které vytvořili především bývalí členové Československé strany socialistické v Brně, jako byli Milan Šilhan, Jaroslav Mezník, Petr Wurm a další. Autorka nejen popisuje konkrétní kroky těchto skupin v době od nástupu G. Husáka do čela KSČ po rok 1972, kdy Státní bezpečnost většinu jejich členů pozatýkala a kdy s nimi proběhlo několik soudních procesů, ale analyzuje také jejich ideové zdroje a dokumenty, které

během své krátké existence vyprodukovaly. Pozornost věnuje také vůdčím osobnostem těchto skupin, přičemž právem akcentuje prvořadý význam Jaroslava Šabaty, jehož roli v boji proti husákovskému režimu domácí historiografie ještě dostatečně neoceníla.

Politickému vývoji v 70. letech 20. století, avšak v sousedním Polsku, se věnovala O. N. Majorova; svůj příspěvek nazvala *Formování a činnost demokratické opozice v Polsku ve druhé polovině 70. let*. V úvodu konstatuje, že vedení Polské sjednocené dělnické strany a Polské lidové republiky v čele s Edwardem Gierkem se podařilo v letech 1971–1975 polskou společnost stabilizovat, mimo jiné i proto, že právě v této době došlo k nebývalému růstu životní úrovně polského obyvatelstva. V této době došlo podle autorky i ke změnám v politickém uvažování veřejnosti: polský revizionismus jako myšlenkový proud, alternativně marxistický, prakticky skončil. Jeho nejvýznamnější přívrženci se rozešli s komunistickou ideologií a přešli na pozice sociální demokracie západního typu. Rovněž světské katolické hnutí postupně ztrácelo svůj politický význam. Z tohoto důvodu je pro počátek 70. let v Polsku charakteristická absence opozičních proudů s jasnými hranicemi a ideovými stanovisky. To všechno se však změnilo v roce 1976 a v letech následujících. Snaha komunistického vedení prosadit do ústavy republiky pasáže o vedoucí úloze PSDS ve společnosti a o přátelství se SSSR vedla ke sjednocení polské opozice a její těsnější spolupráci s emigrací na Západě. Výsledkem bylo, že se Polsko postupně rozdělilo do dvou táborů: autoritativního státu a demokratické opozice, což rozbíjelo propagandistický mýtus komunistů o jednotě národa sjednoceného kolem strany. Rozhodující impuls k vyostření vztahů obou těchto sil bylo radikální zvýšení cen potravin v roce 1976. Režim tak reagoval na prohlubující se ekonomické problémy a zadluženost vůči kapitalistickým státům, jež dosahovala výše 8, 5 miliard dolarů! V polských průmyslových centrech, zejména v Radomi, ve Varšavě a na baltském pobřeží došlo koncem června 1976 k demonstracím a stávkám. Ty přerostly ve střety se státní mocí, které si vyžádaly oběti na lidských životech. Autorka dospěla k závěru, že „červnový protest roku 1976 rozděluje dekádu 70. let na dvě části. Do června 1976 se režimu dařilo mobilizovat veřejnost k účasti na modernizaci země zvyšováním mezd, posilováním paternalistických funkcí státu, uspokojováním konzumních potřeb společnosti. Po červnu naděje na rychlé zlepšení života a s nimi i společenské nadšení rychle mizely“ (s. 230). Tento vývoj přispěl k dalšímu organizačnímu sjednocení opozice, jejíž „ideologické zabezpečení“ na sebe podle autorky vzala polská emigrace, „především dvě hlavní centra nezávislého intelektuálního života, zformovaná kolem londýnských Wiadomości a pařížské

Kultury“ (s. 231). Pak se autorka věnuje vzniku nových opozičních organizací, jako byl KOR (Komitet Obrony Robotników), Polská národně-osvobozenická dohoda a různé nezávislé studentské spolky. Popisuje rovněž aktivity katolické církve, která měla obrovský vliv na veřejnost a především na mladou generaci. Nemohla nezmínit význam, jaký právě v této době mělo zvolení kardinála Wojtyły papežem a jeho cesta do rodné země ve funkci hlavy katolické církve. Věnuje se pojmu „solidarita“, který už v této době hrál v životě polské společnosti významnou úlohu. „Bez skutečné společenské solidarity studentů, dělníků, inteligence a dalších společenských skupin by úspěch dubna 1980 nebyl možný,“ píše Majorova. Studii končí konstatováním, že „je možno přijmout závěr, že v 70. letech probíhal mnohohrstený proces eroze starého systému, zrodu ‚nové společenské dohody‘, vznikaly začátky zásadního přelomu ve smýšlení společnosti. Tato léta se stala přípravou ohromného převratu v myšlení a kultuře, převratu, který přinesl revoluci Solidarity.“

Historička A. S. Gladysheva přispěla článkem *Prosincové události roku 1989 v Rumunsku ve světle ústředních sovětských novin*. Zkoumala, jak sovětské sdělovací prostředky informovaly o politickém zvratu v Rumunsku, především noviny *Pravda* a *Izvestija*, ale přihlíží i k psaní *Komsomolské pravdy* a *Literaturnoj gazety*. Spíše než o studii o Rumunsku a pádu komunistického režimu v této zemi jde o studii o sovětském tisku na přelomu let 1989/1990 a o míře svobody slova v SSSR. Autorka dospěla k závěru, že „líčení rumunské revoluce v sovětských novinách bylo velmi informativní a – pokud to bylo možné – i důvěryhodné.“ Přesto však byla nucena konstatovat, že pravá podstata věci zůstává zahalena tajemstvím: „Co se stalo v Rumunsku: revoluce, puč nebo výměna vládnoucí elity, kdo stál za změnou režimu, proč byli N. Ceaușescu a jeho žena tak spěšně popraveni, kdo ostřeloval pokojné obyvatelstvo v ulicích rumunských měst a z jakého důvodu byly navyšovány počty skutečných obětí. Tyto otázky zůstávají do současné doby nezodpovězeny.“

Problematické Balkánu se věnoval rovněž G. N. Engelhardt. Nazval ji *Balkán pro angažované intelektuály: vliv společenských činitelů na formování francouzské politiky v jugoslávské krizi let 1991–1995*. Analyzuje v ní důvody, vedoucí k izolaci a demonizaci Srbska v průběhu jugoslávské války v první polovině 90. let. Poukazuje na skutečnost, že pro Srbsko v počátcích hovořila skutečnost, že bylo tradičním spojencem Francie, zatímco v případě Chorvatska přežívaly stereotypy, zdůrazňující spolupráci s nacistickým Německem za druhé světové války, přesto se nakonec situace obrátila. Engelhardt poukazuje na vliv Německa a USA, které způsobily, že Francie opustila svoji počáteční zdrženlivou politiku a začala se v balkánském konfliktu angažovat. Podle něj se o stupňování protisrbských nálad ve Francii zaslouži-

li levicoví intelektuálové z „pařížské kavárny“, kteří se netajili sympatiemi k bosenskými „musulmanům“ a ve snaze podpořit je sklouzli až k překrucování faktů a vykreslování srbských akcí ve vyhlaném světle. Podle autora je proměna francouzské politiky k Jugoslávii a Srbsku názorným příkladem „evoluce tzv. tradičních spoje-nectví“.

První díl sborníku vydaného na počest V. V. Marjiny uzavírá sociologická studie N. V. Koroviciny *Češi o historii*. Vychází ze skutečnosti, že klíčovou otázkou, kterou si klade každá civilizovaná společnost, je její vztah ke svým kořenům, k historii a k tomu, jak se tato historie promítá do chování současníků. Podle autorky není atmosféra, panující v té které společnosti, jen odrazem objektivních historických událostí, ale i odrazem toho, jak se na svoji minulosti lidé dívají a jak jí rozumějí ti, kdo v daném okamžiku žijí. Proto společnost, která chce poznat sama sebe, musí reflektovat svou vlastní historii. Autorka při pohledu na to, jak Češi odpovídali na otázky o svém vztahu k dějinám, využívala výsledků průzkumů, které v Československu a v České republice proběhly v roce 1946, 1968 a pak několikrát po roce 1989, především v roce 2009. Zejména ten poslední ukázal, že zájem o historii je v české společnosti extrémně malý. Těch, kdo se o dějiny aktivně zajímali, byla jen 4 %, dvě pětiny populace projevovaly střední nebo slabý zájem o historii, pětina se o ni nezajímá vůbec. Častější interest projevují lidé s vysokoškolským vzděláním, náležející k vyšší střední třídě, a praktikující věřící. Autorka zkoumá, jakým způsobem Češi získávají vědomosti o historii a dospěla k závěru, že „zájem převládající většiny Čechů k historii je nevalný a má nesystematický charakter“ (s. 292). Z uskutečněných průzkumů vyplývá, že česká populace si vysoce cení husitské doby, vlády Karla IV., první republiky a tzv. Pražského jara 1968, naopak negativně hodnotí období německé okupace, protektorátu, komunistického režimu, zejména 50. léta a dobu tzv. normalizace 70. a 80. let. Samozřejmě, výsledky výzkumů v různých letech ukazují různé priority, stejně jako se měnil vztah české společnosti k významným historickým osobnostem. Autorčin zájem o stav české společnosti pokračuje prakticky do současnosti a všímá si i období po roce 1989. Konstatuje, že Češi vysoce hodnotí 90. léta, s despektem naopak hovoří o období po roce 2000. Z uvedeného výzkumu a celé studie česká společnost nevychází nijak pozitivně.

Studie z bohemistiky a slovistiky, obsažené ve druhé části sborníku, uvádí práce L. N. Budagové *Ironie a humor v satirické poezii*. Velmi zajímavou sondu do stavu česko-ruských vztahů – podle toho, jak se odrážejí v moderní české literatuře – zpracovala I. A. Gerčikova. Dala jí název „*Májové hvězdy*“ nebo „*Mráz z Krem-lu*“. (*Sovětský voják v české literatuře*). Hned v úvodu konstatuje, že pohled českých

spisovatelů (a nepochybně celé české veřejnosti) na sovětské vojáky se od roku 1945 do současnosti dosti značně proměnil. „To, co se dříve pokládalo za hrdinství a čím se pyšnili, se nyní stydlivě pokoušejí zapomenout“ (s. 323). S nepřehlédnutelnou lítostí konstatuje, že při osvobození Československa zahynulo velké množství sovětských vojáků, avšak když se v současné době hovoří o osvobození Prahy, zdůrazňuje se zásluha Ruské osvobozenécké armády, tzv. vlasovců. A místo o osvobození Československa se prý v českém prostředí pořád častěji hovoří o „obsazení území“. Pak uvádí nejvýznamnější básnická i prozaická díla, oslavující sovětský podíl na osvobození naší země, aby následně přešla k těm, která neprojevují obětím sovětských lidí dostatečný vděk. Jako první uvádí román Josefa Škvoreckého *Zbabělci*, jehož autor „popisoval poslední dny okupace Československa a ukázal Rudou armádu v tom nejhorším světle“. Sovětsí vojáci prý v jeho líčení „nevyvolávají žádné sympatie, spíše připomínají neorganizovanou hordu“. Škvoreckého negativní líčení prý pokračuje i v jeho románu *Tankový prapor*: „Jednoo-  
ký vojenský poradce ze SSSR se stane svými ohromnými nárameníky, demonstrujícími sovětský nevкус, směšným a cokoli udělá, bude vypadat směšně a smutně.“ Dalším autorem, který podle autorky znevažuje sovětské zásluhy, je Karel Pecka. Ostatně, „od člověka, který si odseděl 11 let v lágru, těžko očekávat zvláštní lásku ke všemu sovětskému“, uvádí. Zmiňuje rovněž Karla Kryla – „známého českého barda a básníka“, – vyvrcholením vši protisovětské nenávisti však podle ní jsou memoáry Zdeňka Mlynáře *Mráz přichází z Kremli*. Karikování Rusů jako lidí „neschopných něčeho pozitivního, tupých, namyšlených, zbabělých se stalo důležitým úkolem pro řadu spisovatelů“, pokračuje na jiném místě. Škoda jen, že se L. N. Budagova nepokusila zamyslet nad tím, proč tomu tak je, proč došlo k tak hluboké a zásadní proměně nejen v dílech českých spisovatelů, ale i ve smýšlení převážné většiny české veřejnosti.

Problémům slovenské literatury se věnovala A. J. Peskova ve studii *Expresionistická novela na Slovensku – pestrá škála individuálních rozhodnutí*, N. V. Šedova v práci *Miroslav Válek jako surrealista v poezii pro děti (60. léta)* a L. F. Širokova v příspěvku *Odras války a Slovenského národního povstání ve slovenské próze druhé poloviny 20. století*. Závěr sborníku tvoří speciální příloha, obsahující podrobnou bibliografii jubilantky, tedy Valentiny Vladimirovny Marjiny.

Jiří Pernes

Michał M. KOSMAN,

***Polityka RFN wobec ZSRR/ Rosji w latach 1989–2009,***

Bydgoszcz, Wydawnictwo Uniwersitetu Kazimierza Wielkiego 2013, 564 s.,  
ISBN 978-83-7096-915-8.

Těžko existuje dvojice států, které by stejně jako Rusko a Německo k sobě přitahovaly pozornost a zlobu. Platí to jak pro ne zrovna vzácné fáze plné napětí, tak i pro ony okamžiky, kdy se v obou zemích myslelo na urovnání a společnou spolupráci. Nad tím vším leží dějinná zátěž, která připomíná opatrnost a dodává téměř neomezený materiál pro alarmistické scénáře. Tyto hlasy najdeme jak na Západě, tak i na Východě.

Vzájemné vztahy v období, které následovalo po rozpadu sovětského bloku a jeho jádra Sovětského svazu a v dalších dvou desetiletích, které je ve středu pozornosti recenzované publikace, byly ve znamení oboustranného úsilí o vzájemnou spolupráci. Pro vstup do tohoto období byl charakteristický realistický pohled tehdejšího sovětského vedení v čele s Michaiilem Gorbačovem na proces sjednocování Německa. Současně nejednoduchý proces rozpadu SSSR, formování nástupnických států, a zejména Ruské federace, byl pečlivě sledován německou zahraniční politikou.

Když si velice stručným načrtnutím problémových linií vztahů mezi oběma zeměmi poněkud přiblížíme tematiku zkoumanou v dané publikaci, zároveň připomínáme životní zájem polské odborné veřejnosti o studium rusko-německých vztahů. Tento výzkum má za sebou dlouhou tradici, stačí jen nahlédnout do bibliografií vydaných prací od nelehké obnovy polské samostatnosti v závěru první světové války. S tím ovšem také souvisí intenzivní rozvoj a významné badatelské výsledky polského zkoumání Ruska, resp. polské sovětologie.

Michał M. Kosman se uvedenou problematikou dlouhodobě zabývá, aniž by však opomíjel hlubší mezinárodní souvislosti. Naopak, považuje je za zásadně důležité. Výsledkem je řada prací, v nichž se věnuje zahraniční politice evropských zemí a jejich vztahům. Pochopitelně, po vstupu do vědeckého života, nejdříve situaci mapoval řadou studií, aby později přešel k obsáhlým monografiím.<sup>1</sup> Je nutno zdůraznit, že tematika Německa a jeho zahraniční politiky patří v jeho díle k trva-

---

1 Michał M. KOSMAN – Sławomir SADOWSKI, *Niemcy w XXI wieku: wybrane problemy polityczne i społeczne: szkice historyczne i politologiczne*, Bydgoszcz 2009; Idem, *Współczesne Niemcy i przestrzeń europejska*, Bydgoszcz 2011; Idem, *Zjednoczone Niemcy w procesie integracji europejskiej (1990-2002)*, Bydgoszcz 2005.

lým námětům. Přistoupil tedy k nejjednoduššímu tématu dobře připraven, jak úrovní empirických znalostí, tak i svým teoretickým a metodologickým zázemím.

Obsáhlá monografie je členěna do šesti částí, které jsou pojaty chronologicky. Je zpracována především z pohledu německé strany na ruskou problematiku. V každé části byly nejdříve zformulovány badatelské problémy, teprve pak autor přistoupil k výkladu. Současně celou knihou prostupuje otázka, nakolik se tyto vztahy dotýkají zájmů a postavení Polska, země mezi Německem a Ruskem. Metodologicky práci z hlediska teorií mezinárodních vztahů ukotvuje v teorii politického realismu.

V první části autor pojednává obecněji o hlavních problémech politiky Spolkové republiky Německo ve vztahu vůči SSSR/Ruské federaci. Zdůrazňuje zde podíl historických faktorů, mj. i otázky problémů vyrovnávání se s vlastní minulostí. Odtud přechází k faktorům hospodářským, pozornost věnuje aktérům, resp. též postojům politických elit v obou zemích.

Ve druhé části knihy přechází Kosman k úsilí o sjednocení Německa, proto se zabývá zejména vstřícným postojem tehdejšího sovětského vedení.<sup>2</sup> Vychází ovšem z časově hlubšího pohledu na evoluci vzájemných vztahů, zejména v období „perestrojky“ v SSSR, a teprve postupnou změnou postoje sovětského vedení k otázce německého sjednocení.

Ve třetí části autor přechází k otázce základů německé politiky vůči rozpadajícímu se SSSR a jeho právnímu nástupci – Ruské federaci v období let 1990–1994, soustřeďuje se na priority, zejména na problém stability. Nejdříve přistupuje k popisu vývoje politických vztahů a zvláště pak rusko-německé deklarace uzavřené při prvním setkání Borise Jelcina se spolkovým kancléřem Helmutem Kohlem v listopadu 1991, těsně před rozpadem SSSR. Prioritami pro německou vládu bylo dojednání odchodu sovětských vojsk z Německa a kontinuita tohoto procesu po rozpadu Sovětského svazu. Neméně důležitou otázkou pro německou stranu byla existence početné německé menšiny v Rusku a odchod její větší části zpět do Německa. Autor také věnuje pozornost vzájemným hospodářským vztahům, jakož i německé finanční pomoci Rusku. Podle názoru recenzenta by si tato otázka zasloužila důkladnější rozbor. Na druhé straně se autor podrobně věnuje ruské enklávě – oblasti Kaliningrad (dřívější Königsberg). Jako renomovaný odborník na politickou stránku mezinárodních vztahů líčí autor podrobně německou pomoc, resp. lobbying Německa při navazování spolupráce s mezinárodními institucemi, koope-

---

2 Srovnejme např.: Werner WEIDENFELD – Peter M. WAGNER – Elke BRUCK, *Aussenpolitik für die deutsche Einheit: Die Entscheidungsjahre 1989/90*, Stuttgart 1998.

raci se skupinou G-7 (později G-8), pojednává pochopitelně i vznik nového problému, a sice východní rozšiřování NATO a rozdíly v názorech a krocích z německé a z ruské strany.

Ve čtvrté části autor přistupuje ke zhodnocení úspěchů a neúspěchů německé politiky v Rusku v letech 1994–1998. Dochází zde k dalšímu pokračování, resp. rozšiřování problémů z dřívějšího období. Pro autora je klíčovou otázkou rozšiřování rusko-německé spolupráce v oblasti hospodářské, současně divergence názorů ve vztahu k východnímu rozšiřování NATO, aniž by opomíjel otázku ruských Němců a jejich postavení. S tímto souvisí i autorovo pečlivé vykreslení kulturních vztahů, počínaje Německým institutem v Moskvě, Goetheho institutem a dalšími kroky.

Na tuto kapitolu navazuje pátá část, pojednávající o období 2005–2009, kdy německá politika byla záležitostí vládní koalice SPD se Zelenými. Nástup kancléře Gerharda Schrödera byl ve znamení úsilí o prohloubení hospodářské spolupráce, současně však také neshod vzhledem k intervenci NATO proti Jugoslávii a problému Kosova. Autor zde provedl analýzu nástupu Vladimira Putina do prezidentského úřadu v Rusku a potenciálu spolupráce, se kterým noví aktéři pracovali. Neponechává stranou kritický pohled německé vlády na válku v Čečensku, všímá si však i postupného růstu kritiky rozšiřování deficitů demokracie v Rusku (původní hodnocení demokracie jako deficitní z 90. let se přesunují k hodnocení Ruska jako země s autoritativním způsobem vládnutí). I přes uzavření „strategického partnerství“ mezi Německem a Ruskem se tato kritika stavu demokracie rozšiřuje. Autor si zde však všímá podrobněji i politiky vlády Spojených států vůči Rusku, i vzhledem k proběhnuvší „oranžové revoluci“ (lépe „pomerančové revoluci“) na Ukrajině a přitvrzujícímu se postupu Ruska vůči této postsovětské republice.

V závěrečné šesté části autor analyzuje období vlády „velké koalice“ v Německu v letech 2005–2009, v němž můžeme i nadále pozorovat rysy duální politiky vůči Rusku, intenzivní hospodářské spolupráce a současně rozvoje modernizačního partnerství, tj. počátky linie „východního partnerství“. Podstata německé ruské politiky tím zůstala nedotčena, což může potvrdit zjištění výzkumu demokracie, že „měkké cíle“ podpory demokracie si v okamžiku nejistoty stěží najdou prostor se prosadit proti „tvrdým zájmům“. Existovala však přirozeně snaha obojí spojit. Můžeme ji nalézt i v „modernizačním partnerství“, s nímž chtěl ministr zahraničních věcí Walter Steinmeier na jaře 2008 využít šance reformám demonstračně otevřeného nového ruského prezidenta Medveděva pro nový start; současně tím chtěl také odejmout skeptické hlasy ve vedení CDU, které reklamovaly, že po

Medveděvových mnohoobsažných slovech musí následovat činy. Krátká válka mezi Ruskem a Gruzii v srpnu 2008 vyznačila zatím nejtěžší, i když ne jedinou krizi v německo-ruských vztazích v období Velké koalice. Energetické krize, které vedly k tomu, že Rusko zastavilo v zimě 2006 a znovu v zimě 2009 přívod ropy Ukrajině a v lednu 2007 Bělorusku, však nezaostaly co do vlivu za válkou Ruska proti Gruzii. Podobně tomu bylo i s pověstným projevem Putina na mnichovské bezpečnostní konferenci v únoru 2007, po němž téměř všichni komentátoři jakoby znovu vstoupili do atmosféry studené války. Od té doby se německá politika vůči Rusku vyvíjela směrem k omezování škod, zaklíněna mezi ruským ostantativním úsilím o prosazení se a americkým unilateralismem. I za těchto okolností ministr zahraničních věcí Steinmeier považoval Rusko za „partnera strategického významu, kterého se nelze zřeknout.“

Autor po podrobné analýze dochází k závěru, který vztahuje ke sledovanému období, je si však vědom, že má i dlouhodobější platnost, a sice, že nejnápadnější konstantu můžeme pozorovat ve váze, kterou přiznává německá politika Rusku. Pro Německo je Rusko příliš blízko, příliš velké a příliš důležité, aby si mohlo dovolit luxus jako USA, které vnímají Rusko i prizmatem jiných problémů.

Když se zamyslíme nad obsáhlou monografií, způsobem zpracování, výkladem, způsobem interpretace, můžeme s potěšením konstatovat, že autor svou práci o rusko-německých vztazích let 1989–2009 významně přispěl k poznání těchto tak důležitých vztahů, které mají výrazně celoevropský rozměr a jež mají relevanci i z pohledu českých národních zájmů.

Emil Voráček

Eva STEJSKALOVÁ,

*Novinové zpravodajství a noviny v Čechách od 17. století do roku 1740,*

Praha, Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum –

Národní muzeum 2015, 346 s., ISBN 978-80-246-2613-0 (UK),

ISBN 978-80-7036-431-4 (NM).

Zájem o minulost novin v českých zemích má dlouhodobou tradici. Téma uvedl do historiografie jako první Jan Bohumír Dlabač v samostatném drobném tisku *Nachricht von den in böhmischer Sprache verfassten und herausgegebenen Zeitungen* (Praha 1803). Je příznačné, že se tak stalo v době zájmu osvícenské vědy o rozvoj kultury, jazyka a literatury v Čechách.

Autorka recenzované knihy sleduje a dokumentuje vývoj zpravodajství tištěných novin a jejich předchůdců – psaných novin v Čechách v širokém záběru. Kniha vyniká novými poznatky ve srovnání nejen s klasickými pracemi Josefa Volfa, který položil před více než 80 lety základ k bádání o vzniku, vydávání a četbě novin tištěných v Praze (*Dějiny novin v Čechách do roku 1848*, Praha 1930 a synteticky pojatý výklad v stati *Dějiny novin a časopisů*, in: Československá vlastivěda VII, Písemnictví, Praha 1933, s. 91-436), ale rozšiřuje celkový tematický záběr a prohlubuje pojetí. Čtenář nalezne poučení nejen o tisku, vydavatelském podnikání, prodeji, rozšiřování a ohlasu v proměnách doby, ale sleduje rovněž závislost na zpravodajství pramenů, které měli k dispozici novináři. Srovnáváním se zpravodajstvím v novinách, vydávaných ve Vídni a v německých městech, zjišťuje vzájemné závislosti obsahové i časové, jež přinášelo poštovní spojení Prahy s městy, kde tištěné noviny vycházely, a zařazuje poznatky o českých poměrech do širších souvislostí. Noviny vydávané v Praze v německém jazyce se tak stávají součástí evropského zpravodajství i rozvoje novin v jednotlivých evropských městech. Jako glosu připomenutí, že doplňující pohled a souvislosti mohou poskytnout také poštovní noviny vydávané v Chebu, kde je doloženo privilegování novin již v roce 1703. Lze konkrétně uvažovat i o vymezování prostoru pro noviny pražské a regionální v letech následujících a o úloze novin z říšských měst v Chebu a západních Čechách.

Význam pražského zpravodajství sleduje autorka zejména ve zprávách, které otiskly noviny ve Vídni a ve městech v Německu, kde mohla užít katalogu zpráv v jazykově německých novinách, který je uložen v Deutsche Presseforschung v Brémách. Publikace však odkazuje i na zprávy v novinách z dalších evropských zemí a cituje jednotlivé cizojazyčné tisky s bohemikálními tématy a je i bibliografií dalších druhů zpravodajských tisků 18. století, které jsou pro zprostředkování informací zájmu o zprávy, resp. fakta relevantní. Díky tomuto spojení se dostávaly do vědomí domácí veřejnosti události z oblasti politické, v první řadě o válkách v Evropě, např. o bojích s Turky v Uhrách. Tu měl pražský novinář rovněž zprávy, které nebyly založeny na informacích z vídeňských novin. Pozornost věnoval také popisu návštěv panovníků a slavností a mezinárodním obchodním vztahům. Stranou nezůstaly cesty Petra Velikého po Evropě, zprávy o Rusku a o zlatu v Americe. Geografický obzor novinových zpráv se rozšiřoval. Na čtenáře vydavatel působil i tím, že v novinách byla oceňována mírová jednání a po vzoru *Wiener Diaria* otištěny některé údaje statistické povahy. Cestu k čtenáři naznačují rovněž informace z černé kroniky o krádežích, vraždách, téma tuláci a cikáni, srocování lidu. Zprávy lokální povahy naznačují, že tištěné periodické noviny nebyly určeny jako starší psané zpra-

vodajství jen šlechtě nebo městu jako korporaci, ale také čtenářům ve městech, řemeslníkům, obchodníkům a farnímu kléru. Pro širší okruh čtenářů byly k novinám připojovány krejcarové drobné tisky. Vznik novin v českém jazyce v Praze v roce 1719 je dokladem růstu zájmu o novinové zpravodajství, ale zároveň také svědectvím, že vydávání konkurenčních novin bylo spojeno s jazykovým rozlišením, když vydávání druhých novin s názvem *Prager Diarium* nebylo v roce 1710 povoleno Johannu Ferdinandu Fachnerovi. Noviny měly obsahovat svod událostí v Praze a v zemi a byly určeny především šlechtě. Obdobně byla v roce 1713 odmítnuta žádost Jáchyma Františka Langa. Také jeho pokus o rozšíření zpráv ze sféry politicko-diplomatické do oblasti každodenního života po vzoru Schönwetterových novin *Wienerisches Diarium* narazil na odpor pražského privilegovaného tiskaře.

Cena novinového předplatného zůstávala i u tištěných novin vysoká, v Chebu bylo placení předplatného chápáno jako překážka a bylo často vyrovnáváno naturaliemi. Takové řešení bylo ovšem omezeno na město a blízký region. Českým novinám v Praze ubývalo předplatitelů. Nebyly s to sloužit potřebám nižších vrstev obyvatelstva, jako tomu bylo u kalendářů a drobných tisků. Aktuální informace o událostech převzaté z německých novin rozšiřovaly obzor čtenářů. Zároveň však byly dokladem spojení, které díky poště umožňovalo konkurenci novinového zpravodajství v jednotlivých regionech. Noviny tištěné v Chebu vytlačovaly zájemce o předplácení novin z měst v Bavorsku, Falcí a v západních Čechách a noviny z Prahy omezovaly zájem o noviny z Vídně. Výhodné spojení z Vídně a ze slezských měst naopak oslabovalo snahu o vznik tištěných periodických novin na Moravě a nepříznivě ovlivňovalo rozšíření pražských novin v zemi.

Autorka ve výkladu minulosti novin v Čechách seznamuje také s počátky novin ve střední Evropě a kniha je spolehlivým pomocníkem nejen při komparaci zpravodajských tisků se zprávami z Prahy a českých zemí a oporou při výkladu novinových zpráv, ale také východiskem k jejich srovnávání se znalostmi a vědomím současníků, kteří se k jednotlivým událostem vyjadřovali v kronikářských záznamech nebo v korespondenci. V první řadě je však třeba zdůraznit, že noviny vydávané v Praze jsou zařazeny do evropského rámce a studie rozšiřuje obzor těch, kdo s novinami pracují jako s pramenem *sui generis*, který poskytuje informace o soudobých událostech a tvorbě veřejného mínění. Jsou také důležitým pramenem pro poznání rozvoje jazykově české kultury. Upozorňuje mimo jiné na jazyková specifika novinového zpravodajství a publicistiky a na snahu vydavatelů usnadnit porozumění obsahu novin rozšířením geografických znalostí o světě a údajů o mocenské a společenské struktuře společnosti v Evropě a její kultuře.

V publikaci je reflektován také počátek vzestupu zájmu o časopiseckou produkci, která se stala ve Francii, Anglii, Itálii a v Německu již ve druhé polovině 17. století součástí vědecké komunikace. Prvním představitelem referátového časopisu u nás jsou *Monatliche Auszüge alt- und neuer gelehrten Sachen*, které vydala Societas eruditorum incognitorum in terris Austriacis v Olomouci v roce 1747. Byl nabízen v knihkupectvích ve Vídni, Norimberku, Vratislavi, Lipsku, Budyšině, Praze a v Brně. Kontinuitu od roku 1771 prokázaly *Prager gelehrte Nachrichten*.

Knihy E. Stejskalové poskytují nové poznatky o minulosti novinového zpravodajství a novin v Čechách. Široká základna pramenů, z nichž čerpala jednotlivé poznatky a znalost odborné domácí a zahraniční literatury, ji zařazuje mezi kompendia, která jsou základem pro rozvoj studia novinářství v širokém evropském kontextu. Látka, kterou zpracovala, zároveň umožňuje klást nové otázky o vnímání okolního světa v českém prostředí raného novověku a naopak hledat místa a zájmy o událostech v českých zemích a v habsburské monarchii a jejich ohlasu v evropských zemích. Noviny psané a tištěné, diplomatické relace a publicistické zájmy a postřehy jsou důležitým zdrojem informací a hodnocení. Recenzovaná publikace podává v tomto směru relevantní doklady.

Zdeněk Šimeček

Jana ČECHUROVÁ – Jan RANDÁK a kol.,

***Základní problémy studia moderních a soudobých dějin,***

Praha, Nakladatelství Lidové noviny – Filozofická fakulta Univerzity

Karlovy v Praze, 2014, 756 s., ISBN 978-80-7422-309-9 (NLN),

978-80-7308-556-8 (FF UK).

„Prečo študovať históriu a zaoberať sa odborne napríklad práve dejinami 19. a 20. storočia?“ Touto, pre niekoho azda provokatívnou otázkou otvára autorská dvojica Jana Čechurová a Jan Randák úvodnú stať práce *Základní problémy studia moderních a soudobých dějin*. Kolektívna monografia dvadsiatich siedmich autorov, odborníkov predovšetkým z Filozofickej fakulty Karlovej univerzity, Akadémie vied ČR, ako aj ďalších odborných pracovísk, má byť uvedením do štúdia modernej i súdobej histórie. Dielo je výstupom z projektu Inovace předmětu Základní problémy studia 19. a 20. století riešenom v rámci Ústavu českých dějin FF UK. Primárne je teda zamerané ako učebný text pre študentov histórie nadväzujúceho magisterského štúdia. Autori však chcú osloviť tiež všet-

kých záujemcov širšej odborovej či medziodborovej verejnosti, a to sprostredkovaním takých znalostí a informácií, ktoré sú uplatniteľné mimo samotnú odbornú sféru (napríklad učiteľmi) alebo v spriaznených oblastiach (archivármi, múzejníkmi a pod.).

Hlavným cieľom publikácie je „poskytnout čtenáři úvodní přehled o hlavních oblastech a aktérech badatelského zájmu o moderní a soudobé dějiny, tedy o tématech, procesech a momentech, které během desetiletí i staletí projevily z hlediska naší současnosti svou důležitost, respektive které současní historici považují z dnešní perspektivy za významné a konstitutivní pro poslední zhruba dvě staletí.“ (s. 12–13)

Hoci má kniha viac ako sedemsto strán, nemá sa jednať o vyčerpávajúci prehľad či úplné zhrnutie vytýčenej problematiky. Skôr ide o dielo, ktoré má čitateľovi poskytnúť základný prehľad, pomôcť mu zorientovať sa a ďalej nasmerovať jeho záujem o konkrétnu problematiku z dejín minulých dvoch storočí.

Kolektívna monografia je prehľadne rozdelená do troch tematických, resp. konceptuálnych okruhov pozostávajúcich z takmer štyroch desiatok štúdií tvoriacich jednotlivé kapitoly. Tie sú skôr menšieho rozsahu, sledujúc len to najpodstatnejšie. Väčšina autorov sa snažila dodržať jednotnú podobu statí s dôrazom na zhrnutie doterajšieho bádania a stručný náčrt pojednávanej problematiky. Každá časťka je vždy zakončená zoznamom relevantnej domácej i zahraničnej literatúry, alebo aspoň súpisom najvýznamnejších titulov, prostredníctvom ktorých si čitateľ môže ďalej prehĺbiť svoje znalosti.

Publikácia sa teda venuje najrôznejším bádateľským prístupom a tematickým okruhom, či už v kontexte českej, prípadne stredoeurópskej či svetovej historiografie. V prvej časti sú predstavené vybrané základné prístupy, inštitucionálne zázemie, ako aj zhrnutie doterajšieho stavu výskumu moderných dejín. V stručnosti sa záujemca môže dočítať o domácej historiografii českých dejín 19. storočia (autori: Milan Hlavačka, Milan Řepa, Zdeněk Beneš) i 20. storočia (Jan Rychlík), oboznámi sa so stavom zahraničného výskumu dejín českých krajín (Milan Hlavačka, Milan Řepa, Christiane Brenner), a viac sa dozvie aj o problematike vzniku moderných vedeckých neuniverzitných inštitúcií (Magdaléna Pokorná). Stranou nie sú ponechané ani témy ako výuka moderných a súdobých dejín (Zdeněk Beneš) či medializácia a digitalizácia dejepisnej tvorby (M. Hlavačka). Z pera zamestnanca Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR (ÚSD) Vítězslava Sommera pochádza zaujímavá štúdia *Marxismus a historiografie*, rozoberajúca rôznorodý vplyv tohto myšlienkového smeru na zahraničnú i domácu historickú vedu. Autor konštatuje, že by

bolo na mieste hovoriť skôr „o rozličných marxismech než o marxizmu jako soudržné a jasné definovatelné myšlenkové škole“ (s. 143), čo koniec-koncov vo svojom výklade i dokladuje. Zaujímavým je jeho postreh o návrate marxistického myslenia do súčasnej českej historiografie, a to nielen ako bádateľskej témy, ale aj ako súčasť teoretických a metodologických konceptov. Sommerov kolega z ÚSD Tomáš Vilímek spracoval slubne nazvanú stať *Specifika soudobých dějin*. Zaoberá sa v nej predovšetkým vymedzením pojmu „súdobé dejiny“ v rôznych európskych historiografiách. Poukazuje na problém neuveriteľného množstva a rozmanitosti prameňov k tomuto obdobiu, ako aj nemožnosti jedinca – historika sledovať literárnu produkciu, ktorá sa k nemu viaže. Záverom upozorňuje, že obzvlášť historik súdobých dejín by si mal uvedomiť vzájomnú previazanosť špecifickej trojice, tak ako ju definoval nemecký historik Hans Günther Hockerts: „Jde o svět **primárních zkušeností**, které dávají oživat osobně prožité minulosti, o oblast **kulturní paměti**, v níž se zrcadlí používání minulosti ve veřejném diskursu, a konečně **historické vědy** s privilegiem srovnávat ostatní náhledy a rozšiřovat naše vědění o minulosti.“ (s. 180; zvýraznené v origináli – pozn. M. V.).

Druhý väčší celok práce je venovaný možnostiam a limitom jednotlivých druhov prameňov a metód výskumu, prípadne tých pozostatkov minulosti, o ktoré sa môže záujemca o dejiny pri ich rekonštrukcii oprieť. V rámci tejto časti sa čitateľ má možnosť dozvedieť viac tak o tradične využívaných archívnych dokumentoch, ako aj o relatívne novoobjavených prameňoch typu film (Petr Koura) či v posledných rokoch vyzdviho vanom narátorovi čoraz populárnejšej orálnej histórie (Miroslav Vaněk, Pavel Mücke). Medze a možnosti využitia korešpondencie ako historického prameňa vo svojej stati posudzuje Magdaléna Pokorná. Rozoberá ju po formálnej stránke, nazerá na ňu ako na prostriedok dialógu či súčasť každodenného života a zaoberá sa i jej edičným sprístupňovaním. Osobným fondom, resp. pozostalostiam a ich zastúpením v českých archívnych inštitúciách sa prehľadne venuje autorská dvojica Alexandra Blodigová a Jana Čechurová. Zaujímavá je i podkapitola z pera Martina Franca a Luboša Velka zaoberajúca sa karikatúrou ako historickým prameňom. Ako autori sami vo svojom výklade dokladujú, karikatúra môže byť cenným zdrojom informácií pre české dejiny 19. i 20. storočia, a to pre prostredie politické, vývoj národnostných vzťahov alebo „politicky neutrálnu“ sféru každodenného života. Autori však upozorňujú na náročnosť interpretácie tohto druhu prameňov, ktorú si nie každý historik s ním pracujúci uvedomuje: „[...] podstatný je nejen výklad formálních či specifických znaků, ale především hlubší znalost dobového politického a společenského kontextu“ (s. 366).

Tretí, najobsiahlejší z hlavných oddielov práce, je venovaný pojmom, procesom a fenoménom novovekých a najnovších dejín. Pripomenuté sú napríklad modernizácia, byrokratizácia a sekularizácia (Milan Hlavačka); industrializácia a sociálna otázka (Jakub Rákosník); pravicové ideológie modernej doby a totalitarizmus (Jaroslav Šebek); elite (Jana Čechurová); či otázka miest pamäti a pamäťových štúdií (M. Hlavačka, Miroslav Michela). Posledný menovaný je zároveň autorom state o jednej z ťažiskových problematik dejín 19. a 20. storočia – o nacionalizme a vytváraní národov. Sám Michela uvádza, že hoci bolo o tejto téme napísané množstvo literatúry, tá sa vyznačuje „výraznou teoretickou a pojmovou nekonzistenciou“ (s. 629). I on teda rešpektuje líniu celého diela a predstavuje iba ilustratívny náčrt vybraných najdôležitejších teoretických konceptov ani zďaleka nereprezentujúcich celú šírku problematiky. Niekoľko poznámok o antisemitizme ako problému českých dejín posledných dvoch storočí načrtol vo svojej podkapitole Vít Strobach. Poukazuje na základné výkladové paradigmy, konceptuálne východiská či niektoré problémy z nich vyplývajúce. Zdôrazňuje významnú úlohu neakademických pracovísk, napríklad pražského Židovského múzea, v rámci ponovembrovej dejepisnej tvorby týkajúcej sa antisemitizmu. Ivan Šedivý sa vo svojom texte pomerne kriticky vyjadruje k súčasnému stavu českej historiografie vojenstva, ktorý podľa neho ani zďaleka nie je uspokojivý. Nezostáva však pri planej kritike, ale problémové miesta priamo konkretizuje: „Na vině nejsou pouze historici – dokud si armáda sama neujasní, k čemu a jak by měla tento obor sama podporovat, [...] sotva můžeme očekávat změnu k lepšímu; [...] většina prací z vojenských dějin pracuje s tím nejtriviálnějším metodologickým aparátem, když si za cíl klade ‘detailně popsat’ či ‘zmapovat’ události, děje osobnosti“ (s. 692). Na jednej strane má autor vskutku pravdu, v českej vojenskej historiografii naozaj neprevládajú výskumy inšpirované sociálnymi dejinami, historickou antropológiou či dejinami každodennosti (hoci v tomto smere sa situácia každým rokom zlepšuje). Avšak zastávam názor, že popisné práce majú vo vojenskom dejepise stále svoje miesto (a to nie len kvôli spoločenskému dopytu a popularnosti týchto prác). Jestvuje totiž množstvo „bielych miest“ českej vojenskej histórie, resp. „miest poškvrnených“, ktoré sa aspoň trochu korekcie v prospech snahy o objektívny popis historických udalostí dožadujú. Istý dlh na poli historiografickom voči udalostiam moderných dejín tu teda nepopierateľne je, spomeňme množstvo tém napríklad z obdobia druhej svetovej vojny, ktorých výskum za ostatných štyridsať rokov zaostal za výskumom tejto problematiky v zahraničí. I za prispenia takýchto, v istom zmysle neopozitivistických prác, sa môžu potom ľahšie produkovať výskumy založené na „inovatívnejších“ metodologicko-teoretických prístupoch.

Čo sa formálnej stránky týka, publikácia na rozdiel od iných odborných prác neobsahuje poznámkový aparát. Využitý je na naše pomery skôr netradičný spôsob odkazovania, používaný titulmi z rady *Enzyklopädie deutscher Geschichte*, ktorý spočíva v uvedení poradových čísiel a priezvisk autorov v hranatých zátvorkách priamo v texte, odkazujúc tak na konkrétne diela z bibliografických súpisov na konci príslušných kapitol. Osobne mi pripadá zvolenie tohto systému za nie príliš šťastné, najmä vzhľadom na fakt, že čitateľ by zaiste radšej ihneď vedel na akú prácu sa v texte autor odvoláva, a nemusel by ju prácnejšie dohľadávať na konci podkapitol. Na druhej strane, kladne možno hodnotiť zaradenie menného registra do diela, umožňujúceho rýchle hľadanie konkrétnych osôb v hlavnom texte.

Kolektívnu monografiu *Základní problémy studia moderních a soudobých dějin* jednoznačne hodnotím ako chvályhodný počin. Plošným poňatím problematiky dozaista dobre poslúži nielen študentom, ale aj širšej odbornej verejnosti a bádateľom v príbuzných odboroch. Príručkový, čitateľsky nie príliš náročný charakter diela ocenia taktiež laickí záujemcovia o dejiny 19. a 20. storočia, pre ktorých môže publikácia predstavovať akýsi odrazový mostík k ďalšiemu štúdiu nimi preferovaných čiastkových problematik.

Martin Vitko

Katherine LEBOW,

*Unfinished Utopia. Nowa Huta, Stalinism, and Polish Society, 1949–56,*

Ithaca – London, Cornell University Press 2013, 233 s., ISBN 978-0-8014-5124-9

Americká historička Katherine Lebow se ve své sociálně a kulturně-historické studii zaměřila na výstavbu Nové Hutě (Nowa Huta) a proměny její společnosti v době stalinismu, kdy tato aglomerace – nyní součást Krakova – vznikla. Nejednalo se o první případ, kdy v Polsku stát naplánoval a vybudoval – v podstatě na zelené louce – nový urbanistický prostor. Lebow zmiňuje několik příkladů, jako třeba přístav v Gdyni nebo rozsáhlý plán na Centrální průmyslovou oblast (Centralny Okręg Przemysłowy), který se začal realizovat (a nebyl dokončen) ve druhé polovině 30. let. Zatímco však Centrální průmyslová oblast měla za úkol plnit úkoly ryze praktické (posílit národní bezpečnost, vytvořit nová pracovní místa a vůbec pozdvihnout zaostalý region), tak stavbou Nové Hutě – jak to ostatně v době stalinismu bylo zvykem – sledovali polští komunisté cíle ideologicko-hospodářské. Krakov byl v poválečném Polsku po Varšavě v podstatě druhým nejvýznamnějším měs-

tem. Válku přečkal bez úhony, představoval však tradiční centrum polských konzervativců se silným vlivem katolické církve. Myšlenka vybudovat v jeho těsném sousedství Novou Huť kalkulovala s představou vytvoření vhodné „dělnické“ protiváhy, která by „negativní“ vlivy Krakova eliminovala. Většinu obyvatel měli totiž představovat pracovníci obřích hutí V. I. Lenina budovaných zároveň s městem. Důraz na těžký průmysl – další charakteristický rys doby stalinismu – byl oním druhým důvodem vzniku Nové Hutě. Posilování tohoto odvětví nutně vyžadovalo značné pracovní síly, získávané většinou z venkova.

Pro nové obyvatele znamenalo přestěhování se do Nové Hutě šanci na slibný začátek v mnohem lepších podmínkách, než jaké poskytovala přelidněná a zaostalá vesnice. To byl přitom nejdůležitější motiv při rozhodování Poláků začít žít v Nové Huti. I když proběhla pozemková reforma, nedokázala uspokojit hlad po půdě a značná část hospodářství i nadále neměla dostatečnou rozlohu na to, aby poskytla svým vlastníkům důstojnou obživu. Počet trpasličích výměr okolo tří hektarů se tak paradoxně zvýšil. Pregnantně situaci vystihoval dobový průměr, že výměra obdělávané země často bývala příliš velká k pochování člověka, ale příliš malá na to, aby ho uživila (s. 50). Jak jeden ze současníků uvedl, „chtěl jsem žít a pracovat jako člověk, aby se mnou bylo zacházeno jako s ostatními a ne jako se zvířetem“ (s. 45). Nová Huť otevírala cesty ke vzdělání, a i když nové byty byly velmi malé, tak možnost vlastního bydlení představovala pro obyvatele z venkova obrovský kvalitativní posun. Nová Huť se stala symbolem nového života. Vždyť zde bylo v letech 1949 až 1958 postaveno bezmála patnáct tisíc nových bytů, což představovalo přes šest procent všech nových bytů v Polsku. Propaganda toho samozřejmě náležitě využívala, a tak tištěná, zvuková a audiovizuální média zaplavovala Polsko obrázky ze života šťastných dělníků z Nové Hutě, kteří spolu se svými rodinami vkračovali do světlých a moderních bytů, kde si děti mohly vesele hrát.

Realita byla samozřejmě složitější. Nových bytů nebylo tolik, aby úřady mohly uspokojit poptávku. Navíc na základě rozhodnutí strany je přednostně dostávaly politické kádry, větší šance dále měli vedoucí nebo vysoce kvalifikovaní pracovníci. Pouhých patnáct procent představovaly byty, do kterých se mohli nastěhovat obyčejní dělníci se svými rodinami. To samozřejmě způsobovalo značnou frustraci, zvláště pak mezi úderníky, kteří přirozeně předpokládali, že odměnou za pracovní nasazení bude nový byt. Manželským párům proto často nezbývalo nic jiného, než bydlet v dělnických ubytovnách. Kromě toho, že se to nesmělo (existovaly zvláště ubytovny pro muže a ženy), neměli tito dostatečné soukromí, což v některých případech vedlo i k rozpadům rodin.

Údernictví a jeho protagonisté přitom patří k signifikantním rysům stalinistického období v Polsku, jemuž autorka věnuje značnou pozornost. Na základě analyzovaných pramenů ovšem dochází k závěru, že většina úderníků si prošla hlubokou deziluzí a frustrací. Často přitom platila přímá úměra mezi počáteční výši nadšení a následnou hloubkou zklamání, které tak skvěle dokázal zachytit ve svém filmu *Člověk z mramoru* (*Człowiek z marmuru*) polský režisér Andrzej Wajda. S údernictvím se pojily i další tehdy hojně užívané termíny – mobilizace a agitace. Oba spolu úzce souvisely, neboť zvýšení pracovního výkonu bylo často výsledkem agitačního úsilí stranických vedoucích. Nezřídka se stávalo, že kvůli neschopnosti mobilizovat ztráceli své posty někteří místní partajní činovníci. Kvalita agitátorů měla ostatně mnohdy daleko k představám vedení strany. Jeden z polských komunistů okomentoval školení kandidátů na agitátory následovně: „[...] ne shromáždění vedoucích aktivistů, nýbrž v nejlepším případě průměrné setkání méně uvědomělých nečlenů strany“ (s. 85).

Údernictví však nacházelo uplatnění pouze tam, kde byl nutný fyzický výkon. Samo o sobě bylo nespolehlivé a občas nekontrolovatelné a nepředvídatelné. Vlny nespokojenosti mezi úderníky (a také ostatními pracovníky podílejícími se na výstavbě Nové Huti) v souvislosti s nenaplněnými očekáváními (např. v již zmíněné bytové otázce) se odrážely ve větších či menších projevech protestů či odporu. Například během voleb někteří hlasující místo aby vhodili volební lístek do urny, strčili si jej do kapsy nebo do obálky strčili kousky novin (s. 84). Hlavním zdrojem informací o těchto skutečnostech jsou hlášení bezpečnostních složek. Autorka se přitom zamýšlí, nakolik jsou tyto prameny pro historika relevantní. Obecně jsou pokládány za „okno“, přes nějž lze nahlédnout do názorů obyvatel. Historikové jsou však rozděleni v názorech, jak moc zásadní jsou tyto dokumenty pro zkoumání dobového veřejného mínění. Část údajů v nich vnímá jen jako špičku ledovce „lidové opozice“, jelikož hlášení zachycují protesty jen těch, kteří se odvážili je vyjádřit nahlas a stali se tak mluvčími ostatních. Jiní badatelé upozorňují na skutečnosti, že bezpečnostní složky musely vykazovat výsledky své činnosti a jejich agenti tím pádem mohli leckdy přehánět. Zprávy tak spíše než o náladách ve společnosti vypovídají o „vnitřní dynamice a institucionální logice policejního státu“ (s. 84). Autorka se přiklání k poslední jmenovanému proudu a nepokládá zprávy strany a policie o náladách obyvatelstva za spolehlivého průvodce „po veřejném mínění jako celku“. Mohou se však stát zdrojem údajů o hranicích společenského diskursu a podstaty politického vyjadřování v Nové Huti. Zprávy o nepřátelských výrocích nebo projevech rebelství jsou zdrojem dat pro rekonstrukci debat mezi obyvatelstvem Nové

Hutě. A podle autorky je zřejmé, že strana měla v Nové Huti značné potíže s jejich vymezením a kontrolou.

Zvláštní pozornost K. Lebow věnuje nové roli žen v Nové Huti. Příznačně tuto kapitolu pojmenovaná *Ženy ocele (Women of Steel)*. Protikladem „vesnické ženy“, jejíž duchovní svět se omezoval na kázání v kostele a klábosení se sousedkami, stála ikonická traktoristka, která ze svého řidičského sedadla vidí svět v širší perspektivě a obdělává nejen rozlehlé lány, nýbrž „vyorává“ i nové Polsko a světový mír. Žena přicházející do Nové Huti se měla stát pozitivním protikladem obyvatel buržoazního Krakova procházejících se na Plantech (park obepínající historické centrum města). Na prvním místě pro ni nebyl vzhled, což samozřejmě neznamenalo, že by neměla o sebe dbát. Avšak jen jakousi přirozenou cestou. Barvu jejím tvářím a rtům neměly dodávat make-up a rtěnka, nýbrž v jarních a letních dnech slunce, v zimě pak mráz. Na základě analýzy pramenů dochází autorka k závěru, že podobně jako u mužů i u žen za motivací přestěhovat se z vesnice do Nové Huti stála touha zbavit se přítěží, které s sebou přinášel život na venkově. Zde totiž stále přetrvávaly konzervativní názory a mladé dívky se chtěly osvobodit od vesnického patriarchátu. Ženy si přitom již z doby války zvykly být nezávislé na mužích, což tito nelibě nesli. Neodcházela však jen mladá generace. Na příkladu padesátileté ženy, přezdívané mezi ostatními v Nové Huti „babi“, autorka ukazuje, že i pro starší mohlo být přestěhování se z venkova velmi osvobozující. „V padesáti jsem se stala rebelkou,“ říkala o sobě. Jiná zase vzpomínala, jak jí život na ubytovně umožnil opustit nešťastné manželství. Se svou dcerou pak nemusela čelit opovržení, jakému by byla vystavena na vesnici. Naopak popisovala, jak v Nové Huti získala zpět radost ze života a že mohla v klidu vychovávat svou dceru.

Možností dobrého výdělku pro ženy v Nové Huti ovšem nebylo mnoho. Nejvyšší platy měly sekretářky, většina žen však pracovala v málo kvalifikovaných profesích, kde platy zůstávaly nízké. Avšak i tyto pracovníky strana a agitátoři přesvědčovali o jejich důležitém místě při výstavbě socialismu: závazky šetření mýdlem, prosazování čistoty na ubytovnách, vystupování proti požívání alkoholu nebo hazardním hrám.

Nová Huť se stala místem, kde se stranické vedení pokusilo experimentovat s včleněním Romů do společnosti. Odlišnost této skupiny obyvatelstva totiž vnímalo jako kulturní deficit. Nová Huť jej měla pomoci snížit, respektive vyrovnat. Avšak jen malá část Romů využívala příležitost k zvýšení své životní úrovně a i ti, kterým se podařilo dosáhnout vyšší kvalifikace a tomu odpovídající životní standard, se k této metě probíjovali přes překážky stereotypů a předsudků ze strany

Poláků. Romské děti ve školách sedávaly v oddělených lavicích a čelily šikanám. Jeden Rom si ve snaze vyhnout se problémům odbarvil peroxidem vlasy. Politici představitelé viděli řešení v tom, že Romové se stanou Poláky a tím zmizí i předsudky vůči nim. I přes tyto problémy představovala podle autorky Nová Huť díky svému charakteru snazší místo pro integraci Romů, než v případě déle trvající a již zakotvené komunity. Jedné z Romek dala Nová Huť možnost (ač cesta k tomu nebyla snadná) stát se advokátkou a posléze se angažovat v organizační činnosti mezi romskými ženami a dětmi. „Socializace neznamenala [pro ni] vzdání se romské identity,“ píše K. Lebow a dodává, že i přes určité úspěchy při začleňování Romů do společnosti, se nakonec Varšava rozhodla v post-stalinském období pro restriktivnější přístup. V konečném důsledku však vedl k růstu násilí vůči Romům a jejich společenské a ekonomické marginalizaci.

Záměr, aby se Nová Huť stala protiváhou „buržoazního“ Krakova se v podstatě nezdařil. Pokud se jednalo o zábavu, dávali úředníci přednost největšímu městu Malopolska. Přímo v Nové Huti vyhledávali rozptýlení pouze kvalifikovaní dělníci. Avšak masa nekvalifikovaných pracovníků zůstávala doma a ani pokusy nalákat je například do kluboven (świątlica), kde si mohli oddechnout, zahrát si společenské hry, číst si, nebyly úspěšné. Jejich úroveň totiž často nesplňovala očekávání, a tak častěji zůstávaly prázdné. Z Krakova naopak postupně pronikala dekadence, která v podstatě přispěla (nejen v případě Nové Huti) k postupnému vytvoření subkultury nazývané „bikiniarstwo“, projevující se nejen nezájmem o oficiální sovětskou kulturu a naopak obdivem k té západní, ale také ve stylu oblékání a chování nerespektující dobové konvence. Nejednalo se pochopitelně jen o polskou specialitu. Obdoby polských bikiňařů najdeme i v jiných zemích východního bloku, včetně Československa (páskové). A podobně na ně reagovala i oficiální propaganda označující tyto skupiny mládeže za chuligány.

Události, zvláště v souvislosti se vznikem nezávislého odborového svazu Solidarita, ukázaly, že Nová Huť a pracovníci Leninových oceláren se nestali oporou komunistického režimu v Polsku. Vize komunistických plánovačů Nové Hute se ukázaly být utopické. Přesto však v celopolském měřítku vidí Katherine Lebow významné pozitivum: už v 70. letech značná část inteligence a kvalifikovaných pracovníků pocházela v první nebo druhé generaci z vesnického prostředí. Výrazně se také snížily rozdíly mezi platy mezi manuálními a nemanuálními profesemi. V Polsku, kde se ještě před válkou zdály být bariéry mezi městem a venkovem nepřekonatelné, se jednalo o doslova revoluční změny, které pochopitelně nezůstaly bez vlivu na polskou kulturu a identitu.

Kniha Katherine Lebow je svým pojetím a způsobem myšlení (přemýšlení) o tématu skutečně přínosným počinem a inspirativním čtením pro všechny historiky, kteří se zabývají problematikou kulturního a společenského vývoje v zemích východního bloku během období stalinismu.

Jiří Friedl

## ZPRÁVY

Vladimir Bronislavovič MURAVJOV,  
*Karamzin*.  
Moskva, Molodaja gvardija 2014, 497 s.,  
ISBN 978-5-235-03684-0.

Jednou z pozitivních tradic ruské literatury je dlouhodobé vydávání originálních biografií v rámci série *Život vynikajících osobností* („Žizň zamečatľnych ljudej“). Tato edice si v uplynulém roce připomenula 125. výročí svého vzniku; byla založena roku 1890 významným petrohradským publicistou, překladatelem a vydavatelem knih Florentijem Fjodorovičem Pavlenkovem (1839–1900). Do roku 1915, kdy válečné události vydávání série přerušily, vyšlo téměř 200 zajímavých biografií. V roce 1917 byl učiněn pokus o obnovu edice, ale úspěšné bylo pouze reeditování několika dříve vydaných knih. Postrevoluční doba takové literární činnosti nepřála. Přesto se Maximu Gorkému (1868–1936) podařilo v roce 1933 edici *Život vynikajících osobností* obnovit. Ve 30. letech 20. století bylo nutné se soustředit na ruské a sovětské revolucionáře. Přesto vycházející řada neztratila nic ze svého významu. V roce 1938 se jejím vydavatelem stalo prestižní moskevské nakladatelství Mladá garda („Molodaja gvardija“). To pokračovalo ve vydávání série až do dnešních dnů. Poslední desetiletí 20. století a doba následující umožnily, aby byly znovu vydávány zajímavé práce i o významných

osobnostech tzv. západního světa. Edice *Život vynikajících osobností* se tím stala vskutku originálním světovým unikátem. Za dobu její existence v ní vyšlo více než 1700 knih, z toho 200 v původní edici vycházející do roku 1922. Bylo také vydáno několik katalogů souhrnně pojednávajících o vydaných knihách. Dnes v nich orientaci usnadňují různé webové stránky, např. samotného moskevského nakladatelství Mladá garda <http://gvardiya.ru/>.

Anotovaná publikace o významném ruském historikovi Nikolaji Michajloviči Karamzinovi (1766–1826) vyšla jako 1681. svazek zmíněné edice. Dodejme, že Karamzin patřil rovněž k nejvýznamnějším ruským spisovatelům a jazykovědcům přelomu 18. a 19. století. Přesto je známý pouze jako historik. Jeho *Dějiny ruského státu* (*Istorija gosudarstva rossijskogo*) jsou totiž považovány za první dílo moderní ruské historiografie. Karamzin přitom nebyl školením historik. Přesto dokázal zpracovat obraz ruské minulosti na dobově odpovídajícím vědeckém základě.

Předností anotované publikace je sumarizace starších i moderních poznatků o této vynikající osobnosti. Její autor sice pracoval i s některými prameny, především těmi osobní povahy, s ohledem na pozornost, kterou Karamzin již v dřívějších letech používal, se však soustředil na komparativní obraz vytvořený ze závěrů starších autorů. Pře-

sto je Muravjovova kniha originální. Pojednává o Karamzinově tvorbě komplexně a ve vzájemné provázanosti. Karamzinovu historickou tvorbu analyzuje jako vyvrcholení jeho předchozí literární činnosti, v níž se autor snažil ukázat zvláštnosti ruského myšlení. To vše Muravjov zasadil do historických souvislostí a podtrhl, že Karamzinova historická tvorba měla bezprostřední souvislosti s dobou Napoleonských válek, ve které bylo nezbytné zvýraznit hrdost ruské společnosti na minulost ruského státu. Velkou předností knihy je pak komplexní sledování Karamzinovy činnosti, tvorby a názorů. Karamzin je v ní mj. vylíčen i jako významná osobnost ruské žurnalistiky, především jako zakladatel ruských tzv. tlustých časopisů, které pak v podmínkách cenzury 19. století sehrály mimořádnou úlohu při ovlivňování ruského společenského myšlení. Bez zajímavosti není ani kontext zednářského působení v Rusku a Karamzinův pohled na něj. Muravjov přitom představil Karamzina především jako tvůrce monolitního diskurzu kontinuálního vývoje ruského státu a ruského imperialismu akcentující nadřazenost jakéhosi univerzálního ruského kulturního paradigmatu.

Nelze ovšem nepřipomenout, že Karamzinův záměr zpracovat *Dějiny ruského státu* byl výrazně motivován potřebami formování moderní ruské národní identity. Nikoli však v podobě, která byla obvyklá pro národ ve smyslu paradigmatu lid, ale pro státní národ, přesněji pro identitu potřebnou pro podpoření existence státu. Ruský stát totiž procházel v 18. století výraznými proměnami. Mnohé z nich byly inspirovány modernizačním děním ve střední a západní Evropě. Změny však ve své drtivé většině nebyly iniciovány „zdola“, jak bylo obvyklé v ostatní Evropě, ale „sho-

ra“. Nebyly řídící případy, kdy nejvyšší představitel ruského státu, car imperátor vysloveně úkoloval své podřízené, aby připravili konkrétní reformu.

Druhá polovina 18. století a počátek 19. století se staly dobou formování moderní národní identity v celé pokročilé Evropě. Ruská politická a intelektuální elita tento proces bedlivě sledovala, a podobně jako i v jiných rovinách politického a společenského dění se mu snažila vyrovnat. Z toho plynuly různé obrazy ruské současnosti i minulosti. Nikolaj Michajlovič Karamzin byl jednou z těch osobností, které se snažily jednoznačně vymezit svébytnost, originalitu a specifičnost ruského státu předložením historického obrazu. Nikoli ovšem popisu společnosti, jak by odpovídalo potřebám formování národní identity. Primární – a tím Karamzin zřejmě sloužil nejvyššími kruhy ruského státu profilující státní ideologii – podle něj byla tradice státu (Rusi) postupně se ve své velikosti a moci proměňující v impérium schopné především mocenské konkurence ostatní Evropě.

Anotovaná publikace vybízí k promýšlení jak Karamzinových názorů, tak jeho místa v ruském dějinném prostoru prvních desetiletí 19. století. Badatele sledující Karamzina komplexně v publikaci potěší ukázky z jeho literární tvorby. Snad jedinou vadou, pro vědeckou práci však podstatnou, je skutečnost, že práce neobsahuje odkazy na relevantní literaturu a prameny. Je v ní uveden pouze stručný soupis použitých prací.

Radomír Vlček

Jarosław PAŁKA – Jerzy POKSIŃSKI,  
*Michał Żymierski 1890–1989*,  
Warszawa, Instytut Pamięci Narodowej  
2015, 384 s.,  
ISBN 978-83-7629-807-8.

Michał Żymierski hrál v poválečné polské vládě podobnou roli jako Ludvík Svoboda v československé. Oficiálně bezpartijní, člověk s hrdinskou minulostí legionáře, který však zahájil a v podstatě provedl sovětizaci polské armády. Zde však podobnosti končí, protože jinak byly osudy obou mužů velmi odlišné, stejně jako dějiny zemí, z nichž pocházeli. Żymierski se narodil pod jménem Łyżwiński v Krakově a až nešťastná rodinná historie, kdy jeden z jeho bratrů zavraždil vedoucího knihkupectví, ho přivedla ke změně jména. Nejprve však ve formě Żymirski. Ač není známo, zda se jednalo o náhodu či úmysl naznačit obdiv k jednomu ze známých generálů lednového povstání z let 1963–1964, jisté je, že se později nesnažil vyvracet domněnky o příbuzenském vztahu k slavné rodině. Ta ho nakonec v roce 1919 požádala, aby přestal užívat toto jméno, a tak vznikla nová varianta: Żymierski.

Tato příhoda leccos naznačuje o charakterových vlastnostech Żymierského, ač na druhou stranu je nutné přiznat, že budoucí polský maršál se vyznačoval upřímným vlastenectvím, s nímž se ještě před první světovou válkou zapojil do aktivit Střeleckých oddílů Józefa Piłsudského, a také statečností. Hned na začátku války byl těžce raněn a zřejmě patřil i k ceněným důstojníkům (brzy dosáhl hodnosti majora). Názorově se však postupně s Piłsudským rozešel a Żymierski patřil mezi ty, kteří odmítli uposlechnout příkazu Komendanta nesložit přísahu věrnosti německému císaři v červenci 1917. Ač byl Żymierski absolventem

práv na Jagellonské univerzitě v Krakově, zůstal po válce v armádě. Z četby knihy se zdá, že patřil spíše k průměrným velitelům, ani výsledky jeho studia na vysoké škole válečné v Paříži nebyly oslnivé. Dosáhl však generálské hodnosti. Liboval si v luxusu a to ho pravděpodobně přivedlo k machinacím při dodávkách plynových masek pro polskou armádu, kterou měl jako velitel logistického zabezpečení polské armády na starosti. Skutečnost, že se během květnového převratu v roce 1926 postavil na stranu vlády, umožňoval později vytvářet z Żymierského obětí čistek sanačního režimu, který ho za korupci v souvislosti s plynovými maskami postavil před soud. Výzkumy však ukazují, že Żymierského odsouzení bylo oprávněné. Znamenalo samozřejmě konec vojenské kariéry, ale zároveň počátek spolupráce se sovětskou zpravodajskou službou, s níž Żymierski navázal kontakt počátkem 30. let a s přestávkami jej udržoval až do konce války. Celkem pochopitelně se proto Żymierski stal za války velitelem polských komunistických oddílů (Armia Ludowa), odkud už vedla přímá cesta na post ministra národní obrany v tzv. lublinské vládě, která pod sovětskou patronací vznikla v roce 1944. Povýšení do maršálské hodnosti znamenalo vrchol kariéry kdysi degradovaného generála. Neměla však dlouhého trvání. V roce 1949 musel ustoupit sovětskému maršálovi Rokossovskému, za nějž se v podstatě dovršil proces přetvoření polské armády v svého druhu autonomní část sovětských ozbrojených sil. Żymierski tuto potupu přirozeně těžce nesl a i když se v roce 1956 dočkal rehabilitace, nedokázal se už vrátit do nejvyšší armádní funkce. Až v 80. letech začal generál Jaruzelski oživovat kult maršála Żymierského. Smutný byl však pohled na stařecké tělo s visící uniformou

a vybledlou šerpou řádu Virtuti Militari vláčené po oficiálních oslavách.

Biografii Michała Żymierského začal původně psát Jerzy Poksiński – jeden z nejlepších znalců moderních vojenských dějin Polska. Dílo však nedokončil a tak se po jeho smrti ujal nevděčného úkolu dokončit knihu jeden z jeho žáků, Jarosław Palka (autor biografie generála Stefana Mossora). Oba autoři si zachovávají od hlavního hrdiny odstup a nechávají na čtenáři, aby si o Żymierském učinili vlastní úsudek. I když je patrný rozdíl v psaní obou autorů, domnívám se, že Jarosławu Palkovi se podařilo navázat na výzkumy svého učitele a dát do rukou badatelské i širší veřejnosti nejen velmi kvalitní biografii Michała Żymierského, ale také fundovanou studii o moderních polských vojenských dějinách.

Jiří Friedl

Dušan JANÁK – Zdeněk JIRÁSEK,  
*Z historie československých  
vystěhovaleckých družstev  
v Sovětském svazu (1923–1949),*  
Opava, Slezská univerzita 2014, 241 s.  
ISBN 978-80-7510-038-2.

Téma osudů vystěhovaleckých družstev různého typu v SSSR, ve 20.–40. letech, které si autoři zvolili ke zpracování, není ani nové, ani dříve nezpracovávané. Před listopadem 1989 se naopak jednalo o téma sledované, nicméně velice ideologizované a interpretované jako úspěch práce komunistické strany. Všem těmto pracím ovšem bylo nicméně jedno společné: jednak vynechávaly řadu momentů, jednak přinášely do badatelské diskuse řadu nepřesností, které souvisely i s obtížemi archivního výzkumu. Publikace zpracované po r. 1991 ovšem

mohly využít zpřístupnění ruských archivů. Jednou z výjimek, která si zde zaslouhuje zmínit, jsou práce Miroslava Schneidera z roku 2005, jakož i jeho dizertace věnovaná právě danému tématu (Мирослав ШНАЙДЕР, *Чехословацкая эмиграция в СССР в межвоенный период*, in: Профессор МГУ И. М. Белявская. Материалы конференции посвященной 90-летию со дня рождения профессор МГУ им. М. В. Ломоносова И. М. Белявской, Москва 2005, с. 204–230). Autoři recenzované práce si zmíněných nedostatků i badatelských problémů byli plně vědomi, a proto se je v předložené publikaci pokusili napravit, resp. sporné problémy znovu vysvětlit a nově interpretovat. Kromě nepočtené literatury měli k dispozici i řadu osobních vzpomínek a dobový tisk. Zcela oprávněně se zaměřili zejména na nový důkladný archivní výzkum, který nabízel možnost doplnit nové poznatky a fakta dosud zasutá v depotech českých, ruských a ukrajinských archivů.

V knize jsou zpracovány a zhodnoceny osudy pěti československých družstev a sice Pragomašiny, Kladenské komuny, Interhelpa, Reflektoru a Slovácké komuny. Autoři zvolili výklad příběhů jednotlivých družstev, kterým předdeslali obecněji postavenou kapitolu sovětské imigrační politiky a vystěhovalecké politiky meziválečného Československa. Vnitřní struktura jednotlivých kapitol je obdobná, autoři podrobně vysledovali motivaci budoucích hospodářských vystěhovalců, přípravu, státní politiku vůči nim, finanční otázky, rozsah vybavení, které si s sebou odváželi, následnou cestu až po zahájení a výsledky práce. Závěrečné pasáže jsou věnovány perzekuci v SSSR a návratům. Monografie by si zasloužila důkladnější závěrečnou kapitolu, kde by bylo prove-

deno srovnání činnosti družstev (jejich rozdílného zaměření). Současně by bylo možno připomenout i osudy podobných družstev přicházejících do SSSR z jiných zemí. Ve 20. letech se jednalo zejména o početné skupiny z Německa a ze Spojených států. Autoři přehledné údaje k těmto skupinám získali v Státním archivu Ruské federace (fond 364), ovšem toto téma, resp. možná komparace nebylo cílem dané práce.

Osudy příslušníků vystěhovaleckých družstev byly později velice rozdílné. Euforická očekávání o práci v novém socialistickém ráji byla již po příjezdu konfrontována se syrovou realitou a tvrdými existenčními podmínkami. S nimi se však noví družstevníci byli připraveni a schopni vyrovnávat. Daleko těžší byl střet se sovětskou byrokracií a později systémem, jehož vnitřní vývoj společně s cílevědomým úsilím Stalinova vedení ve 30. letech vedl k hromadným represím. Ty se pochopitelně nevyhnuly ani Čechoslovákům. Proto se také řada z nich později vrátila zpět domů. Kromě členů družstev se vydávala za prací do Sovětského svazu řada osob, z nichž se významná část později, často za dramatických okolností, vrátila domů, resp. byla v SSSR perzekuována. Dosud zjištěný počet 4000 perzekuovaných čechoslovenských občanů, včetně několika desítek členů vystěhovaleckých družstev zřejmě není konečný. Autoři provedli cenný a rozsáhlý výzkum v řadě ruských archivů, který jim pomohl verifikovat řadu dříve uváděných nepřesných údajů v literatuře. Bohužel, jako v řadě jiných pokusů, ani autorům se nepodařilo uspět se žádostmi o výzkum v Ústředním archivu Federální bezpečnostní služby RF, který mohl velice obohatit pohled na činnost družstev. Proto také nutno ocenit, že autoři obrátili po-

zornost na otevřené archivy na Ukrajině (Rezortní státní archiv Bezpečnostní služby Ukrajiny, Kyjev), kde byly, pokud vím, zcela uvolněny materiály NKVD a dalších bezpečnostních složek SSSR. Čím jsou cenné? Obsahují kopie materiálů, které se nacházejí v nepřístupných archivech v Moskvě. Nicméně i v českých archivech čekají i nadále v Národním archivu na důkladné studium obsáhlé spisové materiály Prezidia ministerstva vnitra, kde jsou uloženy početné zápisy výsledků Čechoslováků, kteří se z pobytu v Sovětském svazu vrátili. Jejich vytěžení si bezesporu zasluhuje badatelskou pozornost.

Pro výzkum bylo nesmírně cenné, a také pracné, zpracování a zveřejnění seznamu více než 2700 čechoslovenských občanů, kteří odjeli, resp. se připravovali odjet do Sovětského svazu, aby našli místo, kde by našli lepší život v podmínkách družstevní práce.

Předložená práce významně přispěla k osvětlení činnosti vystěhovaleckých družstev v Sovětském svazu ve 20.–40. letech a posunula výzkum dále. Nově objasnila řadu otázek dosud nevyřešených. Současně položila celou řadu nových otázek, které bude moci zodpovědět až další výzkum. V rámci možností daných stavem výzkumu tak byla vyjasněna jedna z dosud stále méně známých stránek života Čechoslováků v Sovětském svazu, zařazená do širších souvislostí vzájemných vztahů.

Emil Voráček

Mečislav BORÁK,  
*Moskevská pohřebiště.*  
*Češi a českoslovenští občané popravení*  
*v Moskvě v letech 1922–1953,*  
Opava, Slezská univerzita v Opavě 2013,  
275 s.,  
ISBN 978-80-7248-934-3.

Svou anotovanou práci pokračuje Mečislav Borák v systematickém dokumentování osudů Čechů, Slováků a dalších občanů Československé republiky, kteří se v jakémkoliv míře stali obětmi perzekucí sovětských bezpečnostních orgánů. Jde o téma, jemuž se autor věnuje již řadu let: svazek *Moskevská pohřebiště* logicky navazuje na knihy dosud k danému tématu vydané a doplňuje autorův dlouhodobý odborný výzkum.

Borákovým cílem bylo jednak zmapovat místa na území Moskvy a v jejím blízkém okolí, na nichž probíhaly masové popravy prováděné sovětskými orgány nebo na nichž byly pohřbívány oběti jednotlivých procesů a represivních kampaní, zejména však identifikovat osoby české národnosti nebo československé státní příslušnosti, které tu byly pohřbeny. Autor ve své práci přibližuje historii pěti takových areálů a seznamuje čtenáře s životními osudy celkem 121 dohledaných osob, které splňují výše uvedená kritéria národnosti nebo státní příslušnosti.

Knihu otevírá obsáhlý přehled dostupných informačních zdrojů (archivy, knižně vydané soupisy obětí politických perzekucí v SSSR, elektronické informační zdroje) a studie přibližující jednotlivé etapy represí a perzekučních vln bolševického Ruska a Sovětského svazu. Pro zájemce, kteří se dosud s tématem neměli možnost seznámit, jde o přehledný a srozumitelný text, který je vhodně uvede do dané problematiky. Avšak čtenář, který již zná jiné Borákovy práce, na-

jde v textu značné paralely s dříve publikovanými studiemi: podobně strukturované a obsahově blízké texty totiž autor publikoval již v jiných svých knihách. Význam tohoto tak spočívá zejména v zasazení tématu knihy do širšího dobového kontextu.

Z hlediska zpracování politicky motivovaných represí Čechů a občanů Československa je však převážná část knihy zcela mimořádná. Zobrazení pěti lokalit, na nichž jsou tyto oběti pohřbeny, podrobné popsání vývoje těchto míst, to je něco, s čím se český čtenář dosud seznámit nemohl. Všechna uvedená pohřebiště jsou v současnosti veřejně přístupná a na všech lze dohledat svědectví o politických perzekucích sovětského režimu (náhrobky, pomníky, pamětní desky). V tomto smyslu plní kniha roli jakéhosi průvodce a vyzývá k podrobnějšímu poznání Moskvy a jejího blízkého okolí.

Unikátní část svazku tvoří 121 biografických medailonů obětí české národnosti nebo občanů Československa pohřbených na uvedených pěti pohřebištích. Jde o výsledek precizního dlouholetého výzkumu prováděného zčásti v českých, zejména však v ruských a ukrajinských archivech. Už jen identifikace příslušných jmen v záplavě soupisů obětí, v nichž se často nacházejí ve značně zkomolených a deformovaných podobách, je úspěchem. Je s podivem, v jakém rozsahu a úplnosti se podařilo autorovi životní osudy jednotlivých obětí zdokumentovat, a to přesto, že přístup do řady ruských archivů není právě bezproblémový (pomineme-li příznačnou vstřícnost pracovníků archivu sdružení Memorial). Například Ústřední archiv Federální služby bezpečnosti (FSB) v Moskvě odmítl zpřístupnit osobní spisy obětí pohřbených na Novém Donském hřbitově, další archivy v době Borákova výzkumu vykazovaly větší

otevřenost. Ačkoliv je rozsah jednotlivých medailonů značně rozdílný, i ty nejkratší z nich umožňují čtenářům utvořit si dostatečný přehled o životních osudech každé z obětí a případně jej směřovat k dalšímu studiu. Jediným negativem biografí je absence data narození u textu medailonu: tento údaj je uveden pouze v rámci souhrnného seznamu obětí umístěného v podobě přílohy knihy na jejím konci.

Precizně zpracován je rovněž poznámkový aparát, rozsáhlý soupis použitých pra-

menů a literatury, velice přínosná je i obsáhlá obrazová příloha.

Knih *Moskevská pohřebiště* není určena běžnému čtenáři, je směřována spíše k specialistům věnujícím se tematice politicky motivovaných represí sovětského státu a k badatelům zabývajícím se přítomností českého „živlu“ v SSSR. Pro ně však představuje příručku doslova nepostradatelnou, její prostudování je pro plnohodnotné poznání tématu nezbytné.

Lukáš Babka



## ZPRÁVY Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

### Aktuální problémy současné slavistiky

Česká asociace slavistů ve spolupráci s Ústavem slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Slavistickou společností Franka Wollmana a Středoevropským centrem slovanských studií uspořádaly dne 8. září 2015 v zasedací místnosti Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně mezinárodní konferenci na téma Slavistika v současném světě. Jednání se zúčastnili vědci z osmi zemí, mezi nimi i významné osobnosti mezinárodního komitétu slavistů. Cílem konference bylo především zamyšlení nad současnými trendy multioborově pojímané slavistiky.

Důležitou součástí byly sondy do dějin slavistiky a vize historické slavistiky. Miloš Zelenka (Pedagogická fakulta Jihočeské univerzity) se např. věnoval osobnosti slavisty Romana Jakobsona a jeho názorům. Radka Hříbková (Pedagogická fakulta Karlovy univerzity) zase sledovala historii didaktiky ruského jazyka na Pedagogické fakultě Univerzity Karlovy a Miluše Bubeníková (Matematicko-fyzikální fakulta Univerzity Karlovy) významu akademického časopisu *Československá rusistika* v dějinách slavistiky.

Historická slavistika je tradičně pro slavistiku pojímána jako okrajová věda. Důvodem není ani tak přístup jazykovědných a literárněvědných slavistů jako samotných historiků, kteří dějepis často slavistice vzdalují. Na tuto skutečnost upozornil ve svém vystoupení Radomír Vlček (Historický ústav AV ČR), který analýzou vybraných historicko-slavistických témat na stránkách předního historického časopisu pro dějiny střední, východní a jihovýchodní Evropy *Slovanského přehledu* upozornil na některé nevhodné specializační trendy bránící komplexnímu poznání minulosti. Současně podtrhl, že tradičním kruciálním slavistickým tématem je otázka slovanství. Jedná se jak o jazykovědný, tak literární, historický i uměnovědný problém. Na tuto skutečnost bylo v minulosti mnohokrát českými historickými slavisty upozorněno. Jde přece o nezbytnou součást formování moderního národního vědomí slovanských národů. Jednání konference upozornilo nejen na problémy současných slavistických studií, ale také na pozitivní trendy, např. na rozvíjení areálových studií v rámci Ústavu slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity. Nelze než organizátorům této akce, především vedoucímu Ústavu slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity Ivo Pospíšilovi za uspořádání takto tematicky i metodologicky přínosné akce poděkovat.

Radomír Vlček

## Konference o proměnách státu, církve, víry a ideologie

Výzkumné centrum pro dějiny východní Evropy Historického ústavu AV ČR, v. v. i., a Historický ústav Filozofické fakulty Masarykovy univerzity uspořádaly ve čtvrtek 5. listopadu 2015 v zasedací místnosti děkanátu Filozofické fakulty MU v Brně mezinárodní vědeckou konferenci *Víra v církev, víra ve stát*. Jednání se soustředilo na objasnění proměn ruského státu, ruské pravoslavné církve, státní ideologie, pravoslavné víry a jejich vzájemného působení, ovlivňování a deformování. To vše na proměnném obrazu v průběhu staletí. Organizátoři položili důraz na víru jako státotvorný znak ruského impéria. Šlo jim o to zaměřit konferenci na genezi, vývoj a proměny formování a vývoje ruského státu s ukotvením, prolutím a determinací pravoslavnou církví a pravoslavnou vírou. Stěžejní tezí byl předpoklad, že v ruském prostředí se v průběhu staletí pravoslavná víra a pravoslavná církev nepřibližovaly, ale naopak od sebe vzdalovaly. Rozhodující roli v tomto procesu sehrával stát. K prokázání či vyvrácení těchto tezí kladli organizátoři důraz na uchopení jak politických tak široce pojímaných kulturních dějin. Na konferenci šlo proto o Kyjevskou a Moskevskou Rus, Petrovské Rusko, Sovětský svaz i současné Rusko, v nichž se pravoslavná víra měnila v součást, oporu ale i kritiku státního celku; pravoslavná církev byla sledována jako složka, která stále zřetelněji sloužila politickým cílům státu a tvořila prostor, aby se víra měnila v politické náboženství. S ohledem na dopady a působení ruského prostředí na jiné země a jiné společnosti zazněla i vystoupení, která se soustředila širěji než jen na východoevropský prostor. Ukázalo se, že analogie s ruským a sovětským prostředím 20. století a zejména pak s českým jsou při takovém pojetí odborné diskuse více než vítané.

Na konferenci vystoupili především přední čeští a slovenští historici věnující se dějinám východoevropského prostoru. Odbornou část jednání zahájil prof. Jan Blahoslav Lášek (Husitská teologická fakulta Univerzity Karlovy, Praha) pojednáním o kořenech ruského pravoslaví a možných náboženských variantách, kterými budoucí Rusko mohlo procházet, pokud by nepřejalo byzantský pravoslavný model. Doc. Pavel Boček (Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Brno) na něj navázal zevrubným rozbořem vztahu pravoslaví, ruské pravoslavné víry a ruského státu na přelomu 15. a 16. století. Upozornil především na nelítostný boj, který v této době mezi církví a státem v ruském prostředí probíhal. Šlo v něm o prioritu, kdo bude mít nad společností rozhodující slovo, zda církev nebo stát. Doc. Radomír Vlček (Historický ústav AV ČR, v. v. i.) se věnoval dopadům vztahů mezi státem a ruskou pravoslavnou církví na počátku 19. století. Soustředil se na formování moderní ruské národní identity a na snahu ruského státu a ruské pravoslavné církve prosadit každý z nich vlastní model. Prof. Jaroslav Vaculík (Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity, Brno) přiblížil názory ruské pravoslavné církve na české imigranty a na příkladu Volyňské gubernie ukázal, jaké bylo v ruském prostředí postavení jinověrců. Dr. Zbyněk Vydra (Filozofická fakulta Univerzity Pardubice) se zaměřil na poslední léta existence ruského impéria. Předestřel pravoslaví jako součást veřejné prezentace romanovské monarchie, která byla zejména v souvislosti se stým výročím ruského vítězství ve Vlastenecké válce proti Napoleonovi (1912) a třístým výročím panování romanovské dynastie (1913) velmi intenzivní. Dr. Emil Voráček (Historický ústav AV ČR, v. v. i.) přesunul pozornost posluchačů na

meziválečné období. Soustředil se na vysvětlení eurasijského pojetí státu a církve. Na meziválečné Rusko a Evropu se zaměřila také doc. Lubica Harbulová (Filozofická fakulta Prešovské univerzity v Prešově). Analyzovala postavení ruské pravoslavné církve v zahraničí a místo ruské pravoslavné církve v životě exilového Ruska. Do širších souvislostí evropského a českého dění zasadil svoje vystoupení Mgr. Petr Husák. V referátu připraveném spolu s prof. Jiřím Hanušem (oba Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Brno) objasnil českou katolickou recepci pravoslavných filozofů a teologů. Zaměřil se především na 30. a 40. léta 20. století. Z hlediska chronologického vymezení posledním bylo vystoupení dr. Vladimíra Naxery (Filozofická fakulta Západočeské univerzity v Plzni), který seznámil posluchače s proměnami vztahu státu a pravoslavné církve v postsovětském Rusku. Protože aktuální problémy vždy nejvíce táhnou, dočkal se jeho příspěvek bohaté diskuse. Ta však zaznívala i při dalších vystoupeních. Pozitivní bylo, že organizátoři zvolili formu, při níž bylo možné krátce konkrétně diskutovat po každém příspěvku, dále pak po dopoledním a odpoledním bloku a nakonec v generální závěrečné diskusi.

Jednání celé konference uvedla ředitelka Historického ústavu AV ČR, v. v. i., prof. Eva Semotanová a proděkan Filozofické fakulty Masarykovy univerzity doc. Lukáš Fasora. Ve svých vystoupeních zdůraznili potřebu českého historicko-slavistického prostředí věnovat se klíčovým tématům z dějin východní Evropy. Otázku vztahu státu a církve označili za téma, které je schopno ve své historické retrospektivě přinést odpovědi na stávající aktuální problémy, a to nejen východoevropského světa.

Zdravotní problémy bohužel zabránily některým dalším významným odborníkům (např. prof. Miroslavu Danišovi z Filozofické fakulty Univerzity Komenského v Bratislavě a doc. Františku Stellnerovi z Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze), aby se jednání zúčastnili. I přesto se jeví jako oprávněné konstatování, že cíl, který spočíval v pojednání především o kořenech ruského pravoslaví a jeho církevní organizaci s následnou identifikací jejich proměn sloužících k podpoře státní ideologie ubírající se samoderžavným a imperiálním směrem, byl splněn. Nepochybně se rovněž podařilo identifikovat odlišnosti tohoto procesu od ostatního světa a posoudit, nakolik v moderním Rusku ideologie pravoslaví podléhala imperiální ideologii, zda je možné, aby v moderním Rusku fungoval jeho stát bez opory v pravoslavné církvi.

Jednání bylo určeno nejen historikům, ale i dalším zájemcům o problematiku geneze, vývoje a proměn ruského (východoevropského) státu a jeho společnosti včetně studujících historií, historickým rusistům věnujícím se problematice ruského státu a ruské společnosti a doktorandům oborů historie – obecné dějiny a historie – české dějiny. Vyzdvihneme skutečnost aktivní účasti studentů a doktorandů Filozofické fakulty MU.

Konference měla ještě jeden, pro stávající historicko-rusistická studia velmi důležitý rozměr. Bylo totiž na ní poprvé ve své existenci prezentováno Výzkumné centrum dějin východní Evropy, které vzniklo při Historickém ústavu AV ČR ve druhé polovině roku 2015. Prezentace se rovněž dočkal, ve své tradici podstatně starší, časopis vydávaný Historickým ústavem AV ČR, *Slovanský přehled*. Jak formou tištěných materiálů, které byly účastníkům jednání k dispozici, tak ústní a vizuální formou bylo zdůrazněno, že tematika sledovaná na konferenci, stejně jako další široce zaměřené historicko-rusistické problémy by

měly být do budoucna více reflektovány právě ve *Slovanském přehledu*. Podotkněme, že jak celá konference, tak také slova o *Slovanském přehledu* byla do jisté míry reflexí kritického zhodnocení *Slovanského přehledu*, jež učinil prof. Jaroslav Pánek ve své stati zveřejněné v prvním čísle *Českého časopisu historického* 113. ročníku (2015). Snad se na konferenci podařilo jak zúčastněným členům výzkumném centra, tak dalším účastníkům jednání ožejmit, že nejen akce pořádané Výzkumným centrem pro dějiny východní Evropy a publikační výstupy, které z nich vzejdou, mohou být jednou z cest, jak česká historicko-rusistická a širší historicko-slavistická studia posunout pozitivním směrem.

Radomír Vlček

### Násilné migrační procesy v českých zemích ve 20. století

Ve dnech 4.–6. listopadu 2015 se v Týnci nad Sázavou konala konference věnovaná násilným migracím minulého století, které jsou spojovány s českými zeměmi. Myšlenka na uspořádání této konference byla nadnesena na půdě Státního okresního archivu v Benešově ještě dřív, než Evropa začala čelit velké imigrační vlně. Pořadatelům tedy nešlo o aktualitu, jako spíše o zmapování zlomových událostí, jejichž dopady jsou dodnes patrné na společnosti i krajině dotčených oblastí. Především chtěli odhalit význam regionálních událostí násilných migrací v celorepublikovém a potažmo i v evropském kontextu.

V souvislosti s kontextualizací je na místě hned na začátku definovat pojmy, o kterých se debatovalo. K tomuto přednesl svůj příspěvek Tomáš Dvořák (Filozofická fakulta Masarykovy univerzity), který nejen shrnul dosavadní vývoj ve výzkumu migrací a nucených migrací, ale také poukázal na nebezpečí, které číhá na badatele, jenž se bude zabírat migracemi pouze na povrchu a nechá se svázat zažitými kategoriemi a nezkoumá motivaci. K vývoji sledovaných témat přispěla svým referátem také Václava Horčáková (Historický ústav AV ČR), která se zaměřila na československou a českou historiografii věnující se nuceným migracím.

Konference byla tematicky rozdělena na tři okruhy. První se zabýval druhem migrací způsobených válkou, přičemž zvláštní pozornost zde byla věnována vzniku vojenských cvičišť. Druhý okruh příspěvků byl zaměřen na politické důvody migrace. Posledním okruhem byla migrace z ekonomických příčin. Zde se v první řadě jednalo o výstavbu vodních děl nebo těžbu nerostných surovin.

Zajímavé poznatky ze svého výzkumu přednesl Zdenko Maršálek (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR), který se zaměřil na složení československých zahraničních jednotek za druhé světové války z hlediska výchozího regionu. Zde se právě ukazovaly různé motivace pro migraci i specifika českého prostoru. Spíše shrnující byly pak referáty týkající se vietnamské menšiny v Československu a migrace v protektorátu.

Blok zaměřený na vznik vojenských cvičišť byl zastoupen velkým počtem příspěvků. Zazněl v něm např. referát o celkovém vývoji cvičišť od dob Rakouska-Uherska, výcvikovém prostoru Böhmen, o protektorátním četnictvu ve Vyškově a osudech milovického vojenského prostoru v první polovině 20. století. Účastníci vyslechli také příspěvek věnovaný

výcvikového středisku SS u Jihlavy, o kterém podle Jiřího Jelínka (Státní okresní archiv v Jihlavě) víme jen velmi málo. Přesto, nebo právě proto autor nastínil vznik a vývoj tohoto nejmenšího výcvikového střediska vyčerpávajícím způsobem.

V bloku zaměřeném na politické důvody migrací se objevilo několik již tradičních témat, která však byla zasazena do nových souvislostí. Jako příklad za všechny uvedme náhled na odsunové události, který přednesl Matěj Spurný (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR). Spurný vnímá tuto problematiku v širším časovém horizontu. Ve svém referátu mluvil především o důsledcích odsunu, které rezonují ve společnosti dosud. Odsun podle něj vytvořil kolem české (československé) společnosti hradbu, za kterou jsou vytěsnění ti, kteří nejsou schopni se rychle asimilovat a jsou většinovou společností považováni za hrozbu.

Posledním tématem celé konference byla migrace v důsledku ekonomických potřeb státu. Zajímavé v něm bylo např. srovnání výstavby přehrad v Československu a v Číně, které přednesl Robert Stojanov (Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy). Přestože, jak uvedl, je nelze srovnávat co do velikosti a investic, našel několik analogií jak v postupech, tak i pokud se jednalo o dopad na místní společnost. Poslední příspěvky se zaměřovaly především na pracovní síly v průmyslu v Československu v první polovině 20. století. Byla v nich mj. otevřena otázka, zda se jednalo nucenou migraci, nebo politiku pracovního trhu.

Na závěr konference proběhla generální diskuze. Účastníci hodnotili pozitivně zařazení migrací do širšího dějinného kontextu. Nicméně nevyhnuli se upozornění na negativa, jako například problematickou definici pojmu nucené, či dobrovolné migrace nebo nedostatečnou reflexi tematiky ve větších syntézách. Konference prokázala, že české dějiny mohou přispět k bádání o migracích i v obecné rovině.

Ludmila Tomášková

## **Páté multidisciplinární setkání balkanistů v Plzni**

V posledních letech se stávají stále známějšími multidisciplinární balkanistická sympozia, která pořádá Katedra antropologie Filozofické fakulty Západočeské univerzity v Plzni (dále jen FF ZČU Plzeň). Dne 30. září 2015 se v Plzni uskutečnilo v pořadí již páté setkání pod názvem „Symposium Balcanicum V. Interdisciplinární seminář zaměřený na terénní výzkum na Balkáně.“ Na této akci se sešli antropologové, etnologové, historici i politologové. Užitečná konfrontace výsledků aktuálních výzkumných témat, předvedení moderních metodologických postupů z různých vědních oborů a v neposlední řadě i kvalitní organizace a přátelská atmosféra dělají z plzeňských symposií místo, kde se čeští a slovenští balkanisté, zejména nejmladší badatelské generace, rádi scházejí.

Program plzeňského sympozia byl tematicky pestrý a zajímavý. Marek Jakoubek a Lenka J. Budilová (Katedra antropologie FF ZČU Plzeň) prezentovali v příspěvku *Dům ve Vojvodově* výsledky svých nedávných terénních výzkumů v bulharské vsi Vojvodovo, kde žili ještě na konci druhé světové války čeští krajané. Plzeňští antropologové představili starý typ vojvodovského domu jako důležitý středobod sociálních a kulturních vazeb v rámci

někdejší tradiční venkovské společnosti. Pavel Zeman (Historický ústav Filozofické fakulty Masarykovy univerzity Brno) vystoupil s referátem *Česká inteligence v Bulharsku na konci 19. století*, v němž zhodnotil význam českých učitelů a jimi napsaných učebnic v procesu modernizace školství v době obnovujícího se bulharského státu. Ladislav Hladký (Historický ústav Akademie věd České republiky, pobočka Brno) seznámil ve vystoupení „*Nikdy nekončící poznávání*.“ *Nové výsledky archivního výzkumu na téma T. G. Masaryk a jižní Slovane* se závěry grantového projektu, jehož cílem bylo shromáždit a vydat dochovanou korespondenci mezi T. G. Masarykem a představiteli jihoslovanských národů. Lukáš Hanus (společnost Anthropictures Praha) analyzoval ve vystoupení s názvem *Transnacionální dialektika modernity u českých krajanů z Banátu* příčiny odchodu mladých Čechů z rumunské části Banátu za prací do České republiky a zároveň snahu starších krajanů, kteří v Banátu zůstali, o přizpůsobení se dynamice moderní doby rozvojem různých forem agroturistiky. Petr Lozoviuk (Katedra antropologie FF ZČU Plzeň) přiblížil v příspěvku *Na pomezí Balkánu: Budžak v etnokulturní perspektivě* národnostně a kulturně velice pestrout oblast Budžaku ležící na jihozápadě Ukrajiny. Maroš Melichárek (Katedra historie Filozofické fakulty Univerzity Pavla Jozefa Šafárika Košice) přednesl referát na téma *Národní symbolika a mýtus v srbských, bosenských a chorvátských vojenských písních z období roků 1991–1995*. O přežívajících tradicích osmanského kulinářství na Balkáně pojednal Miroslav Kouba (Katedra literární kultury a slavistiky Filozofické fakulty Univerzity Pardubice) v příspěvku „*Kajmakli boza!*“ *Identifikační modely orientální gastronomie v geokulturních souřadnicích Balkánu*. Gabriela Fatková (Katedra antropologie FF ZČU Plzeň) promítla svůj velice zajímavý dokumentární film *Pastevci lahví*, v němž zaznamenala současný život bulharských Karakačanů, kteří ještě nedávno provozovali své tradiční pastevectví, dnes se však někteří z nich živí výrobou plastových lahví na limonády. Program uzavřel Filip Šisler (Katedra historických věd FF ZČU Plzeň) vystoupením nazvaným *Politika rumunského státu vůči maďarské menšině v 80. letech 20. století*, v němž charakterizoval represivní opatření Ceaușeskovy režimu vůči etnickým Maďarům na sklonku komunistické éry v Rumunsku, jež se nechtěně stala spouštěcím mechanismem rumunské antikomunistické revoluce.

Větší část příspěvků přednesených na sympoziu v Plzni slíbil publikovat brněnský časopis *Porta Balkanica*.

Ladislav Hladký

## 9th Europe-Ukraine Forum v Lodži (24.–26. ledna 2016)

Ve dnech 24.–26. ledna tohoto roku se v Lodži uskutečnil již devátý ročník prestižní mezinárodní konference *Fórum Evropa-Ukrajina* (*Europe-Ukraine Forum*), která každoročně hostí širokou škálu expertů v oblasti společenských věd, ekonomů, politiků a dalších angažovaných osobností vztahujících se svou odborností k Ukrajině jako komplexu aktuálních problémů. Zaběhnutou režii této každoroční události bylo s výjimkou několika stěžejních plenárních zasedání množství simultánně probíhajících diskusních panelů, sestávajících podle konkrétní problematiky zpravidla z pěti hostů a moderátora.

Panely svým tematickým zaměřením spadaly pod čtyři hlavní bloky: *Ekonomika a regiony*, *Vnitřní politika a společnost*, *Ukrajina v Evropě* a *Bezpečnost v regionu*. Pracovními jazyky byly polština, ukrajinština a ruština, jazykem profesionálně překlenovacím pak angličtina. Převažující náplní fóra byly rozklady věnované aktuálním, složitě se odvíjejícím procesům reforem v druhé největší postsovětské zemi. Netřeba zdůrazňovat, že tyto procesy se dějí v podmínkách bez příkras řečeno dramatických (válka na východě země, ekonomický propad a koroze důvěry značné části společnosti). Z názvů jednotlivých panelů zde uvedme například *Business and Politics. Do Oligarchs Still Rule the Country?*, *Global „Game over Ukraine” – Different Points of View, Different Objectives and Different Interests*, *Geographic Divisions-Political Choice, How to Reintegrate Eastern Ukraine with the Rest of the Country?*, *Return to „Business as Usual” between Russia and the Western World. What Does It Mean for Ukraine?*, což snad dostatečně vystihuje tematickou šíři konference.

Politice historické paměti bylo zasvěceno kolokvium *Coming to Terms with the Past. Historical Policy Today*, byť historickým ozvěnám se nešlo vyhnout ani při jiných příležitostech: na mysli zde máme panel *Ethnic Minorities and Dialogue on Common History – A Challenge for Ukraine and its Neighbours*, během nějž státní tajemník v současném polském ministerstvu zahraničí Jan Dziejdziczak nabádal ukrajinského poslance Ivana Krulka, aby si Ukrajinci v zájmu svého dobrého jména u světové veřejnosti našli jiné hrdiny než Stepana Banderu a hnutí nesoucí jeho jméno.

Z profilujících osobností, které se na fóru sešly, jmenujme politického analytika Andree Umlanda, žurnalistu Tima Judaha, jenž zde prezentoval svou knihu *In Wartime: Stories from Ukraine*, historika z ukrajinského Ústavu paměti národa Oleksandra Zinčenka, historika a politologa Kostě Bondarenka nebo politika Karla Schwarzenberga. Fórum mělo daleko do svorné idylly, jak by snad mohl honosný formát takové sešlosti dávat tušit. Několik hostů z Ukrajiny odřeklo nakonec svou účast na protest proti přítomnosti osob označovaných za „provokatéry“. Největší rozruch budila patrně přítomnost excentrického polského politika Janusze Korwina-Mikke, předsedy euroskeptické parlamentní strany KORWiN (Koalicja Odnowy Rzeczypospolitej Wolność i Nadzieja, tj. Koalice Obnovy Republiky Volnost a Naděje), byť, objektivně vzato, se pořadatelé nejvíce osmělili zřejmě s pozváním Sergeje Markova, profesora Moskevské státní univerzity, poslance za stranu Jednotné Rusko a jednoho ze zapálených mluvčích putinského režimu, jenž již v éře Vikotra Janukovyče energicky zasahoval do vnitřních ukrajinských záležitostí. Připočteme k tomu i vystoupení Valerije Soloveje, ředitele katedry public relations Moskevského státního institutu mezinárodních vztahů (MGIMO), který přiměl ukrajinskou poslankyni Oksanu Syrojid k odchodu ze sálu poté, co se fakticky vyslovil ve prospěch Putinovy ukrajinské politiky: Rusko má podle něj dost rezerv na to, aby si udrželo okupovaný Donbas. Ani Rusko po hypotetickém odchodu současného prezidenta nesleví ze svých dosavadních zisků. Okupace Krymu, když už nic jiného, je přinejmenším naplněním historické spravedlnosti...

Je otázkou, zda přítomnost natolik vyhraněných osobností relativizujících současné kroky Ruské federace v blízkém zahraničí mohla přispět k názorové pluralitě a zkvalitnit diskusní atmosféru. V několika takových případech se spíše zdálo, že primární snahou dočtyňných bylo jičit city, nikoli nabízet věcnou a podloženou oponenturu „proukrajinské“

názorové tendenci. Tak či onak celková úroveň fóra tím neutrpěla. Je, žel, stěží představitelné, aby se sympozium podobných rozměrů mohlo konat v jiné zemi Visegrádské čtyřky. Chyběla by k tomu vůle i potřebné zázemí. Polsko tedy zřejmě zůstává jediným místem Evropy, kde se Ukrajina stala nedílnou součástí demokratické veřejné rozpravy. Pořadatelská tradice Fóra Evropa-Ukrajina je toho potěšujícím důkazem.

David Svoboda

### **Zápisy ze schůzí československé vlády v Londýně 1940–1945 jako historický pramen**

Dne 1. prosince 2015 uspořádalo Centrum právněhistorických studií – společné pracoviště Právnické fakulty Univerzity Karlovy a Historického ústavu AV ČR – vědecký seminář shrnující poznatky získané prací na edičním zpracování zápisů československé exilové vlády za druhé světové války. Tento projekt trval v podstatě více jak deset let a bez podpory Grantové agentury České republiky by jej nebylo možné realizovat. Protokoly ze schůzí exilové vlády – tento zásadní pramen pro dějiny československého zahraničního odboje – se přitom podařilo najít až při pořádání fondu Edvarda Beneše (dnes uloženého v Ústavu T. G. Masaryka a Archivu AV ČR) v roce 2002, a to zcela neočekávaně. Pátrání po protokolech v předchozích letech přitom nebyla úspěšná.

Na semináři vystoupili všichni členové edičního kolektivu a představili poznatky získané při výzkumu a edičním zpracování dokumentů. Jak v úvodu zmínil Jan Němeček (Historický ústav AV ČR), v rámci české historiografie se jedná o projekt výjimečný, a to ze dvou důvodů. Jednak ediční praxe dosud nezaznamenala pokus o zpracování takového typu dokumentů, a proto se editoři museli vyrovnat s řadou problémů, jejichž řešení editorskou praxí obohatilo. Za druhé je třeba zmínit, že se jedná o jeden z mála edičních počinů, který nekončí torzem, i když ještě zbývá vydat poslední dva svazky protokolů ze schůzí exilové vlády (pro druhou polovinu roku 1944 a pro rok 1945 – tj. do ustavení tzv. košické vlády). Připravené rukopisy prezentované na semináři ovšem nebudily pochyby, že by se do poloviny roku 2016 nepodařilo zbývající části edice vydat. Česká historiografie tak bude mít k dispozici kompletní ediční zpracování protokolů zásadních nejen pro dějiny československého druhého odboje, ale také pro dějiny mezinárodních vztahů za války a roli Československa v nich. Řadíme se tak po bok například historiografie polské, která se již delší dobu může pochlubit edicí protokolů ze schůzí polské exilové vlády v Londýně. O genezi a realizaci tohoto počínu podrobně informoval Dušan Segeš z Historického ústavu Slovenské akademie věd, jenž upozornil i na odlišnosti v polské ediční praxi a zmínil přínos těchto dokumentů pro studium československého druhého odboje a jeho vztahů s Polskem.

Jan Kuklík (Právnická fakulta Univerzity Karlovy), další z editorů, ve svém vystoupení zmínil některé zajímavosti, které byly při studiu protokolů zjištěny. Zejména se podařilo vyvrátit rozšířený mýtus, že zahraniční politiku v té době řídil pouze prezident Beneš. Protokoly přitom dobře ukazují, jak zásadní debaty na toto téma ve skutečnosti probíhaly v trojúhelníku Edvard Beneš – Jan Masaryk – Hubert Ripka. Zajímavé skutečnosti vyplývají při konfrontaci protokolů s pamětmi některých československých politiků. Každý doku-

ment týkající se obnovení Československa má svou prehistorii ve schůzích vlády, a tak studium tohoto pramene může posunout odbornou diskusi na téma československého exilu za druhé světové války.

Jak již bylo zmíněno, protokoly se nakonec podařilo najít zcela jinde, než se očekávalo – při pořádání fondu Edvarda Beneše, které na počátku století prováděl Ivan Štoviček (Národní archiv Praha), další člen editorského kolektivu. Dokázal přitom vypátrat drtivou většinu zápisů s výjimkou toho pod číslem 12, jenž pochází z podzimu 1940 a má pojednávat o československo-polské deklaraci. Také většina příloh se našla. Ivan Štoviček ve svém vystoupení podrobně popsal pátrání po protokolech a vznik systému edičního zpracování. Určitou inspirací přitom byly edice protokolů ze schůzí polské exilové vlády, které se však liší nejen způsobem zpracování. Rozdílný je také editovaný text, když v polském případě zápis představuje jen shrnutí toho, co účastník schůze řekl, naproti tomu u československých zápisů máme co do činění v podstatě s doslovným zápisem jednání. To jistě výpovědní hodnotu velmi zvyšuje a obohacuje naše poznání o řadu poznatků, na druhé straně však vyžaduje pracnější editorskou práci, zejména při zpracování věcných poznámek a rejstříků, kdy často bylo nutné vypořádat se se zkomolenými jmény či názvy, jak o tom podrobněji na semináři promluvili Jan Němeček a Helena Nováčková (Národní archiv Praha), která na přípravě edice rovněž spolupracuje.

Seminář uzavřel příspěvek posledního člena editorského kolektivu Jan Bílka (Masařův ústav a Archiv AV ČR, Pedagogická fakulta Univerzity Hradec Králové) o fotografickém materiálu týkajícím se československé exilové vlády. Vedle archivu České tiskové kanceláře se mnoho zajímavých, ovšem často nekvalitních, fotografií nachází například v Archivu Ministerstva zahraničních věcí ČR, Národním archivu či Vojenském ústředním archivu. Všechny fotografie se přitom vztahují k působení vlády v Londýně. Nepodařilo se přitom zatím najít snímky, které by zachycovaly jednání vlády na již osvobozeném území.

Vědecký seminář ukázal, nejen jak významného počínu se českým historikům podařilo dosáhnout. Byl především důkazem, že tak rozsáhlé ediční práce se neobejdou bez úzké spolupráce specializovaných odborníků – zkušených archivářů, editorů a historiků. Sehnání a vzájemná spolehlivost jsou v takovém případě naprostou nutností.

Jiří Friedl

## **Výročí narození zakladatele brněnské balkanistiky prof. dr. Josefa Kabrdy**

Počátkem února tohoto roku uplynulo 110 let od narození významného historika, turkologa, bulharisty a zároveň i jednoho ze zakladatelů balkanistických studií na brněnské univerzitě – profesora Josefa Kabrdy. Tento mezinárodně uznávaný vědec se narodil 3. února 1906 ve Frýdlantě nad Ostravicí. Ve druhé polovině 20. let minulého století studoval dějepis a zeměpis na Univerzitě Karlově v Praze, kde na něj měl velký vliv historik – slavista Jaroslav Bidlo a také tehdejší přední český orientalista a turkolog Jan Rypka. Talentovaný J. Kabrda pobýval v letech 1934–1937 jako stipendista bulharské vlády v Sofii a v období 1937–1939 na École nationale des langues orientales vivantes v Paříži, kterou zakončil závěrečnými

zkouškami z turečtiny, bulharštiny a novořečtiny. Počátkem druhé světové války působil jako středoškolský profesor na reálném gymnáziu v Německém (Havlíčkově) Brodě. Do Francie se vrátil krátce po skončení války, kdy navštěvoval přednášky na Faculté des Lettres de l'Université de Paris a koncipoval zde svůj první rozsáhlejší spis o turecko-francouzských stycích v letech Napoleonova tažení do Egypta.

Přelom v životě Josefa Kabrdu nastal v roce 1947, kdy se habilitoval na filozofické fakultě v Brně souborem studií z dějin balkánských zemí v osmanské době. I když měl tehdy nabídky na odborné působení v Praze, pro svou následnou vědeckou a pedagogickou dráhu si vybral moravskou metropoli. Velký vliv na toto Kabrdovo rozhodnutí měl tehdejší brněnský historik specializující se na dějiny střední, východní a jihovýchodní Evropy a zároveň děkan filozofické fakulty Josef Macůrek, který spatřoval ve velmi schopném balkanistovi významnou posilu pro brněnskou historickou vědu.

Hlavní oblastí vědeckého zájmu Josefa Kabrdu byly dějiny balkánských a podunajských národů v období osmanské nadvlády, vedle toho vedl v 50. a 60. letech v Brně také lektorská cvičení z turečtiny a bulharštiny. I v této době se vydával na četné studijní cesty do knihoven a archivů v Sofii, Skopji, Bukurešti, Soluni a zejména v Cařihradě (Istanbulu) a Ankaře. Brzy se stal ceněným znalcem a editorem doposud jen málo známých a v historiografii nedostatečně využívaných osmanských listin, resp. i dalších vzácných pramenů k dějinám Balkánu v 16.–18. století.

V roce 1965 se Josef Kabrda stal na brněnské filozofické fakultě řádným profesorem dějin jihovýchodní Evropy a Blízkého východu. O rok později jej profesor Josef Macůrek ustavil prvním vedoucím Kabinetu balkanistiky a hungaristiky, který působil na filozofické fakultě při tehdejší Katedře dějin střední, východní a jihovýchodní Evropy. Kabinet balkanistiky a hungaristiky v Brně byl ve své době jediným pracovištěm v tehdejší Československu zaměřeným na komplexní studium oblasti jihovýchodní Evropy (Balkánu). Kabrda následně vypracoval odbornou koncepci pracoviště a staral se o jeho vědecký a personální rozvoj (pro práci v kabinetu získal hungaristu Richarda Pražáka, jugoslavistu Ivana Dorovského, albanistu Pavla Hradečného aj.), založil tradici organizování mezinárodních balkanistických sympózií v Brně (první se zde konalo v roce 1969; Kabrda, který zemřel 27. května 1968 při jedné ze svých studijních cest do Turecka, se ho však již nedožil) a dal také podnět k systematickému sbírání a vydávání bibliografie české a slovenské balkanistiky.

Za svého nepříteli dlouhého života stihl profesor Kabrda publikovat 110 vědeckých prací, jež byly otištěny v osmi jazycích v deseti zemích. Za všechny je třeba zmínit alespoň jeho zevrubnou studii o podstatě a fungování osmansko-tureckého středověkého systému *Hlavní rysy timársko-sipáhijského zřízení v osmanské říši* (in: Československý časopis historický 14, 1966, s. 293–311) či posmrtně vydanou rozsáhlou monografii *Le système fiscal de l'Eglise orthodoxe dans l'Empire ottoman: d'après les documents Turcs* (Brno 1969), jež podala rozbor daňového zatížení bulharského obyvatelstva pravoslavnou církví v 17.–19. století na základě sultánských listin a dalšího tureckého pramenného materiálu. Tento spis, který měl zásadní význam pro pochopení osmanského daňového systému a zároveň i pro poznání postavení a specifik ortodoxní církve v rámci turecké říše, si získal výrazné mezinárodní uznání.

Josef Kabrda byl vynikajícím vědcem a také dobrým pedagogem. Studentům historie v Brně po několik desetiletí sloužila jeho kvalitní skripta *Dějiny národů střední a jihovýchodní Evropy v období od Velké francouzské revoluce do roku 1918, I–II* (Praha 1963 a 1966), jež vydal spolu s několika dalšími svými kolegy. Tato skripta jsou dodnes s úctou uchovávána v knihovně nejednoho brněnského akademika.

Je potěšující skutečností, že vědecký odkaz profesora Josefa Kabrdu se daří na brněnské filozofické fakultě nadále udržovat. Na Ústavu slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity (FF MU) lze studovat vedle jednotlivých jihoslovanských jazyků jako samostatný studijní obor také areálově pojatou balkanistiku. V Brně se i v současnosti konají mezinárodní balkanistická setkání a zdejší balkanisté publikují práce s širokým ohlasem, např. o současném bosenském či kosovském problému. Absolventi slavistických a balkanistických oborů FF MU úspěšně působí jako překladatelé, lektori jazyků, publicisté, v cestovním ruchu či v různých obchodních firmách v řadě jihovýchodoevropských zemí.

Ladislav Hladký

## **Za Dagmar Lantayovou**

V září jsme se naposledy rozloučili s PhDr. Dagmar Lantayovou, DrSc. (21. ledna 1941, Martin – 12. září 2015, Bratislava), dlouholetou pracovníci Historického ústavu Slovenské akademie věd, významnou odborníci pro dějiny střední a jihovýchodní Evropy 20. století, která byla pro souvislosti svého osobního života rovněž známa pod příjmeními Záhorská a Čierna. Po téměř dvacet let byla D. Lantayová rovněž členkou redakční rady *Slovanského přehledu*.

Svou vědeckou dráhu začala s tematikou studentského hnutí v meziválečném období, na níž úspěšně absolvovala i svou vědeckou přípravu obhajobou kandidátské disertace v závěru šedesátých let.<sup>1</sup> Vzpětí se zaměřila na problémy dějin Maďarska a československo-maďarských vztahů, s koncentrací pro čtyřicátá léta 20. století. Jejím prvním pracovištěm se stal někdejší Ústav dějin evropských socialistických krajín SAV. Připomeňme si, že šlo o pracoviště, jehož vědeckou linii fakticky profilovali Valerián Bystrický a Ladislav Deák a na němž vědecky rostla i nová generace, z níž jmenujme přinejmenším Dušana Kováče, Bohumila Ferenčuhovou a Editu Ivaničkovou; všichni jmenovaní se principiálně podíleli na efektivní reprofiliaci Historického ústavu SAV po roce 1989.

Svůj vědecký zájem D. Lantayová postupně rozšiřovala ve dvou monografiích a desítkách nových studií i na další decennia v časové linii zpětně i následně, s tematickým záberem pro celou střední a jihovýchodní Evropu, zvláště v mezinárodních vztazích, v tom speciálně i procesy sovětizace tohoto prostoru či z druhé strany fenomén Ruska v slovenském

---

1 Už tím si ovšem založila na problémy, neboť zde „neadekvátně“ psala m.j. o mladém Gustávu Husákovi, na druhé straně „neadekvátně“ o osobnostech, o nichž se za normalizace už nesmělo mluvit.

politickém myšlení, fenomén střední Evropy v maďarském politickém myšlení, menšinovou problematiku ve střední Evropě, etc.

Zásadním souborným výstupem už v nových poměrech se stala monografie *Podoby česko-slovensko-maďarského vztahu 1938–1949. Východiská, problémy a medzinárodné súvislosti* (Bratislava 1992). Ta získala dalekosáhlý ohlas (počínaje například recenzí Roberta Kvačka) a byla přijata i jako disertace k získání hodnosti doktora historických věd.

Průlomovým a vysoce inovativním je její poslední spis *Pohlady na východ. Postoje k Rusku v slovenskej politike 1934–1944* (Bratislava 2002), tvořící konvolut ještě s více než desítkou speciálně profilovaných studií (v tom i jedna ve Slovanském přehledu, 2004/3). Zde prezentovala jak naivní očekávání rusofilských složek ve vedení slovenských politických stran ve třicátých letech a v politické reprezentaci Slovenského štátu, tak zaprodanectví vedení slovenských komunistů za sovětské zájmy. Zejména pro jinak stále opomíjenou první fázi druhé světové války, kdy Sovětský svaz a Německo fungovaly jako úzce provázaní spojenci, důkladně vykreslila neopodstatněnost očekávání slovenské politiky v ruskou/sovětskou pomoc proti Maďarsku, když sovětské zájmy v první řadě sledovaly jmenované spolenectví a společnou agresi s Německem, v další řadě spolupráci s horthyovským Maďarskem, jmenovitě se společným sovětsko-maďarským cílem rozparcelovat si Rumunsko a přivodit v něm rozvrat antifašistických a antisovětských sil (s nastolením Antonescovy diktatury ve zbytkovém Rumunsku). Ukázala, jak Sovětskému svazu šlo jediné o získání možností přinejmenším manipulovat se Slovenskem a za příznivé příležitosti ho přímo obsadit, nikdy učinit cokoli ve prospěch slovenských zájmů.

Výbor z jejích nejvýznamnějších studií v inovovaných a doplněných verzích vyšel pod názvem *Tradícia a dejiny. Vybrané otázky zo slovensko-maďarských a slovensko-ruských vzťahov (1934-1949)* (Bratislava 2009). Výběrovou bibliografií díla D. Lantayové najde zájemce v hommage k jejím sedmdesátinám *Slovensko a Československo v XX. storočí. Vybrané kapitoly z dejín vnútornej i zahraničnej politiky. K 70. narodeninám PhDr. Dagmar Čiernej-Lantayovej, DrSc.* (ed. P. Petruf, Bratislava 2010).

V oblasti příručkové tvorby je autorkou knihy *Vznik, formovanie a kríza totalitného politického systému v európskych krajinách sovietskeho bloku* (Bratislava 1992), podnětného pendantu k dílu *Vznik, kríze a rozpad sovětského bloku* autorů z někdejšího Ústavu dějin střední a východní Evropy AV ČR.

A připomenout nutno rovněž její závažnou roli v někdejší společné Československo-maďarské komisi historiků.

Zdravotní problémy za poslední roky zapříčinily jistou redukci intenzity její vědecké práce, i tak jsme se s ní rádi nadále setkávali na vědeckých konferencích či při doktorských obhajobách, při nichž nás stále inspirovala svým nadhledem, i třeba pro ni typickým přístupem sršícím vtípem. Právě takto si ji budeme dlouho pamatovat.

Vladimír Goněc

## Zemřel Wojciech Rojek (1954–2015)

Dne 29. září 2015 zemřel profesor Wojciech Rojek, přední badatel dějin diplomacie a vojenství ve dvacátém století. Je to velká ztráta pro polskou historiografii a zvláště její krakovské centrum, v němž se uplatnil nejen jako určovatel směrů bádání, ale také jako autor mnoha důležitých publikací a pramenných edic. Rozloučili jsme se s vynikajícím vědcem, který odešel na vrcholu svých tvůrčích sil a zanechal za sebou obsáhlé a přitom vyzrálé výsledky badatelské práce, a jenž se zároveň vyznačoval značnou profesní a organizátorskou aktivitou.

Wojciech Rojek se narodil v Tarnovských Horách, v Zabrze vystudoval gymnázium a složil maturitu. V Horním Slezsku také zahájil v roce 1973 studium na Slezské univerzitě v Katovicích. Jeho rodina však pocházela – jak se zmiňoval – z bývalé východní Haliče, z okolí Tarnopola. Od roku 1975 pokračoval ve studiu v Krakově. Zde na Jagellonské univerzitě pod vedením profesora Mariana Zgórnika absolvoval s vyznamenáním obhajobou magisterské práce nazvané *Wielka Brytania wobec konferencji rozbrojeniowej w Genewie 1932–1934*. V roce 1977 začal pracovat v Ústavu nejnovějších obecných dějin v Institutu historie Jagellonské univerzity, jehož vedení tehdy od profesora Henryka Batowského převzal Marian Zgórnika. Tomuto ústavu a univerzitě zůstal věrný až do konce života.

Badatelský zájem Wojciecha Roka se v té době nadále soustřeďoval na pomezí vojenské a politické problematiky v meziválečné době prohloubený jeho prvními výzkumnými cestami do Londýna, kam se později rád vracel a prováděl široce pojatou archivní heuristiku. V roce 1984 obhájil doktorskou práci *Morskie rokowania rozbrojeniowe. 1919–1939*. V následujících letech, jako stipendista Kościuszkovské nadace pobýval v USA a znovu ve Velké Británii. Prameny, které tehdy shromáždil, mu posloužily k přípravě práce *Ekspansja mocarstw w Chinach i jej wpływ na rozwój stosunków międzynarodowych w latach 1895–1914*, na jejímž základě se v roce 1991 habilitoval.

I když Wojciech Rojek nadále publikoval práce o různých aspektech britské politiky v první polovině dvacátého století, tak jeho badatelské zájmy prodělaly během devadesátých let evoluci a soustředily se na činnost polské exilové vlády. Výsledkem se stala rozsáhlá edice prvořadého pramene k dějinám Polska za druhé světové války, jakými jsou zápisy ze schůzí polské vlády za dobu od října 1939 do srpna 1945 vydané v letech 1994–2010 v osmi svazcích spolu s dodatkem. Profesor Rojek je vydal a edičně zpracoval ve spolupráci s Andrzejem Suchcitzem, za redakce v roce 2007 zemřelého Mariana Zgórnika. Vydání tohoto zásadního pramene pro dějiny polské otázky za druhé světové války bylo z organizačního hlediska výsledkem spolupráce Polské akademie umění v Krakově a Polského institutu a muzea generála Władysława Sikorského v Londýně. Jako vedlejší efekt práce na tomto fundamentálním díle (získal za něj v roce 2009 uznávanou Cenu týdeníku *Polityka*) vznikla bleskově napsaná monografie *Odyseja skarbu Rzeczypospolitej. Losy złota Banku Polskiego. 1939–1950* (Kraków 2000). V roce 2001 byl Wojciech Rojek jmenován profesorem.

Důležité místo mezi publikacemi zemřelého historika, stejně jako obecně ve výzkumu o polském odboji za druhé světové války, měla spolu s Marianem Zgórnikiem a Grzegorzem Mazurem napsaná obsáhlá práce *Wojna i okupacja na Podkarpaciu i Podhalu: na*

*obszarze Inspektoratu ZWZ-AK Nowy Sącz. 1939–1945* (Kraków 1998). Jednalo se o jednu z prvních prací na téma regionálního odboje konfrontující výpovědi pamětníků se zachovanými prameny z doby války, v tom zčásti i německými. Měla velký vliv na metodologii výzkumu zakonspirovaných struktur polského podzemního státu. Práce sklídila všeobecné uznání i její autoři získali cenu ministra národního vzdělávání.

Historik mající tak rozsáhlé zájmy a množství publikací jak monografického charakteru, tak edicí, se popasoval i se syntézou. Profesor Rojek v roce 2010 opublikoval obsáhlou vysokoškolskou učebnici *Historia nowoczesnych stosunków międzynarodowych*. Jedná se o bystré, erudované ale zároveň čtivé uchopení tématu zahrnující historii let 1871–1991. Celkově profesor Rojek zveřejnil více jak dvě stě publikací, z toho několik knih.

Profesor Wojciech Rojek vedl Ústav nejnovějších obecných dějin Institutu historie Jagellonské univerzity, v letech 1993–2002 byl zástupcem ředitele a ředitelem institutu. Byl členem – korespondentem Polské akademie umění v Krakově, tajemníkem Historicko-filozofické fakulty Jagellonské univerzity, předsedou Komise dějin válek a vojenství Polské akademie umění a předsedou Historické komise Polské akademie věd v Krakově. Působil v Polské historické společnosti, kde značně přispěl při organizování historických olympiád.

Jeho přátelé, kolegové a žáci si ho zapamatují jako člověka vysoké kultury, přátelského, stoického a poněkud ironického vůči okolnímu světu, vynikajícího polemika, ochotného a pronikavého rádce. Je těžké smířit se s jeho odchodem.

Jan Rydel – Andrzej Essen

### **Odešel profesor Piotr Stawecki (3. června 1930 – 7. září 2015)**

Piotr Stawecki patřil ke generaci vědců, jimž osud do vínku dal prožít jak druhou světovou válku, tak epochu komunismu. Pokud se jedná o vojenskou historii první poloviny dvacátého století, neboť na tuto problematiku se Piotr Stawecki zaměřoval, má toto konstatování mimořádný význam. V humanitních vědách totiž nebylo mnoho lidí, jejichž práce vzniklé před rokem 1989 (a tedy v době cenzury a omezeného přístupu k pramenům) si zachovaly hodnotu i v následujících desetiletích. Dílo profesora Staweckého je důkazem, že to bylo možné.

Narodil se v Ciechocinku, známých lázních na Kujavsku, na území bývalého ruského záboru, jako nejmladší z pěti dětí. Rodina se zabývala drobným podnikáním (otec vlastnil řeznictví). V roce 1939, po napadení Polska Německem a připojení rodného města k Říši, byli všichni její členové vysídleni do Generálního gouvernementu, do malé podvaršavské vesnice Rudzienko. Po válce se vrátil do rodného kraje a v Ciechocinku ukončil střední školu. V roce 1950, v počátcích stalinizace akademického života, zahájil Stawecki studium historie na nově vzniklé Státní vysoké škole pedagogické ve Varšavě. Brzy ale přešel na Univerzitu Mikuláše Koperníka v Toruni, která měla o něco delší tradici a kde nalezla útočiště část učenců z bývalé Univerzity Stefana Batoryho donucených opustit Vilno, když se město stalo součástí Sovětského svazu. Po třech letech absolvoval studium prvního stupně, ale s ohledem na absenci „opravdové politické angažovanosti“ neobdržel souhlas k po-

kračování v magisterském studiu. Za této situace se rozhodl najít si práci ve Varšavě a pokusit se studium dokončit tam.

Když se Piotr Stawecki přestěhoval do hlavního města, začal pracovat ve Vojenském ústředním archivu (Centralne Archiwum Wojskowe – CAW). Seznámení se s polskými vojenskými archivními dokumenty, jejichž značnou část sovětské orgány vrátily v polovině padesátých let, předurčila jeho profesní kariéru. S ohledem na politické uvolnění po smrti Stalina se mu podařilo v roce 1958 dálkově dokončit studium historie na Varšavské univerzitě. Jeho charakterové vlastnosti, důraz na studium archivních dokumentů a také kvalitní univerzitní vzdělání (díky takovým vynikajícím vědcům jako Stefan Kieniewicz, Stanisław Herbst, Adam Stebelski, Ludwik Bazyłow nebo Henryk Batowski), což bylo neobvyklé mezi pracovníky instituce mající za úkol zabývat se dějinami armády také „buržoazně-statkářské“ druhé Rzeczpospolité, ho uchránily před sejítím na cestu nepravdy. Na druhou stranu mu takové postoje neulehčovaly kariéru, kterou by mohl udělat rychleji, kdyby se zabýval dějinami ozbrojených sil komunistického Polska a vykládal je podle určené ideologické šablony.

První striktně vědecká práce vyšla jednatřicetiletému Piotrovi Staweckému v roce 1961 v časopise *Wojskowy Przegląd Historyczny*. Už tehdy začínaly být patrné oblasti jeho zájmu – válečné plánování, spojenecké závazky, organizace branné moci, zbrojní průmysl, právní předpisy, personálie. Dohromady tvořily soubor problémů, jenž později začal být označován termínem vojenská politika. V následujících letech v rámci doktorského semináře (jediného v Historickém institutu Varšavské univerzity, který se komplexně zabýval meziválečným Polskem) vedeného jedním z vědeckých a politických hodnostářů komunistického Polska prof. Henrykem Jabłońským, pracoval Stawecki na své doktorské disertaci věnované politické roli armády od smrti maršála Józefa Piłsudského do vypuknutí druhé světové války. Práce vyšla knižně pod názvem *Następcy komendanta. Wojsko a polityka wewnętrzna Drugiej Rzeczypospolitej w latach 1935–1939* (1969). Přestavuje první pokus o pramennou analýzu role armády v meziválečném Polsku.

Ve stejném roce, kdy vyšla jeho doktorská práce, získal Stawecki zaměstnání jako odborný asistent v oddělení pro dějiny armády druhé Rzeczpospolité ve Vojenském historickém ústavu (Wojskowy Instytut Historyczny – WIH). Jednalo se o poměrně mladé pracoviště. Vzniklo v roce 1959, tedy na sklonku období uvolňování společenských poměrů (zahájené po smrti Bolesława Bieruta v roce 1956 skupinou kolem Władysława Gomułky) v komunisty ovládané zemi. Ústav patřil do resortu „národní obrany“ a měl představovat hlavní centrum výzkumu polských vojenských dějin. S ohledem na blízké sousedství CAW (obě instituce se tehdy nacházely v odlehlé varšavské čtvrti Rembertów) a také odbornou kvalifikaci dokázal jeho nový pracovník připravit v sedmdesátých letech cenné vědecké práce. Publikoval je na stránkách časopisů *Wojskowy Przegląd Historyczny*, *Studia i Materiały do Historii Wojskowości*, v na pokračování vycházejícím *Polském biografickém slovníku* (*Polski Słownik Biograficzny*) nebo ve sbornících. Je přitom třeba zmínit, že Stawecki byl civilním pracovníkem, praktikujícím katolíkem, patřil k nepočetné skupince nestraníků a jedinou legitimací, kterou měl, byla ta Polské historické společnosti (*Polskie Towarzystwo Historyczne*). Zdá se, že určitou ochranou mu byla osoba vedoucího doktorské práce, který

v roce 1972 odešel z funkce ministra osvěty a vysokého školství, aby se stal předsedou Rady státu Polské lidové republiky.

V době, kdy Polsko řídil první tajemník Polské sjednocené dělnické strany Edward Gierek a došlo k určité liberalizaci poměrů ve vědě, připravil Stawecki habilitační práci, kterou (stejně jako doktorát) obhájil v civilní instituci, v Historickém ústavu Polské akademie věd. Stalo se tak v roce otevírajícím tzv. karneval Solidarity (1980). Výrazný ústup cenzury umožnil práci již o rok později vydat (*Polityka wojskowa Polski 1921–1926*). Ve WIH Stawecki následně získal post docenta a dosáhl tedy – podle tehdejšího kariérního řádu – nejnižšího stupně samostatného vědeckého pracovníka. Upozorníme, že se tak stalo, až když mu bylo padesát let.

Kromě psaní dalších článků, recenzí a podstatné části sborníku *Zarys dziejów wojskowości polskiej 1864–1939* (1990), jehož byl Stawecki navíc redaktorem, se soustředil na edice dokumentů. Byl spolueditorem mezi jinými těchto souborů: *Wojna obronna Polski 1939. Wybór źródeł* (1968), *Plebiscyty na Warmii, Mazurach i Powiślu w 1920 roku. Wybór źródeł* (1983) a cenného elaborátu *Studium planu strategicznego Polski przeciw Niemcom [gen. Tadeusza] Kutrzeby i [pplk. dypl. Stefana] Mossora* (1987). Posledně jmenovaná práce vznikla ve spolupráci s Markem Jabłonowským, dnes profesorem a ředitelem Novinářského institutu Varšavské univerzity. Oba vytvořili tandem mající na svém kontě četné hodnotné publikace. Stawecki spolupracoval také s Henrykem Bułhakem, Mieczysławem Cieplewiczem, Piotrem Łossowským, Andrzejem Rzepniewským nebo Wojciechem Wrzesińským. Od osmdesátých let také náležel k zodpovědným posuzovatelům doktorských prací; jeho příznivý posudek byl zárukou, že oponovaná práce je skutečně na vysoké úrovni.

Přelom osmdesátých a devadesátých let představoval změny v činnosti WIH. Především v něm mohli vedoucí pozice nyní zastávat lidé již ne tak úzce spjatí s armádou. Za ředitelování profesora Andrzeje Zahorského – prvního civilisty v této funkci – získal doc. Stawecki post profesora (1991). O rok později začal vést oddělení polské všeobecné vojenské historie do roku 1939. V jeho čele pak stál až do roku 2001, kdy se WIH stal součástí Akademie národní obrany, z čehož vyplynuly pro jeho pracovníky i didaktické povinnosti. Až v tomto období se P. Stawecki stal školitelem vlastních doktorandů.

Řádné profesury pro oblast humanitních věd Piotr Stawecki dosáhl v roce 1991. V poslední dekádě minulého století přitom připravil další cenná díla, z nichž je třeba jmenovat *Słownik biograficzny generałów Wojska Polskiego 1918–1939* (1994), *Oficerowie dyplomowani wojska Drugiej Rzeczypospolitej* (1997) a také (s M. Jabłonowským) *Następca Komendanta. Edward Śmigły-Rydz. Materiały do biografii* (1998).

Do důchodu odešel na vlastní žádost v šedesáti sedmi letech. Neznamenalo to však konec jeho vědeckých a spisovatelských aktivit. Stále více ovšem dávala o sobě vědět nemoc značně omezující profesorovu mobilitu. Dokázal přesto publikovat další články, biogramy a recenze tištěné v časopise *Przegląd Historyczno-Wojskowy* obnoveném v roce 2001 a navazujícím na tradici periodika *Wojskowy Przegląd Historyczny*, a také několik knih, jako například *Wojsko Marszałka Józefa Piłsudskiego 12 V 1926–12 V 1935* (2004), *Generałowie polscy. Zarys portretu zbiorowego 1776–1945* (2010) nebo i nová vydání svých dřívějších děl, mezi nimi též drobných prací – *Z dziejów wojskowości Drugiej Rzeczypospolitej* (2001).

Jako učitel byl přátelský k mladým badatelům a povzbuzoval je v jejich úsilí. Jeho práce dnes představují zásadní fundament k výzkumu dějin vojenství meziválečného Polska. V roce 1993 polský prezident Lech Wałęsa vyznamenal Piotra Staweckého Rytířským křížem Řádu Obrození Polska. Posledním místem odpočinku se profesoru Staweckému stal farní hřbitov v obci Zalesie Górne u Varšavy.

Marek Piotr Deszczyński



---

**SEZNAM AUTORŮ**

---

**Mgr. Emil Minčev**

Ústav historických věd  
Filozofické fakulty Univerzity Pardubice  
Studentská 84, 532 10 Pardubice  
EmilMincev@seznam.cz

**Mgr. Filip Šisler**

Institut mezinárodních studií  
Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy  
U Kříže 661/8,  
158 00 Praha 5 – Jinonice  
filip.sisler@fsv.cuni.cz

**Mgr. Jana Škerlová, Ph.D.**

Historický ústav AV ČR, v. v. i.,  
pobočka Brno  
Veveří 97, 602 00 Brno  
hrabcova@brno.avcr.cz



**Redakce / Editorial Board:**

Vedoucí redaktori / Editors-in-chief: Ladislav Hladký – Radomír Vlček

Výkonný redaktor / Managing Editor: Jiří Friedl

**Redakční kruh / Associate Editors:**

Roman Baron, Eva Irmanová, František Šístek

**Redakční rada / Editorial Council:**

Lukáš Babka, Pavel Boček, Mečislav Borák, Marcel Černý, Vladimír Goněc, Petr Kaleta, Miroslav Kouba, Kateřina Králová, Bohuslav Litera, Nicolas Maslowski, Jan Němeček, Jiří Padevět, Jan Pelikán, Marek Příhoda, Přemysl Rosůlek, Josef Šaur, Václav Štěpánek, David Svoboda, Jaroslav Vaculík, Emil Voráček, Zbyněk Vydra, Jiří Vykoukal

**Vědecká rada / Scholarly Advisory Board:**

Jaroslav Pánek (Praha), Svatava Raková (Praha), Miroslav Tejchman (Praha), Ivo Pospíšil (Brno), Václav Veber (Pardubice), Irena Gantar Godina (Ljubljana), Tatiana Ivantyšinová (Bratislava), Piotr Maciej Majewski (Warszawa), Michal Reiman (Berlin), Miloš Řezník (Warszawa), Jelena Pavlovna Serapionova (Moskva)

**Vydává Historický ústav AV ČR, v. v. i. | Published by the Institute of History of AS CR, v. v. i.**

Časopis vychází třikrát ročně / The journal is published three times a year

Adresa / Address: Prosecká 76, 190 00 Praha 9 – Nový Prosek

Tel.: +420 532 290 509; E-mail: [friedl@hiu.cas.cz](mailto:friedl@hiu.cas.cz)

Pokyny pro autory / Submission Guidelines for Authors:

<http://www.hiu.cas.cz/nakladatelstvi/periodika/slovansky-prehled.ep>

ISSN 0037–6922

Slovanský přehled, ročník 102.

Distribuci pro předplatitele provádí v zastoupení vydavatele Česká pošta, s.p.,

Politických vězňů 909/4, 225 99 Praha 1.

Příjem objednávek: telefonicky na bezplatné lince zpracovatele 800 300 302; na webu zpracovatele [www.postabo.cz](http://www.postabo.cz); písemně na adrese Česká pošta, s.p., oddělení předplatného tisku, Olšanská 38/9, 130 00 Praha 3; e-mail: [postabo.prstc@cpost.cz](mailto:postabo.prstc@cpost.cz).

**Objednávky přijímá též:**

Suweco CZ, s. r. o. ([www.suweco.cz](http://www.suweco.cz))

Kosmas, s. r. o. ([www.kosmas.cz](http://www.kosmas.cz))

Jednotlivá čísla je možné koupit též  
v Knihkupectví Academia nebo přímo  
v Historickém ústavu AV ČR, v.v.i.,

Prosecká 76, 190 00 Praha 9,

tel. 286 882 121, l. 230

e-mail: [j.kozohorska@hiu.cas.cz](mailto:j.kozohorska@hiu.cas.cz).

Cena výtisku 100 Kč.

Výrobu zajišťuje nakladatelství

Aleš Skřivan ml., Praha 9 – Letňany

